

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДВНЗ «Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника»**

Вікторія СТИНСЬКА

**ЕКСПЛІКАЦІЯ ДО НАУКОВОЇ ПРОБЛЕМИ
«ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ
ПІДТРИМКИ МАТЕРИНСТВА Й ДИТИНСТВА В УКРАЇНІ
(XX – ПОЧАТОК XXI СТ.)»**

Навчально-методичний посібник

Івано-Франківськ, 2018

УДК 37.013.42:[2-457+2-553.8] (477) «19/21»

ББК 74.00

С-80

Рекомендовано до друку Вченою радою ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (протокол № 2 від 27 лютого 2018 р.)

Рецензенти:

Литвин М.Р. – доктор історичних наук, професор, директор Інституту українознавства імені І. Крип'якевича НАН України;

Поліщук Ю.Й. – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної педагогіки та корекційної освіти; Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка;

Потанчук Т.В. – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри теорії та методики дошкільної і спеціальної освіти, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».

С-80 Стинська В.

Експлікація до наукової проблеми «Теорія і практика соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні (XX – початок XXI ст.)»: навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ, 2018. 220 с.

Навчально-методичний посібник складається з двох розділів. У першому розділі висвітлено стан розробленості проблеми в науковій літературі, поняттєво-категорійний апарат, методологічні підходи та історичну ретроспективу генезису педагогічних ідей як передумов зародження соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у XX – на початку XXI ст. Другий розділ включає: методичні рекомендації до авторського спецкурсу за вибором студента «Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства в Україні: історія й сучасність», груквест «Охорона здоров'я – основа соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства» та тренінг «Морально-духовний світ особистості».

Для студентів закладів вищої освіти, які готуються працювати в сфері соціальної педагогіки/соціальної роботи, викладачів ЗВО, а також усіх, хто цікавиться проблемами соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.

УДК 37.013.42:[2-457+2-553.8] (477) «19/21»

ББК 74.00

© В.Стинська, 2018

© «Фоліант», 2018

ЗМІСТ

<i>Передмова</i>	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ МАТЕРИНСТВА Й ДИТИНСТВА В УКРАЇНІ (XX – ПОЧАТОК XXI СТ.)	7
1.1. Стан розробленості проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у XX – на початку XXI ст. в науковій літературі.....	7
1.2. Поняттєво-категорійний апарат дослідження.....	51
1.3. Методологічні підходи дослідження соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.....	84
1.4. Історична ретроспектива генезису педагогічних ідей як передумов зародження соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у XX – на початку XXI ст.....	116
Висновки до першого розділу.....	144
Список використаної літератури та джерел.....	146
РОЗДІЛ 2. ПРАКТИКА СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ МАТЕРИНСТВА Й ДИТИНСТВА В УКРАЇНІ (XX – ПОЧАТОК XXI СТ.) ...	164
2.1. Методичні рекомендації до авторського спецкурсу за вибором студента «Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства в Україні: історія й сучасність»...	164
2.2. Гра-квест «Охорона здоров'я – основа соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства».....	197
2.3. Тренінг «Морально-духовний світ особистості».....	211

ПЕРЕДМОВА

В умовах структурної перебудови, оновлення держави і суспільства, що супроводжуються кризовими явищами, деформаціями суспільної свідомості, нової соціально-економічної реальності постає проблема соціальної підтримки інституту материнства й дитинства. Ці обставини спонукають до нового бачення материнства – з позиції забезпечення прав матері, що актуалізує пошук нових форм соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства. У цьому контексті великого значення набуває врахування історичного досвіду, педагогічних ідей, які слугують підґрунтям соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства на сучасному етапі розвитку українського суспільства.

Стратегію пошуку ефективних заходів соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства представлено в урядових нормативно-правових актах, спрямованих на: підвищення соціального статусу та охорону основних прав жінки-матері («Концепція Державної цільової соціальної програми підтримки сім'ї до 2016 р.», Указ Президента України «Про підвищення соціального статусу жінок в Україні», Закон України «Про внесення змін до окремих законів, пов'язаних з системою підтримки сім'ї» та ін.); забезпечення дотримання прав і свобод дітей у сфері сімейних стосунків («Сімейний кодекс України», Закон України «Про охорону дитинства», Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки та ін.); охорону здоров'я матері й дитини (Концепція безпечного материнства, програма «Репродуктивне здоров'я нації до 2015 року», Концепція Державної програми «Здорова дитина» на 2008–2017 рр., Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» та ін.); заохочення до материнства (Укази Президента України («Про заходи щодо заохочення народжуваності в Україні», «Про підтримку сімей при народженні дитини», Про виплату одноразової винагороди жінкам, яким присвоєно почесне звання України «Мати-героїня» та ін.), що свідчить про посилення уваги до проблем соціального захисту та підтримки материнства й дитинства. Однак, незважаючи на існування відповідної законодавчої бази, більшість зазначених документів потребує доопрацювання і приведення їх до норм міжнародного законодавства.

Теоретичний базис у розробці категорій «материнство», «дитинство» належить видатним українським і зарубіжним ученим минулого Я.Коменському, Я.Корчаку, А.Макаренку, Й.Песталоцці, М.Стельмаховичу, В.Сухомлинському, С.Шацькому, К.Ушинському та ін. Питання материнства й дитинства у сфері охорони здоров'я в ХХ ст. досліджували К.Батигін, Є.Беліцька, А.Гершенсон, А.Козлов, Г.Потшеба, В.Савченко, Г.Симоненко, Є.Федер, С.Фединський, Е.Фролова; у сфері освіти – О.Волкова, К.Волков, І.Гребенніков, М.Дряхлов, М.Задесенець, І.Колеснік, Н.Кузьмін, П.Люблінський, М.Махлін, А.Шестель та ін.

На теперішній час у наукових працях із історії педагогіки та соціальної педагогіки значною мірою висвітлено: дитинство як предмет історико-педагогічних досліджень (О.Карпенко, О.Квас, Н.Лисенко, С.Лупаренко, Т.Янченко та ін.); основи соціально-правового захисту дітей і молоді (І.Ковчина, Т.Лодкіна, Ж.Петрочко); теоретичні концепції соціально-педагогічної роботи з різними категоріями дітей і молоді (О.Безпалько, І.Зверева, А.Капська, Л.Міщик, Л.Петришин, В.Поліщук, А.Рижанова, В.Синьов, С.Харченко та ін.); організаційно-методичні основи діяльності центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (С.Толстоухова, А.Шеремет та ін.); різні аспекти соціально-виховної роботи з жіночою молоддю (Т.Жаровцева, К.Левченко, А.Лякішева, І.Парфанович та ін.); материнство як предмет психолого-педагогічних досліджень (М.Мягкова, Р.Овчарова, О.Проскурняк та ін.); зміст та форми соціально-педагогічної роботи з сім'єю (Т.Алексєєнко, В.Кравець, І.Трубавіна та ін.) та ін.

Питанням соціально-педагогічної підтримки присвячено низку наукових розвідок, а саме: дітей з вадами розвитку (В.Тесленко); дітей групи ризику (І.Дементьєва, Л.Оліференко, Т.Шульга), обдарованих дітей (І.Бабенко, О.Бочарова); батьків дітей з особливими потребами (І.Макаренко); дітей та громадських організацій, зокрема і в історичному контексті (Н.Заверико, Л.Романовська, Т.Янченко); учнів та учнівської молоді (Т.Алексєєнко, Ю.Жданович та ін.); студентів-сиріт в умовах професійної підготовки у вузі (І.Одногулова) та ін. Першим дослідженням, яке комплексно розкриває заявлену проблему є монографія «Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства в Україні (ХХ – початок ХХІ ст.)» (В.Стинська).

Таким чином, актуальність проблеми зумовила вибір теми навчально-методичного посібника «Експлікація до наукової проблеми «Теорія і практика соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні (XX – початок XXI ст.)»».

РОЗДІЛ 1. ТЕОРІЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ МАТЕРИНСТВА Й ДИТИНСТВА В УКРАЇНІ (XX – ПОЧАТОК XXI СТ.)

1.1. Стан розробленості проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у XX – на початку XXI ст. в науковій літературі

Дослідження проблеми теорії і практики соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у XX – на поч. XXI ст. передбачало опрацювання значної кількості джерел, відповідних конкретному історичному періоду, інтерпретацію історичних подій його сучасниками й учасниками, що дозволило створити цілісне уявлення щодо окресленої проблеми як соціально-педагогічної.

Із метою реалізації якісного наукового пошуку наявну джерельну базу з окресленої проблематики вважаємо за необхідне умовно поділити на *три групи*: *перша* – дослідження з проблем материнства; *друга* – праці з питань дитинства; *третья* – доробки щодо соціально-педагогічної підтримки сім'ї, які аналізуватимемо за трьома *напрямами* з урахуванням хронологічної послідовності досліджуваної проблеми: 1) законодавчо-нормативна база досліджуваного періоду; 2) праці сучасних вітчизняних та зарубіжних вчених у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства; 3) ОПП підготовки студентів спеціальності 231 «Соціальна робота (соціальна педагогіка)» у ЗВО України. Аналіз будемо здійснювати діахронічно, не порушуючи хронологічні межі дослідження.

Перейдемо до аналізу *першого напрямку* трьох груп. Одне з головних місць в історіографії посідають законодавчі та нормативні акти, що визначили стратегію розвитку правового забезпечення та охорони материнства й дитинства в Україні у XX – поч. XXI ст. Насамперед – це урядові декрети, постанови, розпорядження, методичні листи, статистичні матеріали зі стану народного здоров'я і організації меддопомоги в СРСР, збірники з питань охорони дитинства та ін.¹ та ін., детальний зміст яких представимо у

¹ Рішення партії та уряду з господарських питань : збірник документів. М : Політвидав, 1970. Т. 7 : 1968 – 1969. С. 599; Статистические материалы по состоянию народного здоровья и организации медпомощи в СССР за 1913 – 1923 гг. Москва, 1926. С. 35.

наступному розділі. Саме ці документи віддзеркалюють суспільно-політичні, ідеологічні, соціально-економічні, нормативно-правові умови розвитку охорони материнства й дитинства в Україні у ХХ – ХХІ ст.

Необхідною у процесі наукової розвідки стала добірка архівних матеріалів Центрального державного архіву вищих органів влади України, м. Київ (фонди № 1, 2, Р-2, 3, Р-5, 20, 152, 166, 342); Державного архіву Львівської області, м. Львів (фонди № 1, 110, Р-221, 350, Р-1241); Державного архіву Івано-Франківської області, м. Івано-Франківськ (фонди № Р-7, Р-295); Державного архіву Київської області, м. Київ (фонди № Р-3, Р-112, 138, Р-349, 411, Р-411, 412, Р-412, Р-463, Р-708, Р-761, 880, 1162, 2875, 3343, 4822); Державного архіву Одеської області, м. Одеса (фонди № Р-134, Р-7518, Р-5884, Р-5886); Державного архіву Харківської області, м. Харків (фонди № Р-103, Р-199). Досліджені матеріали містять велику кількість законодавчих матеріалів, дані про державну і громадську ініціативу у сфері охорони матері й дитини, інформацію про суспільно-політичні та соціально-економічні детермінанти розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні в період ХХ ст., що дозволило скласти цілісне уявлення щодо окресленої проблеми.

Вважаємо за необхідне зауважити, що досліджувана проблема знайшла своє відображення, насамперед, у нормах міжнародно-правових актів ХХ ст., спрямованих на створення та забезпечення реалізації загально визнаних гуманістичних і демократичних світових стандартів вирішення проблем розвитку материнства, дитинства та сім'ї. Так, одним із перших міжнародних документів, що світовим співтовариством визнано парадигмальним є Женевська декларація прав дитини від 26.11.1924 р., в якій з-поміж п'яти принципів, було проголошено принцип пріоритетності надання підтримки дитині у складну хвилину. Однак об'єктом підтримки було обрано категорії «діти-сироти» і «безпритульні»².

Важливим документом у контексті досліджуваної проблем є Статут ВООЗ від 07 квітня 1948 р., у якому відзначено, що високий рівень здоров'я є одним з основних прав людини, а також першочергова

² Женевская декларация прав ребенка от 26 ноября 1924 года. URL: souchastye.ru/.../Zhenevskaja-deklaraziya-prav-rebenka-1924.

важливість здорового розвитку дитини та здатність жити гармонійно в умовах середовища, що змінюється³.

Наступним документом є Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р., у ст. 25 якої зазначено, що «материнство і дитинство дають право на особливе піклування і допомогу, а всі діти, народжені у шлюбі або поза шлюбом, повинні користуватися однаковим соціальним захистом»⁴.

Значні наукові напрацювання у контексті досліджуваної проблеми з економічної точки зору обґрунтував А. Ейде та ін. Посилаючись на ст. 25 Загальної декларації прав людини, ст. 11 Міжнародного пакту про економічні, соціальні та культурні права, ст. 27 Конвенції про права дитини, він ввів поняття «достатній рівень життя», в якій закрив наступні компоненти: достатнє харчування, достатнє піклування, достатня профілактика та контроль над захворюваністю. Під «піклуванням» він розумів надання часу, уваги та підтримки з метою задоволення фізичних, розумових і соціальних потреб зростаючої дитини та інших членів родини: «воно веде до оптимального використання людських, економічних і організаційних ресурсів... Передбачає, особливо в процесі годування дітей, якнайкраще використання продовольчих ресурсів... Передбачає ефективне використання ресурсів з метою захисту дітей від інфекції... У більш загальному плані піклування включає в себе виплекання повного фізичного та емоційного благополуччя»⁵.

Низку нормативно-правових актів стосовно охорони материнства й дитинства ухвалено Міжнародною організацією праці, а саме: Конвенцію про мінімальні норми соціального забезпечення від 28 червня 1952 р., ратифікована 16 березня 2016 р.⁶, в якій розділ VIII присвячено допомозі в зв'язку з вагітністю та пологами та Конвенцію про охорону материнства від 28 червня 1952 р.⁷, що визначає права

³ Статут (Конституція) Всесвітньої організації охорони здоров'я. URL: http://https://zakon.rada.gov.ua/go/995_599.

⁴ Загальна Декларація прав людини. URL: <http://kr-admin.gov.ua>.

⁵ Економічні, соціальні й культурні права / За ред. А. Ейде, К. Краузе, А. Розаса. Пер. з англ. Г.С. Краснокурського. О., 2006. С. 135 – 136.

⁶ Конвенція про мінімальні норми соціального забезпечення від 28 червня 1952 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/993_011.

⁷ Конвенція про охорону материнства 1952 р. № 103. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

щодо можливості поєднувати функції материнства з професійною зайнятістю жінок.

Питання соціального захисту матері та дитини знайшли відображення в інших міжнародних документах, а саме ст. 10 Міжнародного Пакту про економічні, соціальні та культурні права від 16 грудня 1966 р., що набрав чинності 3 січня 1976 р. Важливість цього періоду як для здоров'я дитини, так і для здоров'я матері підкреслюється також обов'язком держав-учасниць надавати працюючим матерям оплачувану відпустку або відпустку з правами на адекватне соціальне забезпечення в період до і після пологів⁸. Поняття охорони здоров'я матері в допологовий і післяпологовий періоди включає в себе попередження чинників ризику та управління такими чинниками, як низька вага при народженні та передчасні пологи; забезпечення чистих умов для проведення пологів; забезпечення температурного контролю та респіраторної підтримки, а також початок грудного вигодовування одразу ж після народження⁹. Така міжнародна діяльність стала значним підґрунтям у контексті підтримки матері й дитини.

Захисту прав жінок присвячена Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, яка була прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 18 грудня 1979 р., а 3 вересня 1981 р. набрала чинності в Україні¹⁰. У Конвенції зазначено, що роль жінки в продовженні роду не повинна бути причиною дискримінації, а сімейне виховання повинне ґрунтуватися на правильному розумінні материнства як соціальної функції та визнанні спільної відповідальності чоловіка і жінки за виховання та розвиток своїх дітей.

Принципово важливим міжнародно-правовим актом є Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р., прийнята Генеральною Асамблеєю ООН й набрала чинності в Україні 27 вересня 1991 р., та Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей від 30 вересня 1990 р., в яких зазначено, що основне завдання

⁸ Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.

⁹ Ван Б'юрен Дж. Міжнародне право в галузі прав дитини /пер. з англ. Г.Є.Краснокутський. О., 2006. С. 364.

¹⁰ Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18 грудня 1979 р. URL: <http://http://khpg.org>.

держави – домогтися повного здійснення права дитини щодо користування послугами здоров'язбереження, лікування та здоров'явідновлення та вжити необхідні заходи щодо сприяння батькам (матеріальна допомога, підтримувати програми щодо забезпечення дитини харчуванням, одягом та ін.)^{11 12}. Важливість охорони здоров'я матері в допологовий і післяпологовий періоди у Конвенції підкреслюється закликом до держав-учасниць «повністю здійснювати це право», але, водночас, таке піклування слід розглядати в перспективі, щоб оцінити як масштаби проблеми, так і значення поступового впровадження цього права для окремих держав-учасниць¹³. Можемо стверджувати, що в Конвенції пріоритетними є статті щодо медичної і педагогічної підтримки, що актуалізує соціально-педагогічну підтримку материнства й дитинства у системі освіти та у сфері охорони здоров'я.

Ухвала Міжнародної конференції з народонаселення та розвитку, що відбулася в Єгипті у 1994 р. містила цікаві положення про грудне вигодовування, а саме про: підтримку законодавчого забезпечення регуляторних механізмів гендерної справедливості та рівності працюючих жінок-матерів; просування державних заходів щодо підтримки прав працюючих матерів; просування програми з планування сім'ї з акцентом на грудне вигодовування як профілактики небажаної вагітності та як стратегії з виживання дітей; запровадження всіма країнами спеціальних програм раціонального харчування жінок, вагітних та матерів¹⁴.

Продовженням такої роботи на міжнародному рівні стали Копенгагенська декларація про соціальний розвиток від 01 січня 1995 р.¹⁵ та Європейська соціальна хартія від 03 травня 1996 р.¹⁶, які

¹¹ Конвенція ООН про права дитини. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_021

¹² Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей від 30.09.1990 р. https://zakon.rada.gov.ua/go/995_075

¹³ Конвенція ООН про права дитини. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_021

¹⁴ Гендерний та з позицій прав підхід до просування грудного вигодовування (переклад Ю.Савельової). URL <http://leleka.sumdu.edu.ua>.

¹⁵ Копенгагенська декларація про соціальний розвиток від 01.01.1995 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.

визначали необхідність дотримання всіх прав і свобод щодо умов праці дітей, охорони материнства працюючих жінок, соціальної та медичної допомоги.

Бейджінська платформа дій 1995 р. в стратегічній цілі С. 1 говорить про розширення доступу жінок впродовж життя до якісного сервісу з охорони здоров'я та в стратегічній цілі С.3 закликає ініціювати просування інформації стосовно переваг грудного вигодовування¹⁷.

Як бачимо, міжнародне законодавство базується на наступних перспективних стратегіях для просування грудного вигодовування: раціональне харчування, стан здоров'я, прав юридична обізнаність, економічна незалежність, спільна (з чоловіком) відповідальність за виховання дітей.

Відтак, у даному контексті проблемою України є відсутність відповідного нормативно-правового забезпечення. Насамперед немає законодавства, яке відображає всі положення Міжнародного зведення правил збуту заміників грудного молока. Не ратифіковано Конвенцію ООН (з 1952 р.) на захист материнства, яка захищає законодавчо матерів як окрему соціальну групу, що вимагає підтримки і допомоги під час вагітності, пологів і грудного вигодовування дітей.

Загалом, міжнародне законодавство заклало підґрунтя для формування в незалежній Україні національної нормативно-правової бази щодо соціально-педагогічної підтримки материнства, дитинства й сім'ї.

Основоположним законодавчим актом, де визначено відношення держави до проблем материнства й дитинства є Конституція України, де зазначено, що «сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою»¹⁸ (ст. 51), яка має створювати правові та соціально-економічні засади для її нормального функціонування.

Серед засобів правового регулювання охорони материнства особливе місце належить Сімейному кодексу України. З-поміж

¹⁶ Європейська соціальна хартія від 03.05.1996 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/go/994_300.

¹⁷ Гендерний та з позицій прав підхід до просування грудного вигодовування (переклад Ю.Савельової). URL: <http://leleka.sumdu.edu.ua>.

¹⁸ Конституція України. URL: <http://ufpp.gov.ua/content/PDF/zakonodavstvo/konstitychiya.pdf>.

основних положень документа – націленість на зміцнення материнства як соціального інституту; підтримка та захист дитинства, материнства, батьківства¹⁹.

Формування основних засад державної сімейної політики у 90-х роках ХХ ст. зумовило ВР України прийняти низку постанов, концепцій і програм, спрямованих на підвищення соціального статусу та охорону основних прав жінки-матері. Зокрема, «Довгострокову програму поліпшення становища жінок, сім'ї, охорони материнства і дитинства» (від 28 липня 1992 р.)²⁰; «Про заходи щодо посилення охорони материнства та дитинства» (від 04 грудня 1998 р.)²¹, «Декларацію про загальні засади державної політики стосовно сім'ї та жінок» (від 05 березня 1999 р.)²², «Цільову комплексну програму генетичного моніторингу в Україні на 1999–2003 рр.» (від 04 лютого 1999 р.)²³ та ін. Відповідно до цих документів, держава захищає материнство та дитинство і визнає пріоритетність інтересів матері і дитини в суспільстві; забезпечує жінці можливість поєднувати професійні та сімейні обов'язки; підтримує материнство шляхом розвитку соціальних гарантій, включаючи оплачувані відпустки, пільги вагітним жінкам і матерям тощо. Більш детально характеризуватимемо ці документи у 5 розділі.

Щодо підтримки дитинства, 27 вересня 1991 р. Україна приєдналася до Конвенції про права дитини (від 20 листопада 1989 р.), ратифікувала її та підписала Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права²⁴. Конвенція виходить із необхідності забезпечення особливого піклування про

¹⁹ Сімейний кодекс України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.

²⁰ Довгострокова програма поліпшення становища жінок, сім'ї, охорони материнства і дитинства від 28 липня 1992 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/431-92-p>.

²¹ Про заходи щодо посилення охорони материнства та дитинства : Постанова Кабінету Міністрів України від 4 грудня 1998 р. № 1929. *Офіційний вісник України*, 1998/ № 49. С. 34.

²² Декларація про загальні засади державної політики України стосовно сім'ї та жінок від 05 березня 1999 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>.

²³ Цільова комплексна програма генетичного моніторингу в Україні на 1999–2003 рр.» від 04 лютого 1999 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/118/99>.

²⁴ Конвенція ООН про права дитини. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_021.

дітей, захисту і сприяння сім'ї, як основному осередку суспільства, для зростання благополуччя всіх її членів, і особливо дітей. Конвенція визначає, що гармонійний розвиток дитини можливий лише в сім'ї, де панує атмосфера щастя, любові та взаєморозуміння, в якій діти виховуються з повагою до миру, гідності, терпимості, свободи, рівності та солідарності, тобто до ідеалів, проголошених у Статуті ООН.

Значущість соціального захисту дітей, створення сприятливих умов для їх різностороннього розвитку – з одного боку, та координація дій, пов'язаних з виконанням Конвенції ООН про права дитини, – з іншого, призвели до затвердження указом Президента України від 18 січня 1996 р. Національної програми «Діти України»²⁵.

На забезпечення всебічного розвитку і виховання дитини та підтримки її прав спрямований Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 р., що визначає охорону дитинства в Україні стратегічним загальнонаціональним пріоритетом. За цим Законом держава гарантує дитині такі права: на охорону здоров'я, освіту, соціальний захист та всебічний розвиток, на достатній життєвий рівень; на вільне висловлення думки та отримання інформації; на захист від усіх форм насильства (ст. 6); на спілкування з батьками, які проживають окремо чи в різних державах та ін. (ст. 20)²⁶.

Згідно із зазначеним Законом держава гарантує і підтримку материнства, а саме: надання матерям належних послуг з охорони здоров'я; інформаційна просвіта батьків з питань охорони здоров'я і харчування дітей, переваг грудного вигодовування, гігієни; розвитку послуг у галузі планування сім'ї та охорони репродуктивного здоров'я та ін.²⁷

22 вересня 2005 р. Постановою ВР України було схвалено Рекомендації парламентських слухань «Забезпечення прав дітей в

²⁵ Національна програма «Діти України» від 18 січня 1996 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/63/96>.

²⁶ Закон України «Про охорону дитинства». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.

²⁷ Там само.

Україні. Охорона материнства та дитинства»²⁸, серед стратегічних питань яких у частині охорони материнства й дитинства було виконано: розроблено у 2005 р. типові положення функціонування Соціального центру матері і дитини та Центру соціально-психологічної реабілітації для дітей та молоді з функціональними обмеженнями. Натомість практичні плани мали декларативний характер (запустити загальнодержавну програму з відновлення та розвитку національної індустрії дитячого харчування; організувати систему шкіл для молодих батьків; запустити альтернативні механізми фінансування різних соціальних програм; розробити план заходів подальшого розвитку Української дитячої спеціалізованої лікарні «ОХМД» за рахунок коштів Державного бюджету України) і не були зrealізовані.

Курс України на європейську інтеграцію прийнято із введенням в дію розпорядження КМУ від 9 серпня 2017 р. № 526-р про Національну стратегію реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 рр. та план заходів з реалізації її I етапу, яка вимагає «перегляду пріоритетів державної політики у сфері охорони дитинства, впровадження успішних підходів із світової практики захисту прав дітей, які спрямовуються на підтримку сім'ї, створення умов для виховання та розвитку дітей у сім'ї або середовищі, максимально наближеному до сімейного»²⁹.

У контексті досліджуваної проблеми важливе значення надаємо і нормативно-правовій базі щодо забезпечення підтримки сім'ї. Так, 9 вересня 1991 р. КМУ прийняв Рекомендацію «Про невідкладні заходи у справах сім'ї», якою зобов'язав держави приділяти першочергову увагу невідкладним заходам стосовно справ сім'ї та забезпечити достатні засоби для захисту інтересів сім'ї³⁰.

²⁸ Рекомендації парламентських слухань «Забезпечення прав дітей в Україні. Охорона материнства та дитинства». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2894-iv>.

²⁹ Про Національну стратегію реформування інституційного догляду та виховання дітей на 2017 – 2026 роки та план заходів з реалізації її I етапу. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KR170526.html.

³⁰ Рекомендація N R (91) 9 Комітету міністрів державам-членам «Про невідкладні заходи у справах сім'ї» від 9 вересня 1991 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/main/j391y1991/sp:max10>.

Важливим документом у контексті охорони материнства і дитинства, зміцнення сім'ї та поліпшення демографічної ситуації стала Постанова КМУ від 13 вересня 1995 р. «Про Національну програму планування сім'ї»³¹, метою якої була допомога сім'ям і окремим особам у розв'язанні питань, пов'язаних з дітонародженням, збереженням здоров'я батьків і дітей, добробутом сім'ї та ін. У зв'язку з цим планувалося здійснення не тільки медичних, а й педагогічних заходів, зокрема: ввести в навчальних планах навчально-виховних закладів курс підготовки підлітків до створення сім'ї; підготувати методичні рекомендації і затвердити навчальні програми, розробити і впровадити цикл лекцій з питань планування сім'ї для студентів ЗВО та ін.

Наступним документом, що засвідчив важливість розпочатої роботи у справі збереження здоров'я жінок і дітей стала Постанова КМУ від 14 квітня 1997 р. «Про деякі заходи щодо виконання Національної програми планування сім'ї»³², відповідно до якої було підтримано ініціативу Міністерства охорони здоров'я щодо проведення в Україні з 26 травня по 1 червня 1997 р. Тижня планування сім'ї, присвяченого проблемам підготовки молоді до сімейного життя.

Надаючи важливого значення проблемам сучасної сім'ї, безпечного материнства, питанням охорони материнства та дитинства, підвищенню рівня духовних і моральних цінностей сім'ї, вихованню в суспільстві відповідального батьківства 03 червня 1999 р. було прийнято Постанову КМУ «Про деякі заходи щодо підтримки здоров'я сім'ї, безпечного материнства і відповідального батьківства», якою було започатковано проведення з 8 по 17 червня 1999 р. Всеукраїнського декадника з питань планування сім'ї, безпечного материнства, відповідального батьківства та збереження репродуктивного здоров'я населення³³.

³¹ Про Національну програму планування сім'ї: Постанова КМУ від 13 вересня 1995 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/main/j391y1991/sp:max10>.

³² Про деякі заходи щодо виконання Національної програми планування сім'ї: Постанова КМУ від 14 квітня 1997 р.: URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/325-97-%D0%BF/sp:max10>.

³³ Про деякі заходи щодо підтримки здоров'я сім'ї, безпечного материнства і відповідального батьківства: Постанова КМУ від 03 червня 1999 р.: URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/325-97-%D0%BF/sp:max10>.

У зв'язку з формуванням основних засад державної сімейної політики, забезпеченням сприятливих умов для всебічного розвитку сім'ї як основи суспільства, ВР України 17 вересня 1999 р. затвердила «Концепцію державної сімейної політики», яка визначала загальну стратегію державної політики щодо сім'ї, передбачала здійснення цілісної системи заходів соціальної підтримки сім'ї з урахуванням нових реалій: ринкової економіки, соціального партнерства, політичної демократії³⁴.

Із метою поліпшення становища сім'ї, підвищення рівня авторитету української родини, створення сприятливих умов для її всебічного розвитку КМУ 14 березня 2001 р. ухвалив Постанову «Про Програму «Українська родина»»³⁵, якою було продовжено загальну державну стратегію реалізації заходів, спрямовану на сприяння функціонуванню української родини.

Наступним документом стала Концепція проекту Закону України «Про державну підтримку сімей у вихованні дітей», схвалена КМУ від 23 грудня 2004 р.³⁶, в якій йшлося про необхідність: удосконалення державної допомоги для стимулювання батьків до виконання обов'язків щодо виховання; розширення можливостей жінки і чоловіка поєднувати професійну діяльність з виконанням батьківських обов'язків; забезпечення рівної участі жінки і чоловіка у процесі догляду та виховання дитини у перші роки її життя; удосконалення системи підготовки молоді до виконання соціальних ролей матері та батька та ін. Як бачимо, фактично даним законодавчим документом декларувалися основні засади соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства, однак на практиці заявлені постулати зреалізувати вповні не вдалося.

Для реалізації нормативно-правового законодавства 17 серпня 2005 р. Міністерство у справах молоді та спорту України затвердило Типове положення про Службу соціальної підтримки сімей, головною метою якої було здійснення соціальної підтримки сімей, які

³⁴ Концепція державної сімейної політики. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1063-14>.

³⁵ Про Програму «Українська родина»: Постанова КМУ 14 березня 2001 р.: URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/325-97-%D0%BF/sp:max10>.

³⁶ Концепція проекту Закону України «Про державну підтримку сімей у вихованні дітей» від 23 грудня 2004 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/954-2004-p>.

перебували у складних життєвих обставинах³⁷, а 23 жовтня 2006 р. – Типове положення про консультативний пункт центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді у пологових стаціонарах, жіночих консультаціях та будинках дитини, відповідно до якого створювалися консультативні пункти центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, на які покладалися наступні завдання – запобігання відмовам матерів від новонароджених дітей; забезпечення психологічної та соціальної підтримки вагітних жінок та жінок, які народили дитину, зокрема неповнолітніх матерів; поширення засад відповідального, усвідомленого батьківства та ін.³⁸.

Важливим документом для подолання кризи сім'ї та створення організаційних, методичних, нормативно-правових умов для надання послуг сім'ям стала комплексно-цільова програма ДЦССМ «Соціальна підтримка сім'ї», яку було впроваджено Наказом Держкоммолодьспорттуризму від 26 січня 2006 р. № 173. Метою цієї програми було: захист прав сім'ї перед суспільством та прав членів сім'ї в родині, соціальна адаптація молоді та молодих сімей у суспільстві, соціальна підтримка сім'ї в цілому, а також кожного з її членів³⁹. Відтак, окреслений документ не відбивав проблеми забезпечення й реалізації прав матері й дитини у сфері медицини, освіти та ін.

Для реалізації Концепції державної сімейної політики 19 лютого 2007 р. було затверджено Державну програму підтримки сім'ї на період до 2010 р.⁴⁰ Однак окресленому документу була властива переважно соціальна спрямованість, хоча окремі положення передбачали нормативно-правове врегулювання. Недостатній обсяг

³⁷ Типове Положення про Службу соціальної підтримки сімей: Наказ Міністерство у справах молоді та спорту України 17.08.2005 р.: URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/325-97-%D0%BF/sp:max10>.

³⁸ Типове положення про консультативний пункт центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді у пологових стаціонарах, жіночих консультаціях та будинках дитини: Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту 23.10.2006 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/325-97-%D0%BF/sp:max10>.

³⁹ Трубавіна І.М. Теоретико-методичні основи соціально-педагогічної роботи з сім'єю: дис... доктора пед. наук: 13.00.05. Луганськ, 2009. С. 387.

⁴⁰ Про затвердження Державної програма підтримки сім'ї на період до 2010 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/244-2007-п>.

фінансування цієї програми не дав можливості її повністю зреалізувати. Наприклад, не було забезпечено рівний доступ до соціальних послуг різних категорій сімей, не відпрацьовано механізм підготовки молоді до сімейного життя та відповідального материнства й батьківства, не проведено інформаційних заходів, спрямованих на формування позитивного іміджу сім'ї та ін.

31 травня 2012 р. КМУ схвалив Концепцію Державної цільової соціальної програми підтримки сім'ї до 2016 р., якою було передбачено пролонгування заходів щодо соціальної підтримки сім'ї шляхом посилення мотивації до реєстрації шлюбів, народження і виховання бажаних дітей у сім'ях, забезпечення надання адресної підтримки та проведення превентивної роботи з сім'ями, у яких існує ризик потрапляння осіб у складні життєві обставини⁴¹. Відповідно до пункту 3.1. додатку 2 «Завдання і заходи з виконання Державної цільової соціальної програми підтримки сім'ї до 2016 року», 27 грудня 2013 р. Міністерство соціальної політики України ухвалило Програму навчання спеціалістів щодо підготовки молоді до подружнього життя.

Метою Програми було підвищення рівня готовності спеціалістів з питань підготовки молоді до сімейного життя. Програма спрямовувалася на підготовку спеціалістів до роботи з молоддю, нареченими і подружніми парами шляхом організації лекційно-тренінгових занять. Вона передбачала формування: професійних знань та вмінь, які необхідні для такої діяльності; позитивної мотивації у фахівців до роботи з підготовки молоді до сімейного життя; педагогічної майстерності, педагогічної техніки учасників програми⁴². Однак, практичного цільового впливу щодо досліджуваної проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства нами виявлено не було. На часі залишаються питання готовності фахівців соціальної сфери щодо здійснення фахової діяльності відповідно окресленої проблеми. Підтвердженням таких міркувань будуть результати нашого наукового пошуку представлені у цьому ж параграфі відповідно третього напрямку (див. далі).

8 грудня 2015 р. Постановою Верховної Ради України було схвалено Рекомендації парламентських слухань «Сімейна політика України – цілі та завдання», учасники якої рекомендували вжити

⁴¹ Про Національну програму планування сім'ї: від 13 вересня 1995 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/main/j391y1991/sp:max10>.

⁴² Там само.

заходів для подолання демографічної кризи, покращення системи охорони материнства й дитинства і формування та збереження репродуктивного здоров'я, зокрема, забезпечити розвиток центрів планування сім'ї та репродуктивного здоров'я; проводити інформаційно-просвітницькі заходи, спрямовані на посилення орієнтацій молоді на шлюб та відповідальне батьківство, підвищення престижності сім'ї та ін.⁴³

Загалом окреслені документи теоретично задекларували основні засади соціальної підтримки сім'ї, однак чіткого механізму реалізації вироблено не було, що не дозволило вповні отримати позитивні результати щодо досліджуваної проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.

Резюмуємо: аналіз першого напрямку – нормативно-правової бази з досліджуваної проблеми засвідчив про відсутність вітчизняного та зарубіжного законодавства з проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства. Стратегію пошуку ефективних заходів та програм державної підтримки матері й дитини представлено в урядових нормативно-правових актах, спрямованих на: забезпечення дотримання прав і свобод дітей у сфері сімейних стосунків; підвищення соціального статусу та охорону основних прав жінки-матері; охорону здоров'я матері і дитини; заохочення до материнства, які аналізуватимуться у п'ятому розділі роботи.

Перейдемо до розгляду *другого напрямку* – праць сучасних вітчизняних та зарубіжних вчених у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства, які ми здійснимо за трьома групами, які нами виділені (див. вище).

Зазначимо, що у науковій літературі категорія «материнство» є предметом аналізу філософських, медичних, юридичних, соціологічних, педагогічних, психологічних розвідок. Так, із позицій філософії материнство розглядали як основу загальнокультурного розвитку суспільства (Ю. Макешина, Т. Свадьбіна та ін.^{44; 45}). За

⁴³ Про Рекомендації парламентських слухань «Сімейна політика України – цілі та завдання»: Постанова ВР України від 08 грудня 2015 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/854-19>.

⁴⁴ Макешина Ю. Феномен материнства у дискурсах неklasичної та постklasичної західноєвропейської філософії (історико-філософський аналіз) : автореф. дис. ...канд. філос. наук: 09.00.05. Дніпропетровськ, 2015. 19 с.

міркуваннями авторів, жінка – берегиня духовних надбань, ціннісних пріоритетів суспільства, що передаються в спадок прийдешнім поколінням.

У медицині категорія «материнство» засвідчено у наукових дослідженнях Я. Гойди, Г. Заборовського, О. Остапенко, Н. Сольського, Т. Татарчук, Є. Тищенко та ін.). Розвиток системи допомоги при пологах в Україні в історичному аспекті представлено у дослідженні Я. Гойди, Н. Сольського, Т. Татарчук⁴⁶: наведено динаміку основних показників, що характеризують діяльність служби; увагу акцентовано на особистостях керівників охорони здоров'я, вчених-медиках, які внесли величезний вклад у вдосконалення системи допомоги жінкам при пологах в нашій країні. Проблему профілактики ускладнень вагітності, пологів та відмови від новонародженого у жінок з девіантним відношенням до материнства розглянула О. Остапенко⁴⁷.

Основи медичної демографії, питання охорони материнства й дитинства, різні види допомоги у зв'язку з народженням дитини, з догляду за дитиною від народження до 16 років, система медичної допомоги жінкам, організаційні основи медичної реабілітації та медичного страхування та ін. представлено у праці «Громадське здоров'я та охорона здоров'я» Є. Тищенко, Г. Заборовського⁴⁸.

У юридичній науці вивчення проблеми материнства представлено у розвідках з питань правової охорони материнства (І. Ветухова, О. Ганкевич, К. Ченкова, І. Ярошенко та ін.). Дотичною до теми нашого дослідження є дисертація К. Ченкової⁴⁹, в якій здійснено

⁴⁵ Свадьбина Т.В. Семья и российское общество в поиске оновления : монография. Новгород. 2000. 339 с.

⁴⁶ Сольский Я.П., Гойда Н.Г., Татарчук Т.Ф. Развитие охраны материнства и родовспоможения в Украине. Київ, 2008. 400 с.

⁴⁷ Остапенко О. Профілактика ускладненої вагітності, пологів та відмови від новонародженого у жінок з девіантним відношенням до материнства : автореф. дис. к. мед. наук : 14.01.01. Одеса, 2009. 20 с.

⁴⁸ Тищенко О.М., Заборовський Г. І. Громадське здоров'я та охорона здоров'я : навчальний посібник для студентів факультету медичних сестер з вищою освітою, 2004. URL: <http://medu.pp.ua>.

⁴⁹ Ченкова К. Правова охорона материнства і дитинства в українських губерніях Російської імперії (XIX – 1917 р.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2015. 20 с.

комплексне дослідження проблеми виникнення і становлення правової охорони материнства і дитинства в українських губерніях Російської імперії (XIX – 1917 р.) як історико-правової проблеми у контексті ювенального та гендерного права як нових напрямів вітчизняної юридичної науки. Встановлено, що правова охорона материнства і дитинства, що здійснюються державою і громадою, спрямовані на забезпечення належних життєвих умов для матерів і дітей та захист їхніх прав, у досліджуваній період забезпечувалася спільною діяльністю державних органів, органів місцевого самоврядування і суспільного благодійництва, та активно проявлялася у вигляді: боротьби з експлуатацією жіночої та дитячої праці, дитячою смертністю, дитячою безпритульністю; надання можливості дешевого або безкоштовного навчання, медичної допомоги тощо.

І. Ветухова⁵⁰ досліджувала правове регулювання та охорону праці жінок-матерів, які поєднують роботу з материнством (право на: інформацію, на безпечні умови праці, на особливий режим праці, на декретну відпустку), О.Ганкевич – судочинство у справах про визнання батьківства, материнства та його оспорювання⁵¹.

І. Ярошенко⁵² розглянуто соціальний захист в Україні на матеріалі законодавчої бази України, а саме: організаційно-правові форми соціального забезпечення, види, підстави та порядок призначення соціальних виплат.

Представники соціологічної науки, як виявилось, не одностайні щодо призначення жінки в суспільстві, девіантного материнства (Н. Кодацька, Н. Лавріненко та ін.). Зокрема, Н. Кодацькою⁵³ описано соціальні практики материнства й батьківства, що засвідчують роль жінки-матері та чоловіка-годувальника в сім'ї й зроблено висновок про необхідність допомоги матері у питаннях належного догляду за

⁵⁰ Ветухова І. Особливості правового регулювання праці жінок, які поєднують роботу з материнством та його подальше вдосконалення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Х., 2011. 20 с.

⁵¹ Ганкевич О. Судочинство у справах про визнання батьківства, материнства та його оспорювання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03. К., 2015. 20 с.

⁵² Ярошенко І.С. Права соціального забезпечення: нав. посіб. Київ, 2005. 232 с.

⁵³ Кодацька Н. Девіації соціальних практик материнства в сучасній Україні : автореф. дис. ... канд. соціол. наук : 22.00.04. Запоріжжя, 2011. 20 с.

новонародженою дитиною та підтримки власного здоров'я. У праці Н. Лавріненко⁵⁴ розглянуто взаємовідносини шлюбних партнерів з точки зору гендерної рівності/нерівності; становище української жінки в історичному минулому; соціологічний аспект самореалізації жінки в суспільстві (політика, влада, робота) та сім'ї.

Із позиції психології презентовано у сучасних дослідженнях питання психологічних засад допомоги матері й дитині (Г. Кукуруза, К. Островська та ін.⁵⁵⁻⁵⁶); формування психологічної готовності жінки до материнства (М. Ващук, Н. Даниленко, Н. Дармостук, С. Канюка, М. Мягкова, Р. Овчарова, О. Проскурняк, О. Тіунова, Н. Яремчук та ін.^{57; 58; 59; 60; 61; 62}); материнство як самостійну психічну конструкцію, структуру взаємодії матері і дитини на різних етапах розвитку дитини відображено Г. Філіпповою⁶³).

⁵⁴ Лавріненко Н.В. Женщина: самореализация в семье и обществе (социологический аспект). К., 1999. 171 с.

⁵⁵ Кукуруза Г.В. Психологічна модель раннього втручання: допомога сімям, що виховують дітей раннього віку з порушеннями розвитку: монографія. Х., 2013. 244 с.

⁵⁶ Островська Г. О. Засади комплексної психолого-педагогічної допомоги дітям з аутизмом : монографія, Львів, 2012. 520 с.

⁵⁷ Дармостук Н.В. Статеворольові чинники формування психологічної готовності до материнства: автореф. дис. ... канд. псих. наук : 19.00.01. Київ, 2007. 23 с.

⁵⁸ Канюка С.І. Формування толерантності жінок як умови їх психологічної готовності до майбутнього материнства: дис...канд. псих. наук: 19.00.07. Київ, 2018. 235 с.

⁵⁹ Овчарова Р.В., Мягкова М.А. Материнство в неполной семье : монография. Курган, 2014. 356 с.

⁶⁰ Проскурняк О. П. Материнство: феномен психології та об'єкт виховання : навчально-методичний посібник. Чернівці, 2011. 112 с.

⁶¹ Тіунова О. В. Психологічні умови формування відповідального ставлення до материнства у дівчат старшого шкільного віку : автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07. Івано-Франківськ, 2008. 20 с.

⁶² Яремчук Н.В. Психологічні особливості підготовки молодих жінок до майбутнього материнства: автореф. дис. ... канд. псих. наук : 19.00.04. Київ, 2007. 23 с.

⁶³ Филиппова Г.Г. Психология материнства. Москва, 2002. 240 с.

Зауважимо, Н. Яремчук⁶⁴ розроблено диференційовану програму психологічної підготовки молоді жінки до народження та виховання дитини з урахуванням фактору віку; С. Канюкою⁶⁵ представлено систему формування толерантності як умови психологічної готовності жінок різного віку до материнства, виокремлено типи жінок за сформованістю структурних складових толерантності; Н. Даниленко⁶⁶ розроблено профілактичні і психокорекційні програми психологічної підготовки жінки до материнства.

Вагомими у досліджуваній проблемі є напрацювання О. Проскурняк⁶⁷, щодо материнства як біопсихосоціального явища, яка розглядала та обґрунтувала багатоаспектність моделі готовності до материнства, що охоплює: стійкість позитивної мотивацію до народження дитини; формування умінь і навичок для реалізації функцій материнства; розвиток особистісної сфери матері та ін.

Цікавим у контексті нашого дослідження є дисертаційні роботи/монографії зарубіжних авторів (Р. Овчарова, М. Мягкова⁶⁸ та ін.). Авторами здійснено теоретичний аналіз проблеми материнства у вітчизняній і зарубіжній психології, розглянуто специфіку неповних сімей і їх вплив на особистісні характеристики жінки і дитини в процесі виховання, розкрито особливості формування материнства в неповній сім'ї, представлено теоретичні моделі материнства в повній і неповній сім'ї, виокремлено соціально-психологічні умови формування материнства в повних і неповних сім'ях.

У педагогіці материнство представлено з одного боку як цілісну систему з огляду на дитячо-батьківські відносини (Т. Алексеєнко,

⁶⁴ Яремчук Н.В. Психологічні особливості підготовки молодих жінок до майбутнього материнства: автореф. дис. ... канд. псих. наук : 19.00.04. Київ, 2007. 23 с.

⁶⁵ Канюка С.І. Формування толерантності жінок як умови їх психологічної готовності до майбутнього материнства: дис...канд. псих. наук: 19.00.07. Київ, 2018. 2358 с.

⁶⁶ Даниленко Н. В. Формування психологічної готовності жінки до материнства: автореф. дис. ... канд. псих. наук : 19.00.04. Київ, 2007. 23 с.

⁶⁷ Проскурняк О.П. Материнство: феномен психології та об'єкт виховання : навчально-методичний посібник. Чернівці, 2011. С. 27–29.

⁶⁸ Овчарова Р.В., Мягкова М.А. Материнство в неполной семье : монография. Курган, 2014. 356 с.

Л. Буніна, В. Кравець, Н. Максимовська^{69; 70; 71; 72} та ін.), що детально аналізуватиметься у третій групі. З іншого – як окрему статево-вікову групу у контексті соціалізації жіночої молоді (І. Братусь, Г. Лактіонова, Л. Харченко^{73; 74; 75} та ін.). У зв'язку з цим маємо дотичні до теми нашого дослідження наукові роботи, які задали новий вектор осмислення окресленої проблеми.

Науковий пошук щодо сучасного стану розробленості досліджуваної проблеми у соціальній педагогіці ми продовжимо, аналізуючи джерела за такою структурою: дисертаційні дослідження/монографії, підручники/навчальні посібники, методичні розробки/статті тощо.

Встановлено, що за останні десятиріччя вітчизняними науковцями здійснено ряд соціально-педагогічних досліджень (І. Братусь, Г. Лактіонова, Н. Максимовська, Г. Постолук^{76; 77}), присвячених питанням материнства, що є особливо важливим у контексті досліджуваної нами проблеми.

⁶⁹ Алексеєнко Т.Ф. Педагогічні проблеми молоді сім'ї : навчальний посібник. Київ, 1997. 116 с.

⁷⁰ Буніна Л.М. Формування у молодих сімей навичок усвідомленого батьківства засобами соціально-педагогічної підтримки в Північній Ірландії: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.05. Луганськ, 2005. 20 с.

⁷¹ Кравець В. Психофізіологічні та психолого-педагогічні аспекти формування усвідомленого батьківства : монографія. К., 2001. 244 с.

⁷² Максимовська Н. О. Формування культури материнства жіночої молоді у соціально-педагогічному середовищі вищого навчального закладу : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2008. 22 с.

⁷³ Братусь І. Соціально-педагогічна робота з юними матерями у США та Великій Британії: автореф. дис... кан. пед. наук. 13.00.05. Луганськ, 2007. 20 с.

⁷⁴ Лактіонова Г.М. Теоретико-методичні основи соціально-педагогічної роботи з жіночою молоддю в умовах великого міста: автореф. дис... д-ра пед. наук. 13.00.05. Київ, 1999. 31 с.

⁷⁵ Харченко Л.Г. Соціально-педагогічні умови формування сучасних гендерних стереотипів у процесі соціалізації жіночої молоді: дис... канд. пед. наук: спец. 13.00.05. Луганськ, 2006. 198 с.

⁷⁶ Братусь І. Соціально-педагогічна робота з юними матерями у США та Великій Британії: автореф. дис... кан. пед. наук. 13.00.05. Луганськ, 2007. 20 с.

⁷⁷ Лактіонова Г.М. Теоретико-методичні основи соціально-педагогічної роботи з жіночою молоддю в умовах великого міста: автореф. дис... д-ра пед. наук. 13.00.05. Київ, 1999. 31 с.

Так, комплексний аналіз зарубіжного досвіду соціально-педагогічної роботи з юними матерями здійснено І. Братусь⁷⁸. Вченою проаналізовано теоретичні підходи до вирішення проблем юного материнства; обґрунтовано доцільність використання зарубіжного досвіду соціально-педагогічної роботи з юними матерями у вітчизняній практиці; розроблено модель та окремі технології соціально-педагогічної роботи з юними матерями; уточнено зміст понять «юні матері», «юне материнство», «технології соціально-педагогічної роботи з юними матерями».

Однією із соціально-педагогічних досліджень з проблем материнства є дисертація Н. Максимовської⁷⁹, в якій розглянуто проблему формування культури материнства жіночої молоді у соціально-педагогічному середовищі ВНЗ. Авторкою здійснено історико-педагогічний синтез взаємозв'язку соціального виховання жінки та виконання материнського призначення у суспільстві; розроблено та експериментально перевірено програму формування культури материнства в соціально-педагогічному середовища ВНЗ.

Метою роботи Г. Постолюк стала характеристика етапів розвитку та змістово-технологічних компонентів діяльності соціальних служб з профілактики відмов матерів від немовлят. Вченою виокремлено групи причин відмов матерів від немовлят; обґрунтовано концептуальні положення профілактики відмов матерів від немовлят; визначено перспективи розвитку цих служб у системі підтримки сім'ї в Україні⁸⁰.

Теоретичні та методичні основи соціально-педагогічної роботи з жіночою молоддю в умовах великого міста проаналізовано Г. Лактіоною⁸¹. Вченою обґрунтовано основні компоненти

⁷⁸ Братусь І. Соціально-педагогічна робота з юними матерями у США та Великій Британії: автореф. дис... кан. пед. наук. 13.00.05. Луганськ, 2007. 20 с.

⁷⁹ Максимовська Н. О. Формування культури материнства жіночої молоді у соціально-педагогічному середовищі вищого навчального закладу : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2008. 22 с.

⁸⁰ Постолюк Г. І. Розвиток соціальних служб з профілактики відмов матерів від немовлят в Україні : автореф. дис ... канд. пед. наук: 13.00.05. Київ. 2012 . 19 с.

⁸¹ Лактіонова Г.М. Теоретико-методичні основи соціально-педагогічної роботи з жіночою молоддю в умовах великого міста: автореф. дис... д-ра пед. наук. 13.00.05. Київ, 1999. 31 с.

організації діяльності соціальних служб для жіночої молоді, окреслено процес формування жіночої особистості на основі навчання і виховання, засвоєння соціальних ролей, набуття суспільного та власного досвіду, досягнення психофізіологічної та соціальної зрілості.

Цікавою у контексті досліджуваної проблеми є дисертація Л. Сологуб⁸², предметом дослідження якої обрано материнство як соціальний інститут. Вченою встановлено, що материнство є фундаментальною суспільною цінністю; виявлено специфіку розвитку материнства в сучасних умовах; розглянуто взаємозв'язки між змінами традиційних ролей жінки і її фактичного становища у всіх сферах суспільного життя та ін.

Можемо резюмувати, що у сучасній науковій літературі (юридичній, психологічній, медичній соціологічній, філософській) достатньо широко вивчають проблеми материнства. Відтак, аналіз дисертаційних та монографічних педагогічних досліджень засвідчив, що досліджувана категорія розглядалася у контексті дитячо-батьківських відносин та соціалізації жіночої молоді, але залишається нерозробленою в соціально-педагогічній теорії і практиці.

Переходимо до аналізу науково-методичної літератури із соціальної педагогіки і соціальної роботи, присвяченої дослідженню материнства. Здійснений аналіз дозволяє стверджувати, що у підручниках та навчальних посібниках з соціальної педагогіки вітчизняних та зарубіжних авторів міститься матеріал, присвячений соціальній роботі з жінками (І. Зверева, Г. Лактіонова⁸³); формам і методам соціально-педагогічної роботи з юними матерями (І. Зверева⁸⁴); діяльності закладів з підтримки жінок, молоді та сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах (Г. Тимошко⁸⁵).

⁸² Сологуб Л.Г. Материнство как социальный институт. дис. ... канд. социолог. наук : 22.00.04. Москва, 20017. 182 с.

⁸³ Соціальна робота в Україні: навч. посіб. / за заг. ред. І.Д.Зверевої, Г.М.Лактіонової. К., 2004. 256 с.

⁸⁴ Соціальна педагогіка: теорія і технології : підручник / За ред. І.Д. Зверевої. Київ, 2006. 316 с.

⁸⁵ Тимошко Г.М. Організація діяльності державних і спеціалізованих соціальних служб : навчальний посібник. Ніжин, 2011. 248 с.

Так, І. Зверевою, Г. Лактіоною⁸⁶ розглянуто теоретичні засади, зміст та організацію соціальної роботи; форми та методи соціальної роботи з різними категоріями клієнтів, зокрема зі сім'єю, з клієнтами різного віку, з представниками проблемних груп, з жінками. У контексті розгляду соціальної роботи з жінками представлено моделі соціальних служб, що набули поширення у західній практиці (притулки для жінок, телефонна служба «Жінки – насильство – інформація», центри інформації для жінок, багатопрофільні жіночі центри, центри допомоги молодим матерям, спеціальні служб з подолання жіночого безробіття та ін.). Окреслено і практику становлення соціальної роботи в Україні: діяльність Вечірньої жіночої гімназії, Київського міського центру по роботі з жінками, жіночого правозахисного центру «Ла Страда – Україна»; реалізацію проектів «Родина», «Народитися жінкою – виклик життю» та ін.

Г. Тимошко⁸⁷ розглянуто роль і перспективи діяльності соціальних служб для жінок в Україні; особливості організації діяльності центру матері і дитини; специфіку діяльності соціального гуртожитку; діяльність центрів соціально-психологічної допомоги особам, які опинилися у складних життєвих обставинах; роботу Центру планування сім'ї як спеціалізованої служби щодо подолання кризових тенденцій.

І. Зверевою⁸⁸ окреслено форми і методи соціально-педагогічної роботи та обґрунтовано технології соціально-педагогічної роботи з юними матерями, а саме: на мезорівні – створення сервісних центрів (притулків або групових будинків) для юних мам та їх дітей; організація тренінгових програм із підготовки до народження дитини, розвитку батьківської компетентності та соціальних навичок у громаді; організація груп самопомоги; освітні технології; на макрорівні – індивідуальна допомога з урахуванням клієнтцентрованого та міждисциплінарного підходів.

Значний масив з досліджуваної проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства представлено у наукових

⁸⁶ Соціальна робота в Україні: навч. посіб. / за заг. ред. І.Д.Зверевої, Г.М.Лактіонової. К., 2004. 256 с.

⁸⁷ Тимошко Г.М. Організація діяльності державних і спеціалізованих соціальних служб : навчальний посібник. Ніжин, 2011. 248 с.

⁸⁸ Соціальна педагогіка: теорія і технології : підручник / За ред. І.Д. Зверевої. Київ, 2006. 316 с.

публікаціях. Зокрема, особливості підготовки дівчат-підлітків до усвідомленого материнства відтворено у науковій розвідці Т. Новосільської, О. Денисюк⁸⁹, де висвітлено напрями та принципи підготовки дівчат-підлітків до усвідомленого материнства, в основу якої поставлено самопізнання та самовдосконалення, сприйняття себе, як майбутньої жінки, дружини і матері; турбота про власне репродуктивне здоров'я тощо. Продовженням окресленого аспекту стали праці М. Гончаренко, Г. Павленко, Н. Ушакової⁹⁰, О. Шевченко⁹¹, в яких розглянуто психологічний, педагогічний та моральний аспект категорії «материнства», розкрито психологічні та педагогічні особливості готовності молоді до материнства та проаналізовано процес трансформації цінності шлюбу. У контексті вітчизняної педагогічної думки окреслена проблема аналізується Ю. Ткачовою⁹². Увагу вченою звернено на основних педагогічних ідеях педагогів-класиків щодо підготовки студентства до материнства (орієнтація на шлюб, сім'ю та усвідомлене материнство).

Спробу співставити категорії «материнство» й батьківство» втілено у роботі О. Тюпті⁹³. Вченою проаналізовано загальну структуру мотиваційно-потребнісної сфери особистості матері та батька, встановлено передумови (історичні, культурні, соціальні, біологічні) розходження в реалізації чоловіками й жінками батьківської ролі та ін.

Цікавою у контексті нашого дослідження є публікації К. Лук'янової⁹⁴, в якій проаналізовано причини виникнення в

⁸⁹ Новосільська Т.М., Денисюк О.М. Особливості підготовки дівчат-підлітків до усвідомленого материнства. *Молодий вчений*. 2017. № 4. С. 409 – 412.

⁹⁰ Гончаренко М.С., Павленко Г.В., Ушакова Н.В. Психолого-педагогічні умови формування материнства й батьківства у молоді URL: www.pdfactory.com.

⁹¹ Шевченко О.М. Психологічні особливості готовності до материнства дівчат-старшокласниць. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2017. Вип. 4. Т. 2. С. 135 – 139.

⁹² Ткачова Ю. Г. Проблема формування готовності до материнства у вітчизняній педагогічній науці. URL: <https://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN24/13tygvpn.pdf>

⁹³ Тюптя Л. Г. Материнство-батьківство як соціокультурні феномени. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2013. № 1. С. 80 – 83.

⁹⁴ Лук'янова К. А. Напрями діяльності соціального педагога з неповнолітніми матерями. URL: <http://visnyk.chnpu.edu.ua>.

сучасному світі явища материнства; визначено основні групи проблем, з якими стикаються неповнолітні матері; розглянуто напрями діяльності соціального педагога з неповнолітніми матерями та ін.

Важливою для нашого дослідження є наукова праця І. Трубавіної, в якій вчена аналізує теоретичні підходи (правовий, гендерний, проблемно-орієнтований, підходи соціальної педагогіки і соціальної роботи, родиноцентричний) та зміст надання соціально-педагогічних послуг матерям з дітьми та вагітним (соціальну профілактику, соціальну реабілітацію, соціальний супровід, соціальне обслуговування, втручання)⁹⁵.

Здійснений аналіз другого напрямку – праці сучасних вітчизняних та зарубіжних вчених у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства, присвячена дослідженню першої групи (материнство) дозволяє констатувати наступне: незважаючи на значну кількість праць з проблем материнства, соціально-педагогічна підтримка досліджуваної категорії предметом наукового пошуку не була.

Зауважимо, що за шифром спеціальності 13.00.05 «Соціальна педагогіка» та 231 «Соціальна робота» на рівні дисертаційних досліджень проблема соціально-педагогічної підтримки матерів на вітчизняному та зарубіжному ґрунті не представлена.

Розглянемо *другу групу* у межах другого напрямку – дослідження з проблем дитинства.

Цікавими у контексті досліджуваної проблематики є дисертаційні дослідження/монографії О. Квас, В. Мисько, С. Лупаренко та ін., котрі розглянули історико-педагогічні підходи до педагогіки дитинства. Так, О. Квас на основі вивчення науково-педагогічних джерел, етнографічних, історичних, історико-педагогічних, етнопедагогічних праць і архівних документів відстежено весь історичний шлях, який пройшла педагогіка дитиноцентризму від періоду становлення і триумфу до занепаду і нового відродження⁹⁶.

Генезу ідей дитинства в вітчизняній педагогіці ХХ ст. здійснено С. Лупаренко, а саме: обґрунтовано підходи до оцінки розвитку

⁹⁵ Трубавіна І.М. Теоретичні аспекти надання соціально-педагогічних послуг матерям з дітьми і вагітним в Україні. *Вища школа*. 2018. № 11. С. 93 – 99.

⁹⁶ Квас О. Дитиноцентризм у науках про виховання: історичний аспект : *монографія*. Дрогобич, 2011. 300 с.

дитини, визначено мету і завдання освіти, розроблено освітні технології, основні компоненти процесу навчання, здійснено періодизацію та обґрунтовано основні тенденції розвитку педагогічної науки в Україні ХХ ст. щодо питання дитинства⁹⁷.

Особливості дитиноцентрованого підходу Я. Корчака до сутності процесу виховання дитини та його значення для всього подальшого життя людини обґрунтовано В. Мисько⁹⁸. Авторкою виявлено структурні елементи системи виховання педагога; розкрито його вимоги до педагога-вихователя щодо реалізації прав дитини.

Соціально-педагогічну підтримку дітей, які потребували захисту, в Україні в другій половині ХІХ – поч. ХХ ст. дослідила Т. Янченко⁹⁹. Предметом аналізу у досліджуваних рамках було обрано форми виховання дітей, позбавлених батьківського піклування та дітей-правопорушників, ідеї соціально-педагогічної підтримки окреслених категорій дітей та практичної діяльності організацій державного і недержавного рівня. Відтак, наявні дослідження розглядали в історичному контексті соціально-педагогічну підтримку дітей-сиріт, а концепт «материнство й дитинство» як єдине ціле залишився за межами їх наукового пошуку.

Дитинство як об'єкт соціально-демографічної політики в Україні, діяльність дитячих будинків сімейного типу та особливості соціалізації дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в них дослідила І. Голубева¹⁰⁰. Безпритульність та бездоглядність як історико-педагогічний феномен, організація подолання окресленого явища, основні компоненти процесу навчання

⁹⁷ Лупаренко С. Є. Питання дитинства у вітчизняній педагогіці ХХ століття: теорія і практика : монографія. Харків, 2015. 370 с.

⁹⁸ Мисько В. І. Дитиноцентризм у педагогічній спадщині Януша Корчака: дис... канд. пед. наук : 13.00.01. Дрогобич, 2017. 22 с.

⁹⁹ Янченко Т. Проблеми соціально-педагогічної підтримки дітей, які потребували захисту, в Україні (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) : автореф. дис... канд. пед. наук : спец. 13.00.01. Київ, 2006. 20 с.

¹⁰⁰ Голубева І. Є. Дитинство як об'єкт соціально-демографічної політики в Україні: автореф. дис... канд. екон. наук : 08.09.01. К., 2005. 19 с.

і виховання у інтернатних закладах була предметом ґрунтового аналізу В. Виноградової-Бондаренко¹⁰¹.

Соціальну опіку дітей та молоді у контексті розвою шкільництва й вітчизняної педагогічної думки у регіонах України в історичному аспекті було простежено Т. Завгородньою, Н. Лисенко, К.- Д. Мажец, І. Пflugator^{102, 103} та ін. Сімейні форми виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування у 40-і роки ХХ ст. – на поч. ХХІ ст. досліджено І. Ченбай¹⁰⁴, а саме: окреслено питання організації соціально-педагогічної роботи з сім'ями, де виховуються такі категорії дітей; проаналізовано діяльність неурядових організацій щодо реалізації програм підтримки сімейних форм виховання та ін. Аналізу інституційного утвердження опікунської педагогіки у Польщі; ролі прийомної сім'ї як опікунсько-виховного середовища, напрямам опікунсько-виховної діяльності школи та позашкільних інституцій присвячено дослідження Д. Герцюка, О.Карпенко, І. Мицишин та ін.^{105, 106}.

Систему охорони здоров'я УРСР у роки нової економічної політики, динаміку розвитку мережі закладів охорони здоров'я, забезпеченість їх спеціалістами, основні заходи з охорони

¹⁰¹ Виноградова-Бондаренко В.Є. Виховання безпритульних дітей в Україні 20-х років ХХ століття: автореф. ...дис. канд. пед. наук: 13.00.01. К., 2001. 21 с.

¹⁰² Завгородня Т.К., Лисенко Н.В., Мажец Д.-К., Ступарик Б.М. Опіка над дітьми в добу трансформації суспільного устрою: монографія /Заг. ред. Б.М.Ступарика. Івано-Франківськ-Ужгород, 2002. 152 с.

¹⁰³ Пflugator І.Б. Теорія і практика опіки дітей і молоді в Україні (1945 – 1990 рр.) : автореф. ...дис.канд.пед.наук: 13.00.01. Івано-Франківськ, 2007. 22 с.

¹⁰⁴ Ченбай І. В. Становлення і розвиток в Україні сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (40-і роки ХХ ст. – поч. ХХІ ст.): автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Переяслав-Хмельницький, 2010. 20 с.

¹⁰⁵ Теорія і практика опікунської педагогіки в Україні та Польщі (ХІХ-ХХІ ст.) / за ред. Д. Герцюка, І. Мицишин. 2014. 431 с.

¹⁰⁶ Карпенко О. Розвиток опіки над дітьми у педагогічній теорії та практиці Польщі (ХХ – початок ХХІ ст.): автореф. дис...канд. пед.наук. 13.00.01. Дрогобич, 2018. 41 с.

материнства та дитинства в республіці розглянуто І. Ткаченко¹⁰⁷. Діяльність медичних установ у сфері охорони материнства та дитинства у Харкові в 1919–1934 рр. досліджувала Г. Демочко¹⁰⁸.

У контексті досліджуваної проблематики цікавими для нас видаються наукові праці соціальних педагогів, а саме: О. Безпалько, В. Гуріч, І. Зверева, І. Ковчина, Ж. Петрочко та ін.^{109;110;111;112;113}, які досліджували з позиції соціальної педагогіки категорію «дитинство». Зокрема, загальну технологію соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах аргументовано Ж. Петрочко¹¹⁴. Зміст та види соціальних послуг, що надаються у територіальній громаді дітям та учнівській молоді в процесі соціально-педагогічної роботи визначено О. Безпалько¹¹⁵. Сутність практичної роботи та організаційно-методичні умови соціального педагога з охорони та забезпечення прав дитини

¹⁰⁷ Ткаченко І. В. Охорона здоров'я в Україні в роки нової економічної політики: соціально-історичний аспект : автореф. дис...канд. іст. наук: 07.00.01. Черкаси, 2009. 20 с.

¹⁰⁸ Демочко Г. Л. Формування і розвиток української радянської системи охорони здоров'я у Харкові (1919 – 1934 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Х., 2011. 20 с.

¹⁰⁹ Безпалько О.В. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді: теоретико-методичні основи. Монографія. К., 2006. 457 с.

¹¹⁰ Гуріч В. О. Організаційно-методичні умови діяльності соціальних педагогів із забезпечення прав дитини: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2011. 20 с.

¹¹¹ Ковчина І. М. Теорія та практика підготовки майбутніх соціальних педагогів до соціально-правової діяльності : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Київ, 2008. 42 с.

¹¹² Петрочко Ж. В. Дитина в складних життєвих обставинах: соціально-педагогічне забезпечення прав : монографія. Рівне, 2010. 368 с.

¹¹³ Зверева І.Д. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в Україні: автореф. дис...д-ра пед.наук: 13.00.05 / АПН України. Ін-т педагогіки. К., 1999. 30 с.

¹¹⁴ Петрочко Ж. В. Дитина в складних життєвих обставинах: соціально-педагогічне забезпечення прав : монографія. Рівне, 2010. 368 с.

¹¹⁵ Безпалько О.В. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді: теоретико-методичні основи. Монографія. К., 2006. 457 с.

обґрунтовано В. Гуріч¹¹⁶. Професійну підготовку студентів до соціально-правової діяльності як інноваційну форма освіти згідно з напрямками їхньої майбутньої професії окреслено І. Ковчиною¹¹⁷.

Соціально-педагогічна робота з дітьми-сиротами в будинках дитини розглянута у роботі С. Курінної¹¹⁸, зокрема представлено: особливості функціонування будинку дитини, модель його трансформації в сучасних соціокультурних умовах та ін.

Модель професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи в соціальних центрах матері та дитини; теоретично обґрунтовано А. Шеремет¹¹⁹. Відтак система діяльності закладів ОХМДу у ХХ ст. та соціальних центрів підтримки материнства й дитинства на сучасному етапі не розглядалися.

Зауважимо, що здійснений науковий пошук засвідчив низку напрацювань на вітчизняному та зарубіжному ґрунті щодо різних категорій дітей. Такі обставини є визначальними у контексті досліджуваної проблеми та слугуватимуть науковим підґрунтям нашого подальшого наукового пошуку саме з позицій соціальної педагогіки.

Маємо низку робіт, присвячених організації соціально-педагогічної підтримки різних категорій населення в зарубіжних країнах (І. Бабенко, О. Бочарова та ін.)^{120,121}. Зокрема, соціально-педагогічну

¹¹⁶ Гуріч В. О. Організаційно-методичні умови діяльності соціальних педагогів із забезпечення прав дитини: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2011. 20 с.

¹¹⁷ Ковчина І. М. Теорія та практика підготовки майбутніх соціальних педагогів до соціально-правової діяльності : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Київ, 2008. 42 с.

¹¹⁸ Курінна С.М. Теорія та методика соціально-педагогічної роботи з дітьми-сиротами в умовах дитячого будинку : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05 Луганськ, 2014. 40 с.

¹¹⁹ Шеремет А. М. Формування професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи з клієнтами соціальних центрів матері і дитини: автореф. канд. пед. наук: 13.00.04. Хмельницький, 2016. 21 с.

¹²⁰ Бабенко І. Соціально-педагогічна підтримка обдарованих дітей у школах США : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Луганськ, 2011. 20 с.

¹²¹ Бочарова О. Обдаровані діти в Польщі: соціально-педагогічна підтримка : монографія. Горлівка, 2012. 480 с.

підтримку обдарованих дітей у США розкрито І. Бабенко¹²². У роботі окреслено методи та форми виявлення обдарованих дітей, напрями навчання та виховання даної категорії дітей, підготовку педагогів до роботи з обдарованими дітьми в історичній ретроспективі.

Об'єктом дослідження А. Воронецької-Боровської є процес соціально-педагогічної допомоги дітям-інвалідам в умовах масової загальноосвітньої школи¹²³. Соціально-педагогічну підтримку дітей з обмеженими можливостями як вид професійної соціально-педагогічної діяльності, що покликана захищати права даної категорії дітей на повноцінний розвиток та спрямовувалася на організацію індивідуальної допомоги задля їх життєвого самовизначення висвітлив В. Тесленко¹²⁴. Проблему соціально-педагогічної підтримки дітей із неблагополучних сімей в умовах реабілітаційного центру порушила Л. Бондаровська¹²⁵. Соціально-педагогічну підтримку дітей-сиріт в умовах взаємодії державних і суспільних структур розглянуто Г. Замалдіною¹²⁶.

Соціально-педагогічну підтримку діяльності сучасних дитячих громадських об'єднань, зокрема форми, методи і перспективи підтримки діяльності суб'єктів дитячого руху в сучасній Україні розглянуто Л. Романовською¹²⁷.

¹²² Бабенко І. Соціально-педагогічна підтримка обдарованих дітей у школах США : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Луганськ, 2011. 20 с.

¹²³ Воронецька-Боровська А. Социально-педагогическая помощь детям-инвалидам в условиях массовой общеобразовательной школы: автореф. канд. пед. наук: 13.00.01. Ярославль, 2003. 20 с.

¹²⁴ Тесленко В. В. Теорія і практика соціально-педагогічної підтримки дітей з обмеженими можливостями в промисловому регіоні : монографія. Луганськ, 2007. 368 с.

¹²⁵ Бондаровская Л. В. Социально-педагогическая поддержка детей из неблагополучных семей в условиях реабилитационного центра: автореф. канд. пед. наук: 13.00.01. Омск, 2010. 24 с.

¹²⁶ Замалдинова Г. Р. Социально-педагогическая поддержка детей-сирот в условиях взаимодействия государственных и общественных: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.05. Санкт-Петербург, 2012. 21 с.

¹²⁷ Романовська Л. І. Соціально-педагогічна підтримка діяльності дитячих громадських об'єднань України: історія і сучасність : монографія. Вінниця, 2012. 419 с.

Генезу соціально-педагогічної підтримки обдарованих школярів у Польщі здійснено О. Бочаровою¹²⁸. У роботі простежено етапи розвитку системи підтримки таких дітей, наведено види здібностей та їх характеристику в дослідженнях польських науковців; висвітлено систему виявлення, навчання та виховання обдарованих учнів, проаналізовано нормативно-правове забезпечення та шляхи вдосконалення їх соціально-педагогічної підтримки.

Здійснений аналіз дозволяє відзначити наступне: дисертаційні дослідження/монографії з соціальної педагогіки вітчизняних та зарубіжних авторів розкривають основні положення соціально-педагогічної підтримки, а саме: дітей з вадами розвитку; батьків дітей з особливими потребами; обдарованих дітей; дітей та громадських організацій, зокрема і в історичному контексті; учнів та учнівської молоді; дітей групи ризику та ін. Відтак, відсутні історико-соціально-педагогічні дослідження соціально-педагогічної підтримки у контексті вивчення категорії «материнство й дитинство».

Переходимо до аналізу науково-методичної літератури, присвяченої дослідженню дитинства.

Здійснений пошук дозволяє стверджувати, що у підручниках та навчальних посібниках з соціальної педагогіки вітчизняних та зарубіжних авторів порушено проблеми: соціальної підтримки дітей-сиріт та дітей, які залишилися без батьківського піклування (А. Капська)¹²⁹; соціальної роботи з дітьми (С. Харченко, 2003)¹³⁰; соціальної підтримки дітей та молоді з обмеженими функціональними можливостями (І. Богданова¹³¹; О. Безпалько¹³²); соціально-педагогічної підтримки дітей та молоді (О. Безпалько¹³³) та ін.

¹²⁸ Бочарова О. Обдаровані діти в Польщі: соціально-педагогічна підтримка : монографія. Горлівка, 2012. 480 с.

¹²⁹ Соціальна педагогіка : підручник / За ред. А.Й.Капської. К., 2003. 256 с.

¹³⁰ Соціальна робота з різними категоріями клієнтів: науково-навчально-методичний посібник для студентів, магістрантів, аспірантів та спеціалістів у галузі соціальної педагогіки, соціальної роботи / С. Харченко, М. Кратінов, Л. Ваховський, В. Кратінова, О. Песоцька, О. Караман. Луганськ, 2003. 198 с.

¹³¹ Богданова І.М. Соціальна педагогіка: навч. посіб. К., 2008. 343 с.

¹³² Безпалько О.В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навчальний посібник. К., 2009. 208 с.

¹³³ Безпалько О.В. Соціальна педагогіка: навчальний посібник, К. 2013. 312 с.

Цікавим для нашого дослідження є четвертий змістовий модуль посібника О. Паскаль¹³⁴, де представлено досвід організації соціально-педагогічної підтримки дітей з груп ризику, а саме: технології роботи соціальних педагогів з дітьми з груп ризику; технологію соціально-педагогічної діяльності з «дітьми вулиці», технологію роботи соціального педагога із соціалізації дитини, що перебувала в екстремальних умовах; технологію соціально-педагогічного коригування моральних норм поведінки дітей молодшого шкільного віку; технологію роботи з соціально дезадаптованими дітьми молодшого шкільного віку; соціально-педагогічну технологію попередження злочинності серед дітей молодшого шкільного віку; технологію ресоціалізації особистості в закладах пенітенціарного профілю.

Діяльність центрів матері і дитини і консультаційних пунктів, центрів соціальних служб для сімей, дітей та молоді у пологових будинках, жіночих консультаціях, будинках дитини розглянуто у методичному посібнику за заг. ред. І. Зверевої, Ж. Петрочко¹³⁵.

Особливості роботи з дітьми групи ризику, в тому числі з дітьми-сиротами, дітьми, позбавленими батьківського піклування, дітьми-волоцюгами і ін. розкривають у науковому доробку Л.Оліференко, І. Дементьева, Т. Шульга¹³⁶. У навчальному посібнику наведені нормативно-правові основи соціально-педагогічної підтримки цих дітей; представлені методики, технології роботи з ними в соціально-педагогічних освітніх установах і закладах інтернатного типу та ін.

Завершуючи аналіз другої групи другого напрямку підсумовуємо: категорія «дитинство» представлена у соціально-педагогічній літературі певним науковим доробком вітчизняних та зарубіжних вчених. Проте соціально-педагогічна підтримка дитинства не розглядалася у єдності з категорією «материнство». Відсутні такі дослідження і в історико-педагогічній літературі щодо періоду ХХ –

¹³⁴ Паскаль О.В. Технології соціально-педагогічної діяльності: навчальний посібник. Харків, 2011. 288 с.

¹³⁵ Запобігання інституціалізації дітей раннього віку. Інноваційні технології соціальної роботи з профілактики відмов від новонароджених дітей: методичний посібник / Автори-упряд.: Алексеєнко Т.Ф., Безпалько О.В., Бєрвєно Н.О. та ін.; заг. ред. Зверєвої І.Д., Петрочко Ж.В. К., 2008. 224 с.

¹³⁶ Шульга Т. И., Олиференко Л. Я., Дементьева И. Ф. Социально-педагогическая поддержка детей группы риска. Москва, 2004. 256 с.

поч. ХХ ст., що потребує глибокого соціально-педагогічного аналізу в теоретичній і практичній площині.

Перейдемо до *третьої групи* другого напрямку, який присвячений розгляду проблем сім'ї. Зазначимо, що дана проблематика є доволі розробленою в соціально-педагогічній науці, тому увагу акцентуватимемо саме на наукових розвідках щодо підтримки сім'ї як основного середовища розвитку дитинства й забезпечення основних прав материнства.

Дотичними до теми нашого наукового пошуку є роботи з питань соціально-педагогічної роботи з сім'єю Т. Алексєєнко, Ю. Жданович, М. Соляник, І. Трубавіної та ін.^{137; 138; 139; 140}.

Комплексне дослідження сучасного сімейного виховання у теорії і практиці в кінця 80-х рр. ХХ ст. та у ХХІ ст., його трансформаційних змін у вітчизняному і зарубіжному досвіді, проблем сучасного батьківства/материнства і сучасного дитинства, пріоритетів, інноваційних ідей, технологій соціально-педагогічної підтримки сімейного виховання, дітей і сиріт, позбавлених батьківського піклування та ін. здійснено Т. Алексєєнко¹⁴¹.

На основі родинноцентричного підходу представлено теоретичні та методичні основи соціально-педагогічної роботи з сім'єю в Україні в центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді І. Трубавіною¹⁴².

¹³⁷ Алексєєнко Т.Ф. Концептуалізація соціально-педагогічних основ сімейного виховання : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05; 13.00.07. К., 2017. С. 7.

¹³⁸ Трубавіна І.М. Соціально-педагогічна робота з сім'єю в Україні: теорія і методика: монографія. Харків, 2007. 395 с.

¹³⁹ Соціально-педагогічна підтримка дітей та учнівської молоді : монографія /Алексєєнко Т.Ф., Жданович Ю.М., Малиношевський Р.В. та ін. /За заг. ред. Т.Ф. Алексєєнко. К., 2017. 168 с.

¹⁴⁰ Соляник М.Г. Технології соціально-педагогічної підтримки сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах : автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.05. Київ, 2015. 24 с.

¹⁴¹ Алексєєнко Т.Ф. Концептуалізація соціально-педагогічних основ сімейного виховання : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05; 13.00.07. К., 2017. С. 7.

¹⁴² Трубавіна І.М. Соціально-педагогічна робота з сім'єю в Україні: теорія і методика: монографія. Харків, 2007. 395 с.

Вважаємо за необхідне зазначити наявність низки наукових досліджень щодо соціально-педагогічної підтримки сім'ї та дотичних до неї аспектів.

А саме, соціально-педагогічну підтримку сімейного виховання щодо різних цільових груп дітей та учнівської молоді в системі освіти запропоновано Т. Алексєнко, Ю. Жданович та ін.¹⁴³. Відтак, генезу соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства представлено не було.

Технології соціально-педагогічної підтримки сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах представлено у дисертаційному дослідженні М. Соляник¹⁴⁴, а саме: соціальний супровід; ведення випадку; консультування; кризове втручання, оцінка потреб тощо.

Соціально-педагогічну підтримку батьків дітей раннього віку з особливими потребами вивчила І. Макаренко¹⁴⁵. Дослідницею представлено індивідуальну програму допомоги батькам «Щаслива родина» та технологію надання соціально-педагогічної підтримки, в основу якої поставлено взаємодію сім'ї та соціальних інституцій в особі соціального педагога.

Соціально-педагогічну підтримку молодих сімей в Північній Ірландії висвітлено Л. Буніною¹⁴⁶. Авторкою проаналізовано програми соціально-педагогічної підтримки, основні підходи до формування навичок усвідомленого батьківства в діяльності соціальних служб підтримки сім'ї в Північній Ірландії.

Фостерну сім'ю Великої Британії як соціально-педагогічного середовища підтримки особистості дитини, практичну підготовку фостерних батьків для роботи з дітьми обґрунтовано

¹⁴³ Соціально-педагогічна підтримка дітей та учнівської молоді : монографія /Алексєнко Т.Ф., Жданович Ю.М., Малиношевський Р.В. та ін. /За заг. ред. Т.Ф. Алексєнко. К., 2017. 168 с.

¹⁴⁴ Соляник М.Г. Технології соціально-педагогічної підтримки сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах : автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.05. Київ, 2015. 24 с.

¹⁴⁵ Макаренко І. В. Соціально-педагогічна підтримка батьків дітей раннього віку з особливими потребами : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2009. 22 с.

¹⁴⁶ Буніна Л.М. Формування у молодих сімей навичок усвідомленого батьківства засобами соціально-педагогічної підтримки в Північній Ірландії: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.05. Луганськ, 2005. 20 с.

О. Романовською¹⁴⁷.

Маємо і дослідження зарубіжних авторів з окресленого напрямку проблеми. Зокрема, метою розвідки Г. Сабітової¹⁴⁸ стало опрацювання теоретико-методологічних основ соціально-педагогічної підтримки сімей з дітьми та визначення пріоритетних напрямів її розвитку. Автором розроблено теоретичну концепцію соціально-педагогічної підтримки сімей з дітьми, що відображає нову якість взаємодії сім'ї, суспільства, держави у вирішенні складних питань виховання, розвитку, соціалізації дітей.

Зауважимо, аспект соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства як різновиду соціально-педагогічної діяльності в Україні та зарубіжних країнах в історичній ретроспективі предметом розгляду сучасних науковців не слугував.

Переходимо до аналізу науково-методичної літератури, присвяченої дослідженню проблем сім'ї.

Здійснений аналіз дозволяє стверджувати, що у підручниках та навчальних посібниках з соціальної педагогіки вітчизняних та зарубіжних авторів сім'я розглядається: як об'єкт соціально-педагогічної роботи (А. Капська¹⁴⁹, І. Зверева, Г. Лактіонова¹⁵⁰, О. Безпалько¹⁵¹); як соціокультурне середовище розвитку особистості (О. Безпалько¹⁵²); як провідний фактор соціалізації особистості (І. Богданова¹⁵³); діяльності закладів з підтримки жінок, молоді та сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах (Г. Тимошко)¹⁵⁴.

¹⁴⁷ Романовська О. О. Фостерна сім'я Великої Британії як соціально-педагогічне середовище підтримки особистості : автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.05. К., 2002. 20 с.

¹⁴⁸ Сабитова Г.В. Социально-педагогическая поддержка семей с детьми: теоретико-методологические основания и направления развития: автореф. докт. пед. наук: 13.00.01. Москва, 2008. 45 с.

¹⁴⁹ Соціальна педагогіка : підручник / За ред. А.Й.Капської. К., 2003. 256 с.

¹⁵⁰ Соціальна робота в Україні: навч. посібн. /І.Д.Зверева, О.В. Безпалько, С.Я.Харченко та ін. За заг. ред. І.Д.Зверевої, Г.М.Лактіонової. К., 2004. 256 с.

¹⁵¹ Безпалько О.В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навчальний посібник. К., 2009. 208 с.

¹⁵² Безпалько О.В. Соціальна педагогіка: навчальний посібник. К., 2013. 312 с.

¹⁵³ Богданова І.М. Соціальна педагогіка: навч. посіб. К., 2008. 343 с.

¹⁵⁴ Тимошко Г.М. Організація діяльності державних і спеціалізованих соціальних служб : навчальний посібник. Ніжин, 2011. 248 с.

Різні підходи до трактування сутності інституту неповної сім'ї, причини утворення неповних сімей та технології діяльності соціальних служб щодо організації соціально-педагогічної роботи з дітьми з неповних сімей, досліджували М. Докторович¹⁵⁵ педагогічні проблеми молоді сім'ї – Т. Алексєнко¹⁵⁶, особливості соціально-педагогічної роботи з неблагополучною сім'єю – І. Трубавіна¹⁵⁷ та ін.

Нові підходи в Україні до практики соціальної роботи із сім'єю представлено у науково-навчально-методичному посібнику С. Харченка¹⁵⁸, методики, технології, стратегії і тактики соціально-педагогічної роботи з людьми різних вікових груп та категорій, зокрема соціально-педагогічна підтримка в'язнів у пенітенціарних установах та після виходу з них – С. Пальчевського¹⁵⁹; особливості соціально-педагогічної діяльності з сім'ями у кризовому становищі – О. Паскаль¹⁶⁰.

Доречно зауважити, що у навчальних посібниках міститься і історичний матеріал, зокрема, історію соціальної роботи в Україні представлено у науково-навчальному посібнику С. Харченка та ін.¹⁶¹; соціально-педагогічний потенціал християнства та християнської педагогіки та традиції соціальної підтримки за часів козацтва та за часів російського царату – І. Богданової¹⁶²).

¹⁵⁵ Докторович М. О. Соціально-педагогічна робота з дітьми з неповних сімей: навчально-методичний посібник. К., 2010. 151 с.

¹⁵⁶ Алексєнко Т.Ф. Педагогічні проблеми молоді сім'ї : навчальний посібник. Київ, 1997. 116 с.

¹⁵⁷ Трубавіна І.М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю: навч. посібн. Київ, 2003. 132 с.

¹⁵⁸ Соціальна робота з різними категоріями клієнтів: науково-навчально-методичний посібник для студентів, магістрантів, аспірантів та спеціалістів у галузі соціальної педагогіки, соціальної роботи / С. Харченко, М. Кратінов, Л. Ваховський, В. Кратінова, О. Песоцька, О. Караман. Луганськ, 2003. 198 с.

¹⁵⁹ Пальчевський С.С. Соціальна педагогіка: навч. посібник. К., 2009. 560 с.

¹⁶⁰ Паскаль О.В. Технології соціально-педагогічної діяльності: навчальний посібник. Харків, 2011. 288 с.

¹⁶¹ Харченко С.Я., Кратінов М.С., Ваховський Л.Ц., Кратінова В.О., Песоцька О.П., Караман О.Л. Історія, теорія і практика соціальної роботи в Україні. Луганськ, 2004. 322 с.

¹⁶² Богданова І.М. Соціальна педагогіка: навч. посіб. К., 2008. 343 с.

Цікавий матеріал для нашого дослідження представлено у навчальному посібнику Г. Тимошко¹⁶³, а саме: основні напрями діяльності соціальних служб підтримки сім'ї; роль соціальних служб в організації діяльності дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей; організацію діяльності соціальних служб із неблагополучними сім'ями та ін.

Питанням гендерної педагогіки, гендерної освіти та виховання, напрямків та методів сучасних гендерних досліджень, особливостям гендерної соціалізації особистості; оволодіння методиками гендерного навчання і виховання з метою створення умов для розвитку індивідуальних особливостей кожної особистості та пом'якшення впливу гендерних стереотипів, особливостям організації гендерно-неупередженого навчально-виховного процесу у змінених соціально-педагогічних умовах присвячено дослідження Т. Веретенко, Т. Говорун, В. Кравця, В. Кікінеджі, О. Кізь, Н. Шевченко та ін.^{164; 165; 166; 167.}

Оцінку потреб дитини та її сім'ї досліджували І. Зверева, З. Кияниця, Ж. Петрочко¹⁶⁸. Автори окреслюють основні етапи, принципи, методи здійснення оцінювання й оцінки потреб клієнта; пропонують її авторську модель; подають практичні форми для реєстрації звернення клієнтів та ін.

Цілісну модель діяльності сімейного соціального педагога як посередника у взаємодії особистості, сім'ї, технології захисту сім'ї і дитини, діагностика і корекція педагогічної занедбаності дітей і

¹⁶³ Тимошко Г.М. Організація діяльності державних і спеціалізованих соціальних служб : навчальний посібник. Ніжин, 2011. 248 с.

¹⁶⁴ Кравець В. П. Психофізіологічні та психолого-педагогічні аспекти формування усвідомленого батьківства : монографія. К., 2001. 244 с.

¹⁶⁵ Гендерні аспекти усвідомленого батьківства: навч. посібн. / Т.Говорун, В. Кравець, О.Кікінежді, О.Кізь. Тернопіль, 2004. 144 с.

¹⁶⁶ Кравець В. П. Гендерна педагогіка : навчальний посібник для вищих педагогічних навчальних закладів освіти. Тернопіль, 2003. 416 с.

¹⁶⁷ Гендерні дослідження: прикладні аспекти : монографія / В. Кравець, Т. Говорун, О. Кікінежді та ін.; за наук. ред. В. Кравця. Тернопіль, 2013. 448 с.

¹⁶⁸ Зверева І.Д., Кияниця З.П., Кузьмінський В.О., Петрочко Ж.О. Оцінка потреб дитини та її сім'ї: від теорії до практики : навч. посібн.: у 2-х част. К., 2010. Ч. 1. 224 с.; Ч. 2. 286 с.

підлітків, консультування сімейного соціального педагога та ін. розглянуто Т. Лодкіною¹⁶⁹.

Історію зародження соціальної роботи в зарубіжних країнах, моделі соціального забезпечення населення країн Європи та США, роботу соціальних служб та види послуг для різних категорій населення розглянуто у навчальному посібнику С. Кубицького¹⁷⁰.

Отже, завершуючи аналіз другого напрямку за трьома групами резюмуємо: у сучасній науковій літературі проблема соціально-педагогічної підтримки сім'ї представлена доволі широко; маємо і багато досліджень з питань материнства й дитинства, однак питання соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства залишається нерозробленим в історико-соціально-педагогічній теорії і практиці.

Переходимо до аналізу *третього напрямку* – ОПП підготовки студентів спеціальності 231 «Соціальна робота (соціальна педагогіка)» у ЗВО України. Для аналізу візьмемо профільні, рейтингові ЗВО України IV рівня акредитації різного географічного представлення (Запорізький національний університет, Луганський національний університет імені Тараса Шевченка, Національний університет біоресурсів і природокористування України, Київський університет імені Бориса Грінченка, Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки, Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського, Тернопільський національний педагогічний університет імені В. Гнатюка, ХНУ імені В.Н.Каразіна, ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, Херсонський державний університет, Ужгородський національний університет, Хмельницький національний університет) задля регіонального порівняння.

Проаналізуємо ОПП першого (бакалаврського) та другого (магістерського) рівнів вищої освіти названих вузів.

У *Запорізькому національному університеті* ОПП «Соціальна педагогіка» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти¹⁷¹

¹⁶⁹ Лодкіна Т.В. Социальная педагогика. Защита семьи и детства : учебн. пособие для студ. высш. учебн. заведений. 3-е изд. М., 2008. 208 с.

¹⁷⁰ Кубицький С.О. Технології соціально-педагогічної роботи в зарубіжних країнах: навч. посіб. 3-тє вид. доп. і перероб. К., 2015. 300 с.

¹⁷¹ Факультет соціальної педагогіки та психології Запорізького національного університету. URL: <https://www.znu.edu.ua/ukr/university/departments/spp>.

передбачає у нормативній частині наступні дисципліни, дотичні до теми нашого дослідження: «Історія соціальної роботи», «Соціальна робота з різними віковими групами», «Соціальна робота з різними категоріями клієнтів», «Соціальний супровід сім'ї», «Соціально-педагогічна робота в закладах освіти». У вибірковій частині ОПП пропонується для вивчення: «Соціально-педагогічний захист та підтримка дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки», «Оцінка потреб дитини та її сім'ї», «Управління спеціалізованими соціальними службами», «Організація соціально-педагогічної діяльності в закладах освіти». ОПП «Соціальна педагогіка» другого (магістерського) рівня вищої освіти передбачає у *нормативній частині* такі дисципліни: «Міжнародні і національні соціальні служби», у *вибірковій*: «Оцінка потреб дитини з інвалідністю», «Соціально-педагогічний супровід сім'ї, що виховує дитину з інвалідністю», «Основи батьківської компетентності».

У *Луганському національному університеті імені Тараса Шевченка* ОПП «Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Практична психологія» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти¹⁷² включає у *нормативній частині* наступні дисципліни, дотичні до теми нашого дослідження: «Історія соціальної роботи/соціальної педагогіки», «Теорія та історія соціального виховання», «Теорія і практика соціальної роботи», у *вибірковій*: «Соціально-педагогічна робота з різними групами клієнтів». ОПП «Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Практична психологія» другого (магістерського) рівня вищої освіти передбачає у *нормативній частині* такі дисципліни: «Соціальна, педагогічна і психологічна робота у громаді», у *вибірковій*: «Соціально-педагогічна робота з різними категоріями клієнтів», «Актуальні проблеми соціальної роботи, соціальної педагогіки та психології».

У *Національному університеті біоресурсів і природокористування України* ОПП «Соціальна робота» першого (бакалаврського) рівня

¹⁷² ОПП «Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Практична психологія» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. Старобільськ, 2016. URL: https://luguniv.edu.ua/wp-content/uploads/2018/05/B_231_SRSPPP_Z_15.Pdf.

вищої освіти¹⁷³ передбачає у *нормативній частині* наступні дисципліни, дотичні до теми нашого дослідження: «Основи надання соціальних послуг», «Соціальна робота з сім'ями, дітьми та молоддю», «Соціальна робота з різними групами клієнтів», «Соціальний супровід сім'ї», «Соціалізація особистості», «Система організації та управління соціальними службами», «Історія соціальної роботи», «Технології соціальної роботи», «Теорія та історія соціального виховання»; у *вибірковій* – «Організація соціального забезпечення», «Соціальна терапія проблем індивіда та групи».

ОПП «Соціальна робота» другого (магістерського) рівня вищої освіти охоплює у *нормативній частині* такі дисципліни: «Соціальна робота в Україні та організація діяльності соціальних служб», «Соціальний супровід сім'ї»; у *вибірковій*: «Організація роботи з різними соціальними групами», «Соціальна політика».

У *Київському університеті імені Бориса Грінченка* ОПП «Соціальна педагогіка» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти¹⁷⁴ передбачає у *нормативній частині* наступні дисципліни, дотичні до теми нашого дослідження: «Соціально-педагогічна діяльність у різних соціальних інституціях». ОПП «Соціальна робота» другого (магістерського) рівня вищої освіти передбачає у *нормативній частині* такі дисципліни: «Соціальна робота з особливими групами отримувачів послуг», «Дослідження актуальних соціальних проблем».

У *Тернопільському національному педагогічному університеті імені В. Гнатюка* ОПП першого (бакалаврського) рівня вищої освіти «Соціальна робота» охоплює у *нормативній частині* наступні дисципліни, дотичні до теми нашого дослідження: «Історія соціальної роботи», «Соціальна робота з різними групами»; *вибіркові* – «Соціальні основи шлюби і сім'ї», «Соціальна робота в навчально-

¹⁷³ Профіль ОПП «Соціальна робота» зі спеціальності 231 «Соціальна робота» в Національному університеті біоресурсів і природокористування України. URL:

https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u284/231_socialna_robota.pdf

¹⁷⁴ Профіль ОПП «Соціальна педагогіка» зі спеціальності 231 «Соціальна робота» в Київському університеті імені Бориса Грінченка. URL: <https://kubg.edu.ua/images/stories/.../+%20ОП%20бакалавр%20Соц.%20педагог%20іка.pdf>

виховних закладах», «Соціальна робота з особами з девіантністю». ОПП «Соціальне адміністрування у громаді» другого (магістерського) рівня вищої освіти у Тернопільському національному педагогічному університеті імені В. Гнатюка передбачає у *нормативній частині* такі дисципліни: «Світові моделі і стандарти соціальної роботи», «Теорія і практика соціальної роботи у громаді», *вибіркові* – «Менторська підтримка дітей та молоді».

У ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» ОПП першого (бакалаврського) рівня вищої освіти¹⁷⁵ за спеціальністю 231 «Соціальна робота» передбачає у *нормативній частині* наступні дисципліни, дотичні до теми нашого дослідження: «Історія соціальної роботи», «Система організації соціальних служб», «Соціально-психологічна робота в опікунських закладах»; *вибірковий компонент* – «Соціально-педагогічна діяльність з обдарованими дітьми», «Соціально-педагогічна діяльність з неповними сім'ями», «Основи соціального супроводу адопційної сім'ї», «Супровід прийомної сім'ї та дитячих будинків», «Основи психолого-педагогічної культури батьків», «Робота з молоддю сім'єю».

У Херсонському державному університеті ОПП першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 231 «Соціальна робота»¹⁷⁶ вміщає у *нормативній частині* наступні дисципліни, дотичні до теми нашого дослідження: «Основи соціально-правового захисту особистості», «Соціалізація особистості», «Соціальна політика», «Спеціалізовані служби та громадські об'єднання в соціальній сфері», «Соціальний супровід сім'ї», «Технології соціально-педагогічної роботи»; *вибірковий компонент* – «Сучасні концепції сімейного виховання», «Соціалізація дитини в сім'ї», «Провідні моделі педагогічної освіти батьків».

Характеристика ОПП першого (бакалаврського) рівня вищої освіти Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна за

¹⁷⁵ Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. URL: <https://pnu.edu.ua>

¹⁷⁶ ОПП «Соціальна педагогіка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 231 Соціальна робота галузі знань 23 Соціальна робота, розроблена групою кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та соціології Херсонського державного університету. URL: www.kspu.edu/FileDownload.ashx/ОПП%20бакалавр%20СП.doc?id=dda028d8..

спеціальністю 231 «Соціальна робота»¹⁷⁷ передбачає у *нормативній частині* наступні дисципліни, дотичні до теми нашого дослідження: «Історія соціальної роботи», «Соціальна політика», «Система організації соціальних служб», «Соціальна робота з різними групами клієнтів», «Соціальний захист і соціальне забезпечення»; у *вибірковій частині* – «Соціологія сім'ї», «Соціальний захист і соціальне забезпечення», «Соціальна робота в громаді», «Соціологія дитинства», «Соціальна робота в зарубіжних країнах», «Гендерні аспекти соціальної роботи».

ОПП підготовки здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 231 «Соціальна робота» в *Хмельницькому національному університеті*¹⁷⁸ охоплює у *нормативній частині* наступні дисципліни, дотичні до теми нашого дослідження: «Теорія та історія соціального виховання», «Розвиток світових цивілізацій», «Соціальна політика», «Соціальна робота з сім'ями, дітьми та молоддю», «Соціалізація особистості», «Соціальна робота з різними групами клієнтів», «Система організації та управління соціальними службами», «Технології соціально-педагогічної діяльності», «Соціальний супровід прийомної сім'ї», «Організація соціального забезпечення»; у *вибірковій частині* – «Історія соціальної роботи», «Технології соціальної роботи за рубежом», «Соціальна робота в конфесіях».

ОПП підготовки здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 231 «Соціальна робота» в *Ужгородському національному університеті*¹⁷⁹ передбачає у *нормативній частині*

¹⁷⁷ Програма підготовки «Соціальна робота». Соціологічний факультет. Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна. URL: http://start.karazin.ua/uploads/files/files/socio_bak_socrobota.pdf

¹⁷⁸ Освітньо-професійна програма підготовки здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 231 «Соціальна робота». Хмельницький національний університет. URL: <http://www.khnu.km.ua/root/siteres/50> Освітні програми/01 Гуманітарно-педагогічний факультет/Бакалавр. Соціально-педагогічна діяльність та соціальна реабілітація.pdf

¹⁷⁹ Освітньо-професійна програма підготовки здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 231 «Соціальна робота». Ужгородський національний університет. URL: <https://www.uzhnu.edu.ua/en/infocentre/get/16112>

наступні дисципліни, дотичні до теми нашого дослідження: «Інновації в соціальній роботі», «Соціальна робота в умовах катастроф»; у *вибірковій частині* – «Навчання теорії і практики соціальної роботи в Україні і за рубежом», «Організація шкільної соціально-психологічної служби», «Технології соціально-педагогічної діяльності», «Соціальна робота в системі освіти», «Соціально-педагогічне консультування», «Соціальна робота з дезадаптованими дітьми».

Зазначимо, що не всіх проаналізованих сайтах профільних ЗВО міститься ОПП підготовки студентів заявленої спеціальності. Відтак деяка інформація нами віднайдена на сайтах кафедр. Зокрема, маємо дані, що за кафедрою соціальної педагогіки, психології та педагогічних інновацій факультету початкового навчання в *Південноукраїнському національному педагогічному університеті імені К.Д.Ушинського* закріплено наступні дисципліни: «Технології соціальної роботи в зарубіжних країнах», «Соціальний супровід сім'ї», «Соціально-педагогічна робота з різними типами сімей», спецкурс «Історія соціальної педагогіки»¹⁸⁰.

Розглянемо змістове наповнення дисциплін соціально-педагогічного циклу, що викладаються практично у більшості ЗВО України на спеціальності 231 «Соціальна робота (соціальна педагогіка)» і є дотичними до теми нашого дослідження. Однією із таких дисциплін є «Соціальна робота з різними групами клієнтів». Проаналізуємо її зміст на прикладі викладання у Хмельницькому національному університеті¹⁸¹. Так, зміст навчальної дисципліни передбачає вивчення тем: «Соціальна робота з дітьми, які залишилися без батьківського піклування», «Соціальна робота з людьми, які зазнали насильства в сім'ї», «Соціальна робота з дітьми схильними до девіантної поведінки». Як бачимо, дисципліна не передбачає вивчення категорії «материнства», а категорія «дитинства» вивчається з позиції соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського

¹⁸⁰ Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського. URL: <https://www.pdpu.edu.ua>.

¹⁸¹ Освітньо-професійна програма підготовки здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 231 «Соціальна робота». Хмельницький національний університет. URL: <http://www.khnu.km.ua/root/sites/50> Освітні програми/01 Гуманітарно-педагогічний факультет/Бакалавр. Соціально-педагогічна діяльність та соціальна реабілітація.pdf.

підкування та дітей, схильними до девіантної поведінки.

Дещо наближеною до теми нашого дослідження є навчальна дисципліна «Система організації соціальних служб», що передбачає вивчення тем: «Організаційні засади соціального забезпечення», «Розвиток мережі соціальних служб», «Структура соціальних служб», «Загальні стратегії соціальної роботи в соціальних службах», «Окремі технології, форми і методи роботи в соціальних службах», «Соціально-правове забезпечення діяльності соціальних служб», «Система соціального обслуговування в Україні», Система державних органів соціального захисту», «Розвиток недержавних організацій соціальної сфери», «Інформаційне забезпечення діяльності соціальних служб та організацій». Перелік тем не дає змоги зробити висновок про те, чи заявлена дисципліна передбачає вивчення діяльності соціальних служб у напрямку роботи з жінками, матерями, їх соціально-педагогічної підтримки.

Дисципліна «Технології соціальної роботи в Україні та світі»¹⁸², що закріплена за кафедрою корекційної педагогіки та інклюзії у Львівському національному університеті імені Івана Франка і читається на першому (бакалаврському) рівні вищої освіти за спеціальністю 231 «Соціальна робота» передбачає поряд з вивченням тем «Технології соціальної роботи з сім'єю», «Технології соціально-педагогічної роботи з важковиховуваними дітьми та дітьми вулиці», «Соціально-педагогічна робота з обдарованими дітьми» та ін. і, зокрема, вивчення теми «Технології соціальної роботи з жінками». Відтак категорія «материнство» предметом вивчення не заявлена.

Дисципліна «Історія соціальної роботи» викладається практично у всіх ЗВО України. Відтак аналіз робочої програми з підготовки студентів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 231 «Соціальна робота» освітньої програми «Соціальна робота», розроблена на кафедрі соціології та соціальної роботи Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки¹⁸³ засвідчує, що курс складається із двох змістових модулів.

¹⁸² Робоча програма навчальної дисципліни «Технології соціальної роботи в Україні та світі». Львівський національний університет імені Івана Франка. URL: <http://pedagogy.lnu.edu.ua/wp-content/uploads>.

¹⁸³ Робоча програма навчальної дисципліни «Історія соціальної роботи». Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки. URL: http://eenu.edu.ua/sites/default/files/Files/istoriya_socialnoyi_roboti.pdf

Змістовий модуль 1. «Історичні витоки та традиції розвитку благодійної діяльності» містить тему «Розвиток державної системи допомоги дітям, військовослужбовцям», що передбачає вивчення діяльності радянської влади у сфері дитинства; розгляд проблеми масового сирітства і безпритульності; стан і основні тенденції розвитку системи державного піклування у кінці XIX ст. Змістовий модуль 2. «Становлення і розвиток соціальної роботи в Україні та за кордоном» передбачав теми: «Формування системи державного соціального забезпечення в Радянському Союзі», «Становлення соціальної роботи в незалежній Україні як системи», «Становлення і розвиток соціальної роботи в США», «Соціальна робота у Великобританії», «Соціально-педагогічна робота у Німеччині». Як бачимо, проблеми соціально-педагогічної підтримки, материнства, залишилися за межами вивчення окресленої дисципліни.

Таким чином, аналіз третього напрямку – ОПП першого (бакалаврського) й другого (магістерського) рівня вищої освіти профільних ЗВО IV рівня акредитації дає можливість стверджувати про відсутність у навчальних планах дисципліни, яка б конкретизувала проблематику соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства. Практично у більшості ЗВО викладаються дисципліни, які є дотичними до теми нашого дослідження і розглядають категорії «дитинство», «соціальний захист», «соціальне забезпечення», «соціальна підтримка». Однак категорії «материнство» й «соціально-педагогічна підтримка» в ОПП названих нами вузів не представлено. Окреслена ситуація актуалізує потребу в розробці спецкурсу з досліджуваної проблеми для студентів спеціальності 231 «Соціальна робота (соціальна педагогіка)» у ЗВО України.

Про актуальність і доцільність досліджуваної проблеми свідчить і поява дотичних дисциплін. Зокрема у ДВНЗ «Прикарпатський національний університет на спеціальності 053 Психологія для студентів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти читається курс «Перинатальна психологія і психологія материнства»¹⁸⁴, яка пропонує цікаві для нашої проблематики теми, а саме: «Кризи становлення материнської сфери жінки. Становлення материнської ідентичності жінки», «Психологічна та фізіологічна готовність до материнства»,

¹⁸⁴ Робоча програма навчальної дисципліни «Перинатальна психологія і психологія материнства». Івано-Франківськ. 2017. 15 с. URL: <http://old.pu.if.ua/depart/ExperimentalPsychology/resource/file>.

«Підготовка вагітної жінки до пологів. Етапи виношування дитини, психологічне наповнення триместрів вагітності. Психологія пологів», «Програма психологічної готовності вагітної жінки до перших пологів» та ін.

Отже, за результатами наукового пошуку, який здійснено відповідно у межах визначених трьох груп та за трьома напрямками (див. вище) можемо підсумувати наступне: стан розробленості проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у історико-педагогічних та соціально-педагогічних дослідженнях та науковій літературі залишається малодослідженим та практично представленим і потребує ґрунтовного аналізу основних категорій, розробки авторської термінології, презентації авторського бачення проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у ХХ – початку ХХІ ст. у соціально-педагогічній науці.

У цьому контексті вбачаємо за необхідність проблему соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства (ХХ – початок ХХІ ст.) розглядати саме як соціально-педагогічну, уточнюючи її теоретичний і практичний зміст. Дослідження сучасного стану розробленості проблеми засвідчило необхідність аналізу базових категорій дослідження, які представимо у наступному параграфі.

1.2. Поняттєво-категорійний апарат дослідження

Аналіз стану розробленості проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства і дитинства, здійснений у попередньому параграфі, засвідчив, що на сучасному етапі одним із проблемних питань соціальної педагогіки все ще залишається неузгодженість термінології, нечітке трактування багатьох категорій. Відсутність однозначності в теоретико-методологічних основах досліджуваної проблеми апелює до уточнення поняттєвого апарату. Для нашого дослідження релевантним видається кваліфікація категорій «материнство», «дитинство», соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства» з позиції соціальної педагогіки.

Історико-соціально-педагогічне вивчення розвитку категорій є надзвичайно складним. Поняттєвий апарат, джерелознавство, погляди народної й академічної педагогіки, висвітлення та розкриття в контексті взаємозв'язків і взаємовпливів релігійного світогляду та етнопедагогічного, соціокультурного й кроскультурного світосприйняття до зазначених категорій – це все вимагає узгодження

історичних та сучасних підходів. Проаналізуємо детальніше кожен категорію.

Однією з ключових в нашій дисертаційній роботі є категорія «материнство», що потребує глибокого аналізу щодо визначення її змістового наповнення.

Вважаємо за необхідне зауважити, що не вписано формулювання досліджуваної категорії у базових документах міжнародного та вітчизняного законодавства^{185; 186; 187; 188} та ін.

В українській радянській енциклопедії категорія «материнство» визначається як правове становище жінки у зв'язку з народженням, утриманням і вихованням дітей¹⁸⁹.

Найбільш повне визначення даного терміну, на наш погляд, подане у «Словнику української мови»¹⁹⁰, у якому поняття «материнство» має такі дефініції:

1. Стан жінки-матері під час вагітності, пологів, годування дитини.
2. Почуття жінки-матері до дитини; бажання стати матір'ю.

У соціально-педагогічному тезаурусі «материнство» означено як:

1. Біологічне і соціальне відношення матері до дитини (дітей). Біологічне відношення визначається походженням дитини від матері (кровним спорідненням) і пов'язане з виконанням жінкою репродуктивної функції.

2. Складова соціального інституту батьківства, яка впливає на функціонування сім'ї як малої соціально-психологічної групи. Основна функція материнства – репродуктивна і виховна¹⁹¹.

¹⁸⁵ Концепція безпечного материнства. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.

¹⁸⁶ Конвенція про охорону материнства 1952 р. № 103. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.

¹⁸⁷ Про деякі заходи щодо виконання Національної програми планування сім'ї: Постанова КМУ від 14 квітня 1997 р.: URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws>

¹⁸⁸ Про деякі заходи щодо підтримки здоров'я сім'ї, безпечного материнства і відповідального батьківства: Постанова КМУ від 03 червня 1999 р.: URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/325-97-%D0%BF/sp:max10>.

¹⁸⁹ Українська радянська енциклопедія : в 10 т. К., 1981. Т. 6. С. 401.

¹⁹⁰ Словник української мови : в 12 т. / [укл. А. Білоштан, М. Бойко, В. Градова та ін.] ; за ред. П. Доценко, Л. Юрчук. Київ, 1971 – 1980. Т. 4 С. 645.

¹⁹¹ Соціально-педагогічний тезаурус. Житомир, 2006. С. 69.

Зауважимо, що аналіз словників з педагогіки та соціальної педагогіки^{192; 193, 194 195; 196; 197}, засвідчив, що категорію «материнство» не достатньо обґрунтована та розроблена. Для прикладу, в енциклопедії для фахівців соціальної сфери категорію «материнство» не представлено.

Натомість, словник з соціальної політики поглиблює соціально-педагогічну довідкову літературу правовою складовою, визначаючи термін «материнство» як забезпечену законом можливість народжувати здорових дітей (здійснювати репродуктивну функцію), належним чином утримувати їх і виховувати в душі поваги до прав та свобод інших людей, любові до своєї сім'ї та родини, свого народу, своєї держави¹⁹⁸.

Про материнство як соціальний інститут, основними функціями якої є репродуктивна та соціальна йдеться у термінологічно-понятійному словнику з соціальної політики й соціальної роботи: материнство – біологічне і соціальне ставлення матері до дитини (дітей). Біологічне ставлення визначається походженням дитини від матері (кровним спорідненням) і пов'язане з виконанням жінкою репродуктивної функції, що також є підставою для юридичного встановлення материнства. Біологічно і юридично материнство можуть не збігатися (напр., у разі всиновлення або неодноразового материнства у традиційних племінних чи малорозвинених аграрно-промислових суспільствах). Материнство є складовою соціального інституту батьківства і впливає на функціонування сім'ї як малої соціально-психологічної групи. Основні функції материнства –

¹⁹² Воронин А.С. Словарь терминов по общей и социальной педагогике. Екатеринбург, 2006. 135 с.

¹⁹³ Глумачний словник-мінімум із соціальної педагогіки та соціальної роботи /упоряд. Л.В.Лохвицька. 2-ге вид., оновл. Тернопіль, 2017. 232 с.

¹⁹⁴ Василенко П.М., Васильченко В.С., Галицький В.М. Словник-довідник соціального працівника: навч. посібник. К., 2007. 322 с.

¹⁹⁵ Коджаспирова Г.М., Коджаспиров Г.М. Словарь по педагогике. Москва: ИКЦ «МарТ»; Ростов н/Д., 2005. 448 с.

¹⁹⁶ Гончаренко С. Український педагогічний словник. К., 1997. 373 с.

¹⁹⁷ Соціальна педагогіка: словник-довідник / за ред. Т.Ф.Алексеєнко. Вінниця, 2009. 542 с.

¹⁹⁸ Соціальна політика. Словник : поняття, категорії, терміни / М.А.Бучин, М.П.Гетьманчук, І.П.Карий. Львів, 2008. С. 220.

репродуктивна та виховна. Репродуктивну іноді позначають термінами «прокреативна», «генеративна», та її зміст включає значення другої функції (догляд за дітьми, їх виховання і навчання). Материнство (разом із батьківством) найповніше задовольняє сенсорні, когнітивні, емоційні та соціальні потреби дитини, забезпечує її поступове залучення до системи соціальних відносин, полегшує засвоєння соціальних ролей. Значення материнства як інституту виховання змінюється залежно від соціально-економічних та інших умов розвитку суспільства (від винятково громадянського до домашнього виховання). Материнство як соціальний інститут посідає помітне місце в діяльності соціальних працівників, соціальних служб¹⁹⁹.

Як видно з вищесказаного, у довідковій літературі соціальної сфери категорія «материнство» розглядається з позиції біологічної (репродуктивна функція), соціальної (виховна функція), правової сфери.

Проблема материнства представлена не у всіх підручниках з соціальної педагогіки. Зокрема, І. Зверевою окреслено термін «юне материнство», що охоплює означає ранній вік жінок (неповнолітніх, а й дівчат, які народили дитину до 21 року, оскільки до цього віку молода людина набуває самостійності, починає кар'єру)²⁰⁰.

А. Капська²⁰¹ розглядала категорію «материнство» у контексті допомоги батькам у розв'язанні різноманітних проблем сімейного виховання, а саме: підготовка молодих батьків до народження дитини, соціально-психологічна, психолого-педагогічна допомога батькам у вихованні дітей різних вікових груп з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей кожної дитини, підготовка дитини до школи, застосування різних форм і методів сімейного виховання, вирішення складних проблем у взаємостосунках батьків та дітей, вирішення юридичних проблем цих взаємостосунків.

Реалізація центрами соціальних служб для молоді цих проблем здійснювалася завдяки створенню: школи молодої матері, школи батьківської підтримки, «Телефону довіри», консультативних пунктів

¹⁹⁹ Соціальна політика і соціальна робота: термінологічно-понятійний словник / Укл. М.Ф.Головатий, М.Б.Панасюк. Київ, 2005. С. 233-234.

²⁰⁰ Соціальна педагогіка: теорія і технології : підручник / За ред. І.Д. Зверевої. Київ, 2006. С. 224.

²⁰¹ Соціальна педагогіка : підручник / За ред. А.Й.Капської. К., 2003. С. 210.

при школах, соціальних служб для батьків, соціально-медичних курсів для молодих жінок, клубів молодих батьків та ін. Основними формами роботи вченою виокремлено: семінари, конференції, «круглі столи», індивідуальні консультації, тренінги, вивчення педагогічних ситуацій, педагогічні бліц-турніри, сімейні посилки, психодрама, тран-тактний аналіз, кінолекторії тощо²⁰².

На сучасному етапі маємо і дослідження, в яких материнство розглядається як *самостійний феномен*. У вивчення і розвиток даного напрямку внесла Г. Філіппова, яка умовно поділила материнство на дві складові: материнство як особистісну конструкцію і материнство як забезпечення умов для розвитку дитини.

Материнство як особистісна конструкція. У межах окресленого напрямку цікавими є ідеї щодо «розвитку материнської сфери» (О. Захаров²⁰³, С. Мещерякова²⁰⁴, Г. Філіппова²⁰⁵). На думку Г. Філіппової, специфіка взаємодії системи «мати-дитина» виражена в наступних позиціях:

1. Змістом функціонування системи «мати-дитина» є забезпечення матір'ю визначених функцій для розвитку дитини.
2. Система взаємодії матері з дитиною є системою реальної взаємодії двох самостійних суб'єктів²⁰⁶.

Структуру материнства дослідниця представила у вигляді трьох компонентів: потреба в продовженні роду; модель дитинства й материнства конкретного суспільства; потреби, бажання, ідеали, цілі самої матері.

Дане розуміння дещо глибше аналізує Л. Шнейдер. Вона пропонує трактувати материнство як психосоціальний феномен, який можна розглядати в двох аспектах, – як забезпечення умов для розвитку дитини та як частину особистісної сфери жінки²⁰⁷. Аналіз цього

²⁰² Соціальна педагогіка : підручник / За ред. А.Й.Капської. К., 2003. С. 210

²⁰³ Захаров А. И. Происхождение детских неврозов и психотерапия. Л., 1978. 246 с.

²⁰⁴ Мещерякова С. Ю. Психологическая готовность к материнству. *Вопросы психологии*, 2000. № 5. С. 18–27.

²⁰⁵ Филиппова Г.Г. Психология материнства: учебн. пособие. Москва, 2002. С. 17.

²⁰⁶ Там само. С. 17.

²⁰⁷ Шнейдер Л.Б. Психология семейных отношения. Москва, 2000. С.155.

визначення приводить нас до думки про важливість прихосоціальної складової материнства, тобто стосунків матері і дитини.

В межах даного напрямку цікавими для нас видається ідея «базових якостей» матері Е. Ісеніної. За міркуваннями Р. Овчарової, вченою було виділено дві групи якостей: якості, пов'язані з відношенням до дитини (прийняття, чуйність) та якості, пов'язані з відношенням матері до навколишнього світу²⁰⁸.

Материнство як забезпечення умов для розвитку дитини розглядається з позиції батьківсько-дитячих відношень. У межах окресленого напрямку окреслюється *культурно-історичний підхід*, що представлений працями, у яких інститут материнства аналізується з огляду на зміни спадкоємності епох (І. Кон, М. Мід, М. Нероба, Л. Сологуб та ін.^{209; 210; 211; 212}). На думку авторів, материнство як соціокультурний феномен імпліцитно містить в собі генезис всієї людської культури і цивілізації, всього суспільно історичного, морального і сімейного досвіду людства. В кожній культурі, – зазначав М. Нероба²¹³, – є цілий інститут материнства, що включає в себе різноманітні способи виховання жінки як матері, які не всі є усвідомлюваними, але загалом формують культурний шлях до моделі материнства, що є інструментом, створеним природою та суспільством для гармонійного виховання дитини.

Перші соціальні відносини дитини, зазначала Л. Сологуб – це стосунки з матір'ю. З часу виникнення вони мають соціокультурний характер і слугують зразком для всіх подальших відносин. Саме у процесі спілкування з матір'ю та їх спільної діяльності дитина засвоює перші поняття про світ, суспільство. Лише завдяки матері дитина набуває індивідуальних рис, які визначають духовно-

²⁰⁸ Овчарова Р.В., Мягкова М.А. Материнство в неполной семье : монография. Курган, 2014. С. 22

²⁰⁹ Кон И. С. Материнство и отцовство в историко-этнографической перспективе. *Советская этнография*. 1978. № 6. С. 26 – 33.

²¹⁰ Мид М. Культура и мир детства. Москва, 1988. 365 с.

²¹¹ Нероба М. В. Материнство як психологічний феномен. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2015. № 3 – 4 (48 – 49). С. 90 – 93.

²¹² Сологуб Л.Г. Материнство как социальный институт: дис. ... канд. социолог. наук : 22.00.04. Москва, 2017. 182 с.

²¹³ Нероба М. В. Материнство як психологічний феномен. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2015. № 3 – 4 (48 – 49). С. 90.

емоційний фон особистості, що включає моральні цінності, оригінальні і неповторні особисті якості²¹⁴.

Теоретичною основою вивчення культурної специфіки материнства стали роботи М. Мід²¹⁵. За словами дослідниці, материнська турбота і зв'язок з дитиною настільки глибоко закладені в процесі біологічних умов вагітності, пологів і годування дитини, що тільки дуже складні соціальні установки можуть повністю подавити їх. Тобто, в материнстві жінка може реалізувати свою потребу в діяльності, прагненні зайняти себе, придбати джерело постійної турботи і ніжності, позбавити себе від самотності. Відтак, на думку Л. Сологуб²¹⁶, це є крайнім варіантом, оскільки сучасна жінка має можливість розкрити свій творчий хист у різних сферах. У зв'язку з чим в останні роки все частіше жінка вибирає свідому бездітність: в разі, коли материнство заважає або унеможливує професійну кар'єру, коли на жінку впливають негативні репродуктивні установки чоловіка і негативні установки на вагітність і пологи, коли економічне становище сім'ї не дозволяє завести дитину.

Наступний напрям розглядає материнство як *складову батьківства*. На розвиток окресленого напрямку спрямовані нові галузі знання – психологія батьківства, соціологія сім'ї, системна терапія.

Представник окресленого напрямку А. Петровський стверджував, що «батьківство – це багатогранний феномен, який можна розглядати на двох рівнях: як складну суб'єктно-особистісну освіту і як надіндивідуальне ціле, що включає двох осіб – батька і матір»²¹⁷.

І. Кон батьківство трактував як систему взаємопов'язаних явищ: батьківські почуття, любов, прихильність; специфічні соціальні ролі і нормативні приписи культури; обумовлена реальна поведінка відношень батьків до дітей, стиль виховання і т.д.²¹⁸. В структурі батьківства він виділив такі складові, як: батьківські цінності;

²¹⁴ Сологуб Л.Г. Материнство как социальный институт: дис. ... канд. социолог. наук : 22.00.04. Москва, 2017. С. 10

²¹⁵ Мид М. Культура и мир детства. Москва, 1988. С. 134.

²¹⁶ Сологуб Л.Г. Материнство как социальный институт: дис. ... канд. социолог. наук : 22.00.04. Москва, 2017. С. 10

²¹⁷ Овчарова Р. В. Психология родительства : учебн. пособие для студентов высших учебных заведений. М., 2005. С. 41

²¹⁸ Кон И. С. Ребенок и общество. М., 1988. С. 116.

соціальні установки; соціальні ролі батька й матері; культурні символи батьківства й материнства; батьківські почуття, тобто любов до дітей; стиль взаємовідношень батьків і дітей²¹⁹.

Продовжуючи їх думку, І. Зверева, Р. Овчарова визначають батьківство як: 1) соціально-психологічний феномен, що є сукупністю знань, уявлень та переконань щодо себе як батьків, що реалізується у всіх проявах поведінкової складової²²⁰; 2) процес забезпечення батьками (рідними чи прийомними) необхідних умов для повноцінного розвитку та навчання дітей²²¹.

Відтак, обгрунтованою, на нашу думку, є позиція О. Стрельник²²², котра вважає більш переконливою позицію відокремлення материнства від більш широкого поняття «батьківство», пояснюючи це тим, що інститути материнства та батьківства є несиметричними ані в плані історичного становлення, ані в плані сучасної ролі, а соціальні зміни інститутів, моделей та практик материнства та батьківства відбуваються нерівномірно.

Аналізуючи все вищесказане вбачаємо потребу в глибшому аналізі й вивченні категорії «материнство» як соціально-педагогічної. Опираючись на приведені ідеї, напрями материнства й батьківства Р. Овчарова розробила модель материнства, яка охоплює три складових: когнітивний, поведінковий та емоційний. Детальніше проаналізуємо їх.

Когнітивний компонент передбачає наявність суми знань, уявлень про особливості материнства та включає в себе материнські відношення, цінності й уявлення про материнство.

Материнські цінності сімейного виховання охоплюють основні переконання, цілі, ідеали та інші світоглядні прояви жінки по відношенню до сім'ї, дітей, материнства в цілому; *материнські відношення* представлені діадою особистісної сфери жінки, сформованої в процесі виховання в батьківській сім'ї та її соціальних

²¹⁹ Овчарова Р.В., Мягкова М.А. Материнство в неполной семье : монография. Курган, 2014. С. 36 – 37.

²²⁰ Овчарова Р. В. Психология родительства : учебн. пособие для студентов высших учебных заведений. М., 2005. С. 10

²²¹ Соціальна педагогіка : мала енциклопедія /За заг ред. І.Д.Звереві. К., 2008. С. 10

²²² Стрельник О.О. Турбота як робота. Материнство у фокусі соціології. К., 2017. 283 с.

характеристик (вік, статі, соціальний статус, освіта та ін.); *уявлення про материнство* – це сукупність поглядів, переконань, уявлень матері про систему виховання загалом і щодо конкретного випадку²²³.

Наступною складовою моделі материнства є *емоційний компонент*, що представлений домінуючим емоційним фоном у взаємодії з дитиною і складається із материнських почуттів і переживань.

Материнські почуття включають в себе ступінь їх усвідомленості, материнську симпатію і любов; *материнські переживання* відображають емоційний стан жінки по відношенню до батьківства в цілому, емоційну оцінку образу дитини, себе й чоловіка як батька²²⁴.

Наступною складовою моделі материнства є *поведінковий компонент* безпосередньо проявляється в конкретних діях, вчинках матері по відношенню до дитини і охоплює стиль сімейного виховання, материнську відповідальність, установки і материнську роль.

Розглядаючи роль матері у вихованні дитини Р. Овчарова зазначає, що *материнська роль* побудована на переважанні одного із видів ідентичності:

1. Культурного – виховання дітей у межах прийнятих в суспільстві культурних норм і традицій.
2. Соціального – розвиток дитини і власної особистості, що ґрунтується на життєвих інтересах.
3. Особистісного, що базується на індивідуальній мотивації батьківства, що сприймається як один із способів самореалізації особистості²²⁵.

Отже, як показало дослідження, відмінність материнської і батьківської функцій полягає у різній поведінці, що пов'язана з гендерними особливостями і ролями, якими суспільство наділило чоловіка і жінку: мати відповідає за емоційну прихильність, батько – за емоційну незалежність.

Наступними складовими поведінкового компоненту є: *материнська відповідальність*, що проявляється у розвинутому почутті відповідальності, що поширюється на всі сфери сімейного

²²³ Овчарова Р.В., Мягкова М.А. Материнство в неполной семье : монография. Курган, 2014. С. 43.

²²⁴ Там само. С. 44.

²²⁵ Овчарова Р.В., Мягкова М.А. Материнство в неполной семье : монография. Курган, 2014. С. 44 – 45 .

життя: догляд за дитиною, годування, турбота про її здоров'я, навчання, виховання, матеріальне забезпечення та ін.; *стиль виховання*, що відображає сукупність способів і прийомів спілкування матері й дитини; *материнська установка*, що є свідомою (несвідомою) оцінкою дитини, її поведінки, особистісних особливостях, які вибудовують взаємовідносини з нею в майбутньому; *материнська позиція* – свідомо відпрацьована система відношень жінки до процесу виховання дітей, що проявляється в конкретних діях і вчинках²²⁶.

Загалом, гендерна специфіка батьківської позиції ґрунтується на трьох основних видах:

- материнська: на любові, турботі і безмежному прийнятті дитини;
- батьківська: на вимогливості, строгості, що є необхідними для розвитку самостійності;
- гармонійне поєднання двох попередніх позицій²²⁷.

Аналіз літератури засвідчив показав, що заявлені три напрями дослідження материнства (див. вище) розглядають окреслену категорію як біологічне прагнення до материнства (задоволення потреб дитини), як складову батьківства і як особистісний розвиток жінки. Відтак, відсутні наукові доробки, що аналізують материнство з позиції забезпечення прав матері. Саме це актуалізує подальший пошук і розробку заявленого напрямку у контексті досліджуваної проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства та окреслення авторського бачення категорії «материнство».

Зауважимо, що перші ідеї запропонованого нами напрямку прослідковуються у межах нової хвилі фемінізму – одного із провідних напрямів офіційної ідеології західних країн – *неофемінізму*, об'єктом аналізу якого стали соціальні проблеми сучасного західного суспільства крізь призму інтересів жінки. Так, неофеміністки наполягали на перенесенні материнства з категорії «обов'язки» в категорію «права». Вони домагалися визнання права контролю за народжуваністю, на використання методів контрацепції та можливості штучного переривання вагітності, ставили питання про «свідоме материнство» і «планування сім'ї». Неофемінізм виник під

²²⁶ Там само. С. 45.

²²⁷ Там само. С. 46.

безпосереднім впливом ідей, сформульованих французькою письменницею і філософом-екзистенціалістом Сімоною де Бовуар у знаменитій книзі «Друга стаття» (1949 р.). У системі поглядів авторки поняття свободи волі, свободи вибору, самореалізації особистості жінки²²⁸.

Таким чином, у межах запропонованого напряму дослідження материнства з позиції забезпечення прав матері вбачаємо за необхідне сформулювати авторське визначення *материнства* як соціально-педагогічної категорії, що потребує соціально-педагогічної підтримки від держави, суспільства, соціальних інститутів, сім'ї, які покликані, насамперед вивчати запити, потреби, сприяти створенню необхідних умов для забезпечення її прав на охорону здоров'я, освіту, роботу, повноцінну самореалізацію.

Ще однією базовою категорією нашого дослідження є «дитинство».

Згідно з довідниковою літературою, дитинство – це дитячий вік, дитячі роки²²⁹; стан дитини до повноліття²³⁰.

У педагогічних словниках категорія «дитинство» визначається ширше, а саме: це період життя людини від народження до юнацького віку, коли відбувається її фізичний і розумовий розвиток, соціальне становлення²³¹; соціокультурний феномен, що має конкретно-історичний характер, охоплює період життя від народження і приблизно до молодшого юнацького віку; період немовляти до 1 року, раннє дитинство до 3 років, дошкільний вік до 7 років, молодший шкільний вік до 10–11 років²³²; етап онтогенетичного розвитку людини, що охоплює період від народження до підліткового віку²³³; період інтенсивного фізичного та психічного розвитку індивіда,

²²⁸ Де Бовуар С. Друга стаття : у 2-х т. / пер. з фр. Н. Воробйова, П. Воробйової, Я. Собко. Київ, 1994, 1995. С. 125.

²²⁹ Словник української мови : в 12 т. / укл. А. Білоштан, М. Бойко, В. Градова та ін. ; за ред. П. Доценко, Л. Юрчук. К., 1971. – 1980. Т. 2. 1971. С. 288.

²³⁰ Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і гол. ред. В. Бусел. Київ, 2009. С. 14.

²³¹ Педагогічний словник для молодих батьків / авторський колектив: Т. Алексеєнко, Л. Артемова, Н. Баглаєва, І. Бех та ін. Київ, 2003. С. 14.

²³² Коджаспирова Г.М., Коджаспиров Г.М. Словарь по педагогике. Москва, 2005. С. 69–70.

²³³ Педагогічний словник / за ред. М.Д.Ярмаченка. Київ, 2001. С. 147.

протягом якого відбувається його підготовка до життя дорослих. Остання забезпечується системою навчання та виховання і є наслідком засвоєння індивідом досвіду людства, здобутків його матеріальної та духовної культури²³⁴.

У законодавстві (Конвенція ООН про права дитини, закон України «Про охорону «дитинства» означено як період розвитку людини до досягнення повноліття²³⁵.

Все проаналізоване вище дає нам змогу стверджувати, що у довідковій літературі та законодавстві поняття «дитинства» трактується практично з точки зору фізичного та психічного розвитку.

У енциклопедії для фахівців соціальної педагогіки дитинство – динамічне соціальне утворення в межах вікового періоду від народження до повноліття, що характеризується специфічними ознаками, має власну субкультуру та побудоване на особливих соціальних зв'язках і взаєминах^{236, 237}. Вікові межі дитинства є залежними від історії, який пов'язується з соціальним статусом, колом прав та обов'язків, притаманних цьому періоду життя. Дитинство у соціальній педагогіці можна розглядати як особливий стан розвитку людини в суспільстві, соціальне явище, сутність якого визначається специфікою тієї суспільної системи, у яку дитинство інтегровано, її соціокультурним контекстом і водночас як узагальнений суб'єкт, що взаємодіє з дорослим світом на рівні суб'єкт-суб'єктивним відносин²³⁸. Однією із головних соціокультурних характеристик держави вважається охорона дитинства. Саме через адекватну соціальну політику держави стосовно дітей і її практичну реалізацію на всіх рівнях проявляється ставлення до дитинства з метою створення достатніх і необхідних умов для задоволення його потреб.

²³⁴ Гончаренко С. Український педагогічний словник. Київ, 1997. С. 14.

²³⁵ Закон України «Про охорону дитинства». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*. 2001. № 30. С. 142. Конвенція ООН про права дитини. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_021.

²³⁶ Соціальна педагогіка: мала енциклопедія / За заг ред. І.Д.Звереві. К., 2008. С. 64.

²³⁷ Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. І.Д.Звереві. Київ, Сімферополь, 2012. С. 37.

²³⁸ Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. І.Д.Звереві. Київ, Сімферополь, 2012. С. 37.

У функціонально-змістовому визначенні дитинство – це процес постійного фізичного зростання, набуття психічних новоутворень, освоєння соціального простору, рефлексії всіх відношень у цьому просторі, визначення в ньому себе, власної самоорганізації, що відбувається в контактах дитини з дорослими та іншими дітьми, які постійно розширюються й ускладнюються²³⁹.

У словниках з соціальної педагогіки «дитинство» трактується як період розвитку людини досягнення повноліття²⁴⁰; етап розвитку людини, який передує дорослішанню; характеризується інтенсивним ростом організму та формуванням вищих психічних функцій²⁴¹; віковий період інтенсивного фізичного та психічного розвитку індивіда, в якому відбувається підготовка до дорослого життя²⁴².

Отже, з точки зору довідникової соціально-педагогічної науки дитинство – не лише віковий етап розвитку індивіда, а й особливе соціальне явище, суть якого визначається специфікою суспільної системи, в яку воно інтегровано. Тобто роль дитячої особистості не вичерпується її біологічним дозріванням, а передбачає формування готовності до участі в суспільному, трудовому житті дорослих і є результатом засвоєння індивідом соціального досвіду людства, здобутків його матеріальної та духовної культури.

Незважаючи на всю різноманітність тлумачень в довідникових джерелах, для нашої роботи важливим є панорамний розгляд категорії «дитинство» у соціально-педагогічній літературі, тому перейдемо до аналізу дисертаційних досліджень/монографій.

У сучасній педагогічній науці дитинство розглядається як: самоцінний, унікальний період онтогенезу людини від народження до підліткового віку, упродовж якого під впливом різних факторів (спадковість, середовище, виховання, активність дитини) відбувається її соціалізація й інтенсивний розвиток (інтелектуальний, емоційно-

²³⁹ Там само. С. 37.

²⁴⁰ Василенко П.М., Васильченко В.С., Галицький В.М. Словник-довідник соціального працівника: навч. посібник. К., 2007. С. 80.

²⁴¹ Словарь по социальной педагогике : учеб. пособие для студ. высш. учебн. заведений / авт.-сост. Л.В.Мардахаев. Москва, 2002. С. 72.

²⁴² Соціальна політика і соціальна робота: термінологічно-понятійний словник /Укл. М.Ф.Головатий, М.Б.Панасюк. Київ, 2005. С. 127.

ціннісний, морально-вольовий тощо) (С.Лупаренко)²⁴³; дитячий вік і дитячі роки, період життя, в якому закладається підґрунтя, фундамент особистої активності, особистісних якостей і властивостей, цінностей, що визначають майбутнє життя; це такий життєвий досвід, коли особа і як людина, і як особистість найменше захищена від соціального, психологічного й фізіологічного насильства; період оволодіння морально-етичними нормами подальшого життя, життя в дорослому соціумі (А. Богуш)²⁴⁴; диференційована соціально-демографічна спільнота, якій притаманні специфічні фізіологічні, соціально-психологічні, теоретико-пізнавальні, культурно-освітні та інші властивості, що характеризують її біосоціальне дозрівання як здійснення самовиразу її внутрішніх сил і соціальних якостей²⁴⁵; особливий спосіб буття дитини, природа дитини, особливості мислення, пізнання, сприйняття, задля врахування їх навчально-виховному процесі (Т. Кочубей)²⁴⁶; продукт культури, що змінюється залежно від часу та місця (О. Квас)²⁴⁷.

Інші вчені (Т. Кравцова, В. Кремень^{248; 249} та ін.) розглядають дитинство як глобальний культурно-історичний та соціальний феномен.

²⁴³ Лупаренко С. Є. Питання дитинства у вітчизняній педагогіці ХХ століття: теорія і практика : монографія. Харків, 2015. С. 67.

²⁴⁴ Світ дитинства: комплексна освітня програма для дошкільних навчальних закладів /упоряд. О.М.Байєр, Л.В.Батліна, А.М.Богуш та ін. Тернопіль, 2015. С. 9.

²⁴⁵ Федяєва В. Дитинство: підходи до вивчення в наукових розвідках французького історика Ф. Арієса (1914 – 1984). *Історико-педагогічний альманах*, 2012. № 1. С. 73.

²⁴⁶ Кочубей Т. Філософія дитинства в педагогічній спадщині В.О.Сухомлинського: автореф. дис.. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіка. Київ, 2001. С. 8.

²⁴⁷ Квас О. Дитиноцентризм у науках про виховання: історичний аспект: монографія. Дрогобич, 2011. С. 23.

²⁴⁸ Кравцова Т.О. Теорія і практика вивчення дитини у реформаторській педагогіці : навч. посіб. Кіровоград, 2007. 147 с.

²⁴⁹ Кремень В. Г. «Дитиноцентризм», або Чому освіта України потребує структурних змін. *Щоденна всеукраїнська газета «День»*. № 210 (3130). 19 листоп. 2009. С. 1 – 6.

У соціально-педагогічних джерелах дитинство, за тлумаченням С. Кубіцького – це стадія життєвого циклу людини, на якій відбувається становлення організму, розвиток його найважливіших функцій, активної соціалізації індивіда, що здійснюється через систему знань, норм, цінностей, освоєння соціальних ролей²⁵⁰.

І. Зверева поглиблює трактування С. Кубіцького, вважаючи дитинство динамічним соціальним утворенням в межах вікового періоду від народження до повноліття, для якого характерні специфічні ознаки, яке має власну субкультуру та побудоване на особових соціальних зв'язках і взаєминах²⁵¹.

Дитинство, за визначенням Р. Овчарової, М. Мягкова²⁵² – це дитячий вік і дитячі роки, період життя людини, в якому закладаються основи особистісної активності й особистісні властивості, цінності, що визначають якості майбутнього життя; це такий життєвий досвід, коли особа і як людина, і як особистість найменше захищена від соціального, психологічного і фізіологічного насильства.

Ж. Петровичко ввела поняття «діти, які опинилися у складних життєвих обставинах» – особи від народження до 18 років, котрі перебувають у ситуаціях, що не сприяють їхньому розвитку, й потребують допомоги з боку держави, громади, найближчого оточення, аби подолати життєві негаразди і відновити повноцінну життєдіяльність згідно з власними інтересами й потребами²⁵³.

З позиції соціальної психології дитинство розглядають як соціальний феномен в контексті дитячих груп та дитячих товариств

²⁵⁰ Кубіцький С.О. Технології соціально-педагогічної роботи в зарубіжних країнах: навч. посіб. 3-тє вид. доп. і перероб. К., 2015. 300 с.

²⁵¹ Соціальна педагогіка: мала енциклопедія за ред. І.Зверєвої. С. 64.

²⁵² Овчарова Р.В., Мягкова М.А. Материнство в неполной семье : монографія. Курган, 2014. 356 с.

²⁵³ Петровичко Ж.В. Теорія і практика соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах: автореф. дис...канд. пед. н., К., 2011. 13.00.05. С. 15.

(В. Зеньковський, В. Кудрявцев, А. Орлов, Д. Фельдштейн та ін.^{254; 255; 256}).

Так, Д. Фельдштейн дитинство розглядає як соціальне явище, що характеризується функціонально (стан процесу дозрівання підростаючого покоління до відтворення майбутнього суспільства), змістовно (процес фізичного зростання, засвоєння соціального досвіду, формування власної самоорганізації), за суттю (особливий стан соціального розвитку, що визначається віковими змінами в розвитку дитини)²⁵⁷.

Основою концептуальної ідеї В. Кудрявцева виступає унікальність дитинства як особлива місія в соціокультурній системі. Саме дитинство, на думку вченого, визначає буття культурного цілого суспільства і долю окремого індивіда, а цінність дитинства полягає у розвиваючій взаємодетермінації культури і дитинства як сфери самої культури²⁵⁸.

За новою психологією дитинства А. Орлова, зазначали А.Гогберидзе, О. Солнцева, світ дитинства і світ дорослих є рівноправним. Світ дитинства має свій власний зміст, що становить безперечну цінність для світу дорослих: концентрованою, інтегрованою, гармонізованою сутністю, тобто духовністю і моральністю²⁵⁹.

За філософсько-педагогічною ідеєю В. Зеньковського, зазначала І. Предборська, йдеться не лише про пристосування дитини до життя, а про процес духовної трансформації дитини на основі християнських ідей шляхом утвердження добра як аксіологічного пріоритету через свободу «зрячого серця», що трактувалося як духовне виховання через

²⁵⁴ Зеньковський В.В. Психология детства. Москва, 1995. 346 с.

²⁵⁵ Кудрявцев В.Т. Культурно-исторический статус детства: эскиз нового понимания. URL: http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp1/Kudrjavcev.pdf

²⁵⁶ Фельдштейн Д.И. Детство как социально-психологический феномен и особое состояние развития. *Вопросы психология*. 1998. № 1. С. 7 – 14.

²⁵⁷ Там само. С. 7 – 14.

²⁵⁸ Кудрявцев В.Т. Культурно-исторический статус детства: эскиз нового понимания. URL: http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp1/Kudrjavcev.pdf

²⁵⁹ Дошкольная педагогика с основами методик воспитания и обучения : учебн. для вузов. 2-е изд. Стандарт третьего поколения /Под ред. А.Г.Гогберидзе, О.В.Солнцевой. СПб, 2016. С. 20.

«серце»²⁶⁰. Зазначимо, що педагог розвивав релігійну педагогіку, мету якої вбачав у ієрархічному розвитку всіх аспектів внутрішнього життя особистості, у їх взаємозв'язку та інструментальному визначенні для повноцінного духовного життя. У руслі досліджуваної проблеми окреслений підхід покладено в основу діяльності релігійних організацій щодо духовно-морального зростання та освіти дітей та дорослих.

Загалом, все вищезазначене, дає нам можливість визначити «дитинство» як унікальний етап в житті людини, який є предметом вивчення і соціальної педагогіки. У цьому контексті вбачаємо за необхідне сформулювати авторське визначення *дитинства* як соціально-педагогічної категорії, яка, на відміну від інших вікових груп перебуває на етапі формування, становлення, а отже – потребує соціально-педагогічної підтримки від держави, суспільства, соціальних інститутів, сім'ї, які покликані, насамперед вивчати запити, потреби, сприяти створенню необхідних умов для їх ефективної соціалізації.

Ще одну категорію нашого дослідження становить «соціально-педагогічна підтримка», що зумовлює її ґрунтовний аналіз.

Семантичний і педагогічний зміст поняття «соціально-педагогічна підтримка» ґрунтується на базовому понятті «підтримка», який, за твердженням Л. Оліференко, було введено в педагогіку Н. Криловою і отримало розвиток в роботах О. Газмана²⁶¹. Практично одночасно у наукових розвідках з'явилися терміни «педагогічна підтримка» (Т. Анохіна, Н. Михайлова, С. Юсфин, І. Трубавіна^{262; 263; 264; 265}),

²⁶⁰ Предборська І. Філософсько-педагогічна концепція В. Зеньковського (до 130-річчя з дня народження). *Філософія освіти*. 2011. № 1 – 2 (10). С. 142 – 150.

²⁶¹ Олиференко Л.Я. Социально-педагогическая поддержка детей группы риска. 2008. С. 43.

²⁶² Анохина Т.В. Педагогическая поддержка как реальность современного образования. *Клас. руководитель*, 2000. № 3. С. 63 – 81.

²⁶³ Антонова Л. Психология и педагогика поддержки. *Прикладная психология и психоанализ*. 2005. № 1. С. 17 – 35.

²⁶⁴ Михайлова Н. Н., Юсфин С. М. Педагогика поддержки : учебно-метод. пособие. Москва, 2001. 208 с.

²⁶⁵ Трубавіна І.М. Концепція соціально-педагогічної роботи з сім'єю. *Теорія та практика підготовки соціальних педагогів та психологів у ВНЗ: досвід*,

«соціальна підтримка» (І. Зверева²⁶⁶), «соціально-педагогічна підтримка» (Н. Заверико, Л. Оліференко, Л. Штефан, Т. Янченко^{267; 268; 269; 270}). Обґрунтуємо їх сутність.

Найбільш детально розуміння терміну «підтримка» подано у словнику української мови: 1. Дія за знач. підтримати, підтримувати. 2. Те, що підтримує кого, що-небудь, служить опорою комусь, чомусь. 3. Те, що зберігає чию-небудь життєздатність, підкріплює, зміцнює кого-небудь²⁷¹.

Питання педагогічної підтримки ще у 70-х рр. ХХ ст. розглядав О. Газман. На думку автора, вона передбачала надання педагогічної допомоги дітям щодо вирішення їхніх індивідуальних проблем у сферах спілкування, навчання, творчості, дозвілля, здоров'я²⁷².

У сучасному соціально-педагогічному словнику «педагогічна підтримка» трактується дещо глибше: як система форм, методів і засобів, що забезпечують допомогу дітям у самостійному індивідуальному виборі (моральному, громадському, професійному

проблеми та перспективи : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м.Запоріжжя, 17 – 19 травня 2007 р.). Запоріжжя, 2007. С. 94.

²⁶⁶ Соціальна педагогіка: теорія і технології : підручник /ред. І.Д. Зверева. Київ, 2006. С. 125.

²⁶⁷ Заверико Н. В. Технології соціально-педагогічної підтримки сімї з дитиною. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2015. № 8 (52). С. 333 – 340.

²⁶⁸ Капська А. Й., Олексюк Н.С., Калаур С. М., Фалинська З. З. Соціально-педагогічна робота з проблемними сім'ями : посібник. Тернопіль, 2010. 304 с.

²⁶⁹ Штефан Л. А. Соціально-педагогічна підтримка молоді сім'ї *Вісник Запорізького національного університету*. Запоріжжя, 2009. № 2. С. 219 – 221.

²⁷⁰ Янченко Т. Проблеми соціально-педагогічної підтримки дітей, які потребували захисту, в Україні (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) : автореф. дис... канд. пед. наук : спец. 13.00.01. Київ, 2006. 20 с.

²⁷¹ Словник української мови : в 12 т. / [укл. А. Білоштан, М. Бойко, В. Градова та ін.] ; за ред. П. Доценко, Л. Юрчук. Київ, 1971 – 1980. Т.6. С. 516.

²⁷² Газман О.С. Неклассическое воспитание: От авторской педагогики к педагогике свободы / ред.-сост. А.Н. Тубельский, А.О. Зверев. Москва, 2002. С. 26.

самовизначенні), а також допомогу у подоланні труднощів самореалізації у різних видах діяльності²⁷³.

Зазначені терміни вказують на чітке, однак дещо узагальнене розуміння категорії «педагогічна підтримка». Відтак, вченими категоріально-понятійний апарат було конкретизовано відповідно до предмету нашого дослідження.

Заслуговують на увагу розробки Т. Анохіної, яка поняття «педагогічна підтримка» обмежує виключно системою засобів, що допомагають дітям здійснити самостійний вибір у громадянському, професійному, екзистенціальному самовизначенні; окрім того, це також допомога в подоланні перешкод (труднощів, проблем) щодо самореалізації в навчальній, комунікативній, трудовій і творчій діяльності²⁷⁴. За Н. Михайловою та С. Юсфіною педагогічна підтримка – це здебільшого навчання дитини не лише самостійно діяти в екстремальних умовах, але й уміти їм запобігати, тобто педагогічна підтримка – це допомога, спрямована на розвиток самостійності дитини та подолання невпевненості в собі і у своїх можливостях²⁷⁵.

За словами Є. Бондаревської педагогічна підтримка – це «допомога тому, хто її потребує, щоб він навчився самостійно вирішувати свої проблеми і справлятися з труднощами. Передусім – це допомога в пізнанні себе й адекватному сприйнятті довкілля»²⁷⁶.

І. Трубавіна у змісті концепції соціально-педагогічної роботи з сім'єю виділяє педагогічну підтримку сім'ї як один із напрямів реалізації соціально-педагогічної роботи, що має на меті «не допустити розпаду сім'ї, поглиблення її кризи»²⁷⁷. Тому підтримка має передбачати, з одного боку, дії, спрямовані на збереження цілісності

²⁷³ Соціально-педагогічний тезаурус. Житомир, 2006. С. 88.

²⁷⁴ Анохіна Т.В. Педагогическая поддержка как реальность современного образования. *Классный руководитель*. 2000. № 3. С. 72.

²⁷⁵ Михайлова Н.Н., Юсфин С.М. Педагогика поддержки : учебно-метод. пособие. Москва, 2000. С. 107.

²⁷⁶ Бондаревская Е.В. Теория и практика личностно-ориентированного образования. Ростов-на-Дону, 2000. С. 32.

²⁷⁷ Трубавіна І.М. Концепція соціально-педагогічної роботи з сім'єю. *Теорія та практика підготовки соціальних педагогів та психологів у ВНЗ: досвід, проблеми та перспективи* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м.Запоріжжя, 17 – 19 травня 2007 р.). Запоріжжя, 2007. С. 94.

сім'ї, а з іншого – заходи щодо подолання неможливості сім'ї самостійно функціонувати в суспільстві та вирішувати власні проблеми (що саме і призводить до її кризи)²⁷⁸.

Процес педагогічної підтримки (Л. Антонова)²⁷⁹ передбачає дотримання таких *принципів*:

- згода дитини на допомогу та підтримку;
- опора на особисті сили та потенційні можливості особистості;
- віра у власні можливості;
- орієнтація на здатність дитини самостійно долати труднощі;
- співробітництво, сприяння;
- конфіденційність, анонімність;
- безпечність, захист здоров'я, прав, людської гідності;
- реалізація принципу «не завдай шкоди»;
- рефлексивно-аналітичний підхід до процесу та результату.

Як видно з вищесказаного, педагогічна підтримка – це насамперед допомога щодо самореалізації дитини в навчальній діяльності, а дорослого – у трудовій.

Відтак в деяких із названих принципів прослідковується і соціальний аспект, що засвідчує також потребу в аналізі дефініцій поняття «соціальна підтримка». Проаналізуємо його детальніше у тому ж контексті.

У понятійно-термінологічному словнику з соціальної роботи «соціальна підтримка» трактується як система заходів щодо надання допомоги окремим категоріям громадян, які тимчасово опинилися у важкому економічному становищі, шляхом надання їм необхідної інформації, фінансових засобів, навчання, пільг, захисту прав²⁸⁰. Дещо розширюється дане тлумачення у словнику-довіднику для соціальних педагогів і соціальних працівників – як спеціальні заходи держави, спрямовані на забезпечення умов, достатніх для існування окремих соціальних груп, сімей, осіб, які відчувають труднощі у виконанні

²⁷⁸ Там само. С. 94.

²⁷⁹ Антонова Л. Психология и педагогика поддержки. *Прикладная психология и психоанализ*. 2005. № 1. С. 20–21.

²⁸⁰ Понятійно-термінологічний словник з соціальної роботи / І.В. Козубовська, І.І. Мигович, В.В. Сагарда та ін. ; за заг.ред. І.В. Козубовської, І.І. Мигович. Ужгород, 2001. С. 98.

окремих функцій у процесі своєї життєдіяльності²⁸¹. В енциклопедії для фахівців соціальної сфери поняття «соціальна підтримка» визначено як систему заходів, що здійснюється суб'єктами соціально-педагогічної роботи, спрямована на вирішення проблем осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах шляхом надання їм допомоги чи необхідних видів соціальних послуг; система заходів, спрямована на створення умов, що дозволяють забезпечити соціальну захищеність людей²⁸².

І. Зверева соціальну підтримку пов'язує з «емоційним та психологічним аспектами буття людини, що може включати в себе як психологічну допомогу, так і забезпечення соціального функціонування клієнта»²⁸³. Як видно з поданого визначення, І. Зверева подає у більшій мірі соціально-психологічний аспект соціальної підтримки.

Доповнює дані компоненти Л. Штефан у відповідності до проблемних сфер функціонування сім'ї. У цьому плані, на її переконання, соціальна підтримка реалізується в таких аспектах: економічному, правозахисному, інформаційному, психологічному²⁸⁴.

Таким чином, узагальнимо: соціальна підтримка – це система заходів із надання допомоги окремим категоріям, які тимчасово опинилися у скрутному економічному становищі, шляхом надання їм необхідної інформації, фінансових засобів, навчання, пільг, захисту прав.

Ми можемо стверджувати, що кожен вид підтримки несе свої функціональні навантаження і може існувати як окремо, так і комплексно. Відтак, вищеназвані поняття не передбачають обов'язкового соціально-педагогічного компоненту, що викликає чимало питань з точки зору як сім'ї, так і соціуму і не відображають в повній мірі всі потреби матері й дитини.

²⁸¹ Словник-довідник для соціальних педагогів і соціальних працівників / за заг. ред. А.Й. Капської, І.М. Пінчук, С.В. Толстоухової. Київ, 2000. С. 192.

²⁸² Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. І.Д.Зверєвої. Київ, Сімферополь, 2012. С. 161.

²⁸³ Соціальна педагогіка: теорія і технології : підручник /ред. І.Д. Зверева. Київ, 2006. С. 125.

²⁸⁴ Штефан Л.А. Соціально-педагогічна підтримка молоді сім'ї. *Вісник Запорізького національного університету*. 2009. № 2. С. 219.

Саме це й зумовило потребу у розширенні не лише понятійно-категоріальної бази, а й введення в обіг вченими поняття «соціально-педагогічна підтримка». Зазначимо, що в енциклопедії для фахівців соціальної сфери соціально-педагогічна підтримка подається як вид соціальної підтримки²⁸⁵. Проаналізуємо його детальніше з позиції соціально-педагогічного процесу.

Проблемою досліджуваної категорії виявляється ототожнення понять чи їх підміна іншими. Так, у законодавстві та науковій літературі ХХ ст. фігурує термін «охорона материнства й дитинства». За нашими уявленнями, в основі такої підміни чи ототожнення знаходиться спільне у їхніх сутнісних характеристиках. Про це свідчить аналіз наукових джерел ХХ ст. Ось що писав азербайджанський учений Е. Гіндес ще у 1916: «Материнство – це праця жінки, яка вимагає від неї фізичних сил, сил духовних, моральних, що потребує загальної підготовки та спеціальних знань (основи гігієни, педагогіки тощо). Це праця, від якої в майбутньому залежить сила і міць держави, а тому вона, як і будь-яка інша праця, має бути нормованою, користуватися державною підтримкою та охороною»²⁸⁶. У 1927 р З. Мичник поняття «охорона материнства» розглядав у двох аспектах. З одного боку, це «охорона матері, тобто жінки в активному періоді материнства, у періоді вагітності і післяпологовий». З іншого боку, це «охорона матері як носія нового життя – завдяки охороні материнства здійснюється охорона дитинства в антенатальному періоді розвитку»²⁸⁷. Саме ця ідея у сфері соціально-педагогічної підтримки актуалізувалася ще на початку ХХ ст. як лікарями, так і педагогами.

Сучасні науковці (О. Пожарова, К. Ченкова) трактують охорону материнства й дитинства як юридичну категорію. Так, О. Пожарова охорону материнства визначає як систему державних та громадських заходів, спрямованих на забезпечення повноцінного життя, всебічного розвитку жінки-матері та захисту її прав, створення

²⁸⁵ Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. І.Д.Звереві. Київ, Сімферополь, 2012. С. 161.

²⁸⁶ Гіндес Е.Я. Об охране материнства. *Охрана материнства и младенчества*. Петроград, 1916. № 1. С. 57.

²⁸⁷ Мичник З.О. Консультации и охрана младенчества. *Сборник работ по охране материнства и младенчества, посвященный 25-летию Одесской «Капли Молока»*. Одесса, 1927. С. 53–54.

найбільш сприятливих умов для поєднання роботи з материнством²⁸⁸. К. Ченкова розглядає охорону материнства й дитинства як систему соціальних, економічних, санітарно-гігієнічних, правових та інших заходів, які здійснюються державою і громадою та спрямовані на забезпечення належного рівня життєвих умов для матері і дітей та захист їхніх прав²⁸⁹.

У матеріалах радянського періоду знаходимо обґрунтування актуальності і важливості власне державної системи підтримки материнства й дитинства. Зокрема, Е. Федер писав: «Материнство – це соціальний, суспільний обов'язок жінки, у якій зацікавлена держава. І тому жінка, що виконує цей важливий суспільний обов'язок, несучи важкий тягар материнства, має право на допомогу і підтримку з боку держави. І чим багатшою ставатиме наша держава, тим більше турбот щодо виховання молодого покоління буде зніматися з окремої сім'ї, окремої жінки і перекладатиметься на державу. Ось чому охорона материнства і дитинства є справою всієї держави, ось чому в СРСР державна охорона материнства і дитинства»²⁹⁰. Аналогічні тези знаходимо і у праці А. Тура: «Активна роль жінки у виробничому і суспільному житті, соціальний і духовний її ріст, щасливе материнство стали можливими завдяки кваліфікованій допомозі матері й дитині, забезпеченій державною системою охорони материнства й дитинства»²⁹¹, і – Є. Беліцької: «охорона материнства і дитинства в країні є державною справою і позбавлена будь-яких елементів філантропії. Вона зосереджена під єдиним керівництвом і має плановий розвиток, як струнка, розвинена система»²⁹². У методичному листі «Соціально-правова охорона дитинства та її завдання» визначено поняття «охорона дитинства», зокрема – як

²⁸⁸ Пожарова О.В. Охорона материнства за трудовим законодавством України: автореф. ...дис...канд.юрид. н. 12.00.05. Одеса, 2014. С. 7

²⁸⁹ Ченкова К. Правова охорона материнства і дитинства в українських губерніях Російської імперії (XIX – 1917 р.) : автореф. дис...канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2015. С. 13.

²⁹⁰ Федер Е. Что такое охрана материнства и младенчества. Москва, 1929. С. 7.

²⁹¹ Родителям о детях (справочник для родителей) / под общей ред. А.Ф. Тура. Ленинград, 1975. С. 5.

²⁹² Беліцька Є. П'ятнадцять років охорони материнства та дитинства на Україні. Київ, 1936. С. 19.

законодавчі постанови, усі практичні заходи, спрямовані на утворення та забезпечення дитині найкращих умов виховання (тих умов, що сприятимуть здійсненню мети соціального виховання) від народження до повноліття²⁹³.

Таким чином, можемо стверджувати, що термін «охорона материнства й дитинства» співвідноситься з терміном «соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства», що є базовою категорією дослідження. Розглянемо сучасні підходи і трактування категорії.

В енциклопедії для фахівців соціальної сфери, соціально-педагогічна підтримка – це надання допомоги особистості у процесі соціалізації з метою розкриття та розвитку її можливостей²⁹⁴. Соціально-педагогічна підтримка орієнтована на створення умов для подолання індивідом труднощів в інтелектуальному, моральному, емоційно-вольовому, психологічному розвитку, визначення інтересів і потреб, шляхів подолання проблем, що допомагає досягти бажаних результатів у різних сферах життєдіяльності.

У «Словнику з соціальної педагогіки» соціально-педагогічна підтримка трактується як діяльність, спрямована на надання превентивної й оперативної допомоги дітям (підліткам, родинам) щодо вирішення їхніх соціально-педагогічних проблем у середовищі життєдіяльності²⁹⁵.

Можемо стверджувати, що довідкова література подає трактування категорії доволі узагальнено. Відтак, проаналізувавши різні визначення поняття «соціально-педагогічна підтримка» ми прийшли до висновку, що й більшість науковців розглядають категорію «соціально-педагогічна підтримка» з різних позицій.

Представники однієї групи (Т. Алексеєнко, О. Безпалько, Н. Заверико, С. Кубіцький, І. Ліпський, Т. Лях, І. Макаренко,

²⁹³ Соціально-правова охорона дитинства та її завдання: методичний лист. Харків, 1930. С. 8–9.

²⁹⁴ Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. І.Д.Звереві. Київ, Сімферополь, 2012. С. 161.

²⁹⁵ Словарь по социальной педагогике : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / авт.-сост. Л.В. Мардахаев. Москва, 2002. С. 245.

С.Расчьотіна, Л. Романовська, Т.Чечко^{296; 297; 298; 299; 300; 301; 302; 303; 304}) та ін. трактують соціально-педагогічну підтримку як *різновид соціально-педагогічної діяльності*.

При цьому зауважимо, що дослідники по різному підходять до визначення змісту, форм і методів реалізації соціально-педагогічної підтримки. Так, на думку І. Липського соціально-педагогічну підтримку слід розглядати як складову частину соціально-педагогічної діяльності³⁰⁵. Такої ж думки дотримувалася Н. Заверико³⁰⁶, вважаючи соціально-педагогічну підтримку складовою частиною соціально-педагогічної діяльності соціального педагога, спрямовану на створення умов, сприятливих для розвитку у вихованця задатків і здібностей, для визначення мети, реальних прагнень, усвідомлення своїх труднощів, проблем,можливостей, лінії розвитку

²⁹⁶ Соціально-педагогічна підтримка дітей та учнівської молоді : монографія /Алексєенко Т.Ф., Жданович Ю.М., Малиношевський Р.В. та ін. /За заг. ред. Т.Ф. Алексєенко. К., 2017. С. 16.

²⁹⁷ Безпалько О.В. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоді в територіальній громаді : автореф. дис. ... докт. пед. наук : 13.00.05. Луганськ., 2007. 45 с.

²⁹⁸ Кубицький С.О. Технології соціально-педагогічної роботи в зарубіжних країнах: навч. посіб. 3-ге вид. доп. і перероб. К., 2015. 300 с.

²⁹⁹ Заверико Н. В. Соціальна педагогіка : нав. посібник. К., 2011. 240 с.

³⁰⁰ Липский И. А. Социальная педагогика: методологический анализ. М., 2004. 320 с.

³⁰¹ Макаренко І. В. Соціально-педагогічна підтримка батьків дітей раннього віку з особливими потребами : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2009. 22 с.

³⁰² Чечко Т., Лях Т. Сутність соціально-педагогічної підтримки особистості. *Науковий вісник Чернівецького університету імені Ю. Федьковича*. 2015. № 139. С. 207 – 214.

³⁰³ Расчетина С.А., Зайченко О.М. Социодидактика: История и теория социальной педагогики : монография. Великий Новгород, 2003. 343 с.

³⁰⁴ Романовська Л.І. Теорія і практика соціально-педагогічної підтримки діяльності дитячих громадських об'єднань України: автореф. дис...док. пед.наук. 13.00.05. Луганськ, 2013. 44 с.

³⁰⁵ Липский И. А. Социальная педагогика: методологический анализ. М., 2004. С. 68.

³⁰⁶ Заверико Н. В. Соціальна педагогіка : нав. посібник. К., 2011. 240 с.

О. Безпалько, С. Кубицький³⁰⁷ поняття «соціально-педагогічна підтримка» тлумачать як діяльність, спрямовану на створення сприятливих умов соціалізації, всебічного розвитку особистості, задоволення її соціокультурних потреб чи відновлення соціально схвалених способів життєдіяльності людини.

Соціально-педагогічна підтримка, за визначенням Т. Алексеєнко – це соціально-педагогічна діяльність, спрямована на допомогу особистості чи групі осіб у соціальній адаптації та інтеграції до соціуму з метою позитивного розвитку, подолання труднощів соціалізації, активізації зусиль у самопомозі, сприяння у розкритті творчого потенціалу³⁰⁸.

Згідно з позицією Т.Чечко, Т. Лях поняття «соціально-педагогічна підтримка» розглядається як допомога і захист, здійснення виховного впливу на дитину і створення педагогічних умов для її нормального розвитку; процес підтримки і посередництва; надання превентивної і оперативної допомоги дітям у самореалізації і самовизначенні; допомога соціального педагога кризовим категоріям учнів; соціальне явище, що відображає надання соціумом своїх ресурсів людині, яка опинилася в складних життєвих обставинах³⁰⁹. Їх висновки співзвучні з науковою позицією Ж.Петрочко, яка вказує на безпосередній зв'язок соціально-педагогічної діяльності з підтримкою (допомогою, захистом)³¹⁰.

Дослідниця І.Макаренко соціально-педагогічну підтримку трактує як систему взаємодії суб'єктів соціально-педагогічної діяльності, спрямовану на допомогу матері й дитині у подоланні комплексу

³⁰⁷ Безпалько О.В. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоді в територіальній громаді : автореф. дис. ... докт. пед. наук : 13.00.05. Луганськ., 2007. С. 14 ; Кубицький С.О. Технології соціально-педагогічної роботи в зарубіжних країнах: навч. посіб. 3-те вид. доп. і перероб. К., 2015. С. 295.

³⁰⁸ Соціально-педагогічна підтримка дітей та учнівської молоді : монографія /Алексеєнко Т.Ф., Жданович Ю.М., Малиношевський Р.В. та ін. /За заг. ред. Т.Ф. Алексеєнко. К., 2017. С. 16.

³⁰⁹ Чечко Т., Лях Т. Сутність соціально-педагогічної підтримки особистості. *Науковий вісник Чернівецького університету імені Ю. Федьковича*. 2015. № 139. С. 213.

³¹⁰ Петрочко Ж. В. Дитина в складних життєвих обставинах: соціально-педагогічне забезпечення прав : монографія. Рівне, 2010. С. 35.

труднощів біологічного, психолого-педагогічного й соціального характеру для забезпечення умов розкриття особистісного потенціалу дитини³¹¹.

Як систему трьох процесів соціально-педагогічної діяльності розуміє соціально-педагогічну підтримку С. Расчьотіна:

1. Вузька підтримка, здійснювана дорослим і націлена на задоволення базових потреб дитини в безпеці, самоповазі, любові.

2. Посередництво, адже діяльність соціального педагога у вирішенні соціальних проблем дитини є посередницькою: соціальний педагог виступає посередником між людиною (дитиною), у якій є проблеми, і різними структурами, що забезпечують допомогу.

3. Супровід. У ситуації взаємин «соціальний педагог – дитина» підтримка дитини, посередництво й супровід утворюють цілісний процес взаємодії, націленої на вирішення проблем й забезпечення умов для повноцінного соціального розвитку дитини, посилення можливостей, що соціалізують³¹².

Тракування соціально-педагогічної підтримки як особливого виду соціально-педагогічної діяльності, спрямованого на взаємодію та координацію дій органів влади та управління, недержавних організацій, суб'єктів соціально-педагогічних впливів з метою оптимізації умов життєдіяльності й життєвої реалізації членів суспільства запропоновано Л. Романовською³¹³.

Загалом соціально-педагогічну підтримку розглядають з позицій комплексного тлумачення поняття як: різновиду соціально-педагогічної діяльності (системи (І. Макаренко, С. Расчьотіна)^{314;315};

³¹¹ Макаренко І. В. Соціально-педагогічна підтримка батьків дітей раннього віку з особливими потребами : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2009. С. 16.

³¹² Расчотина С.А., Зайченко О.М. Социодидактика: История и теория социальной педагогики : монография. Великий Новгород, 2003. С. 167.

³¹³ Романовська Л.І. Теорія і практика соціально-педагогічної підтримки діяльності дитячих громадських об'єднань України: автореф. дис...док. пед.наук. 13.00.05. Луганськ, 2013. С. 15.

³¹⁴ Макаренко І. В. Соціально-педагогічна підтримка батьків дітей раннього віку з особливими потребами : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2009. 22 с.

³¹⁵ Расчотина С.А., Зайченко О.М. Социодидактика: История и теория социальной педагогики : монография. Великий Новгород, 2003. 343 с.

діяльності щодо створення сприятливих умов соціалізації (О. Безпалько, С. Кубицький^{316; 317}) та ін., що спрямована на допомогу матері й дитині у подоланні комплексу труднощів біологічного, психолого-педагогічного й соціального характеру.

Для нашої наукової розвідки особливо важливою є наукова позиція дослідників (В. Бочарова, І. Зверева, А. Капська, Ж. Петрочко, виду (Л. Романовська³¹⁸), складової частини (І. Липський, Н. Заверико^{319; 320}), допомоги і захисту (Т. Лях, Ж. Петрочко, Т. Чечко^{321; 322}), Т. Янченко та ін.^{323; 324; 325; 326; 327}) стосовно трактування соціально-

³¹⁶ Безпалько О.В. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоддю в територіальній громаді : автореф. дис. ... докт. пед. наук : 13.00.05. Луганськ., 2007. 45 с.

³¹⁷ Кубицький С.О. Технології соціально-педагогічної роботи в зарубіжних країнах: навч. посіб. 3-ге вид. доп. і перероб. К., 2015. 300 с.

³¹⁸ Романовська Л.І. Теорія і практика соціально-педагогічної підтримки діяльності дитячих громадських об'єднань України: автореф. дис...док. пед.наук. 13.00.05. Луганськ, 2013. 44 с.

³¹⁹ Липський І. А. Социальная педагогика: методологический анализ. М., 2004. 320 с.

³²⁰ Заверико Н. В. Компоненти системи соціально-педагогічної підтримки дитини. *Теорія і практика підготовки соціальних педагогів та психологів у ВНЗ: досвід, проблеми та перспективи* : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 17 – 19 травня 2007 р.). Запоріжжя, 2007. С. 29 – 31.

³²¹ Чечко Т., Лях Т. Сутність соціально-педагогічної підтримки особистості. *Науковий вісник Чернівецького університету імені Ю. Федьковича*. 2015. № 139. С. 207 – 214.

³²² Петрочко Ж.В. Теорія і практика соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах: автореф. дис...канд. пед. наук. К., 2011. 13.00.05. 44 с.

³²³ Бочарова О. Обдаровані діти в Польщі: соціально-педагогічна підтримка : монографія. Горлівка, 2012. 480 с.

³²⁴ Соціальна педагогіка : мала енциклопедія /За заг ред. І.Д.Звереві. К., 2008. 336 с.

³²⁵ Соціальна педагогіка : підручник / За ред. А.Й.Капської. К., 2003. 256 с.

³²⁶ Петрочко Ж. В. Дитина в складних життєвих обставинах: соціально-педагогічне забезпечення прав : монографія. Рівне, 2010. 368 с.

³²⁷ Янченко Т.В. Проблеми соціально-педагогічної підтримки дітей, які потребували захисту, в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. К., 2006. 20 с.

педагогічної підтримки як складової соціальної політики. Тому вважаємо за доцільне більш детально обґрунтувати цю наукову позицію через аналіз розуміння суті соціальної політики та її впливу на материнство й дитинство.

Так, у довідкових виданнях соціальна політика трактується як:

- сукупність заходів держави, спрямованих на досягнення певних соціальних цілей; її призначення полягає в забезпеченні суспільного добробуту, створенні рівних умов його досягнення для всіх громадян.³²⁸

- частина загальної державної політики, яка пов'язана із впливом на умови життя населення, його основних прошарків, груп і категорій.³²⁹

Сферою діяльності соціальної політики є соціальний захист (соціальне забезпечення), зайнятість, охорона здоров'я, житло, освіта, завданнями – поліпшення умов праці та життя всіх верств населення, надання особливого захисту й допомоги бідним і малозахищеним групам населення; вирішення або полегшення соціальних проблем³³⁰. Метою соціальної політики є підтримка і розвиток людини як найвищої цінності будь-якого суспільства³³¹.

Проаналізуємо аспекти реалізації соціальної політики в соціально-педагогічному контексті.

А. Вишняков пояснює окреслений взаємозв'язок соціальної політики і соціально-педагогічної підтримки тим, що у фокусі їх уваги та турботи один і той же суб'єкт – жива мисляча людина, яка живе в певному соціальному середовищі»³³². Таку думка поділяє Л. Оліференко, яка трактує соціально-педагогічну підтримку не тільки як допомогу соціальних педагогів, а й послідовну роботу державних соціальних інститутів – органів влади і управління, що спрямована на

³²⁸ Соціальна політика : словник: поняття, категорії, терміни / М.А. Бучин, М.П. Гетьманчук, І.П. Карий, З.Й. Куньч, Я.Б. Турчин. Львів, 2008. С. 221.

³²⁹ Соціальна термінологія : словник-довідник / М.П. Василенко, В.С. Васильченко, В.М. Галицький, П.В. Швець. Київ, 2007. С. 127.

³³⁰ Соціальна політика : словник: поняття, категорії, терміни / М.А. Бучин, М.П. Гетьманчук, І.П. Карий, З.Й. Куньч, Я.Б. Турчин. Львів, 2008. С. 221.

³³¹ Соціальна термінологія : словник-довідник / М.П. Василенко, В.С. Васильченко, В.М. Галицький, П.В. Швець. Київ, 2007. С. 127.

³³² Вишняков А.С. Диалектическая взаимосвязь социальной педагогики и социальной политики как предмет научного исследования. М., 2000. С. 10.

створення організаційних, правових і соціальних умов для повноцінного розвитку і формування молодого покоління та вирішення проблем конкретної дитини³³³.

За свідченням Т. Янченко, соціально-педагогічна підтримка полягає в діяльності різних суспільних інститутів і приватних осіб з метою організації виховання, навчання (загального та професійного) та створення сприятливих умов соціалізації тих категорій дітей, які потребували захисту. У поняття «соціально-педагогічна підтримка дітей» вчена включає соціальну допомогу, причому з пріоритетом педагогічного компонента³³⁴.

Цінною у контексті нашого дослідження є наукова позиція А. Капської, яка зазначає, що «соціально-педагогічна діяльність полягає у допомозі людині, сім'ї, групі осіб, котрі попадають у складну ситуацію, шляхом надання матеріально-фінансової, морально-правової, психолого-педагогічної підтримки. Вона показує реальні можливості суспільства і держави у сфері захисту, підтримки і допомоги людині і, водночас, є засобом реалізації соціальної політики³³⁵.

Соціально-педагогічну підтримку соціальною за своєю сутністю і педагогічною за технологічним та методичним забезпеченням, що дозволяє говорити, що вона є державно-суспільним механізмом впливу соціальної педагогіки на практику соціальної діяльності розглядає В. Бочарова³³⁶.

Цікавою для нас є думка І. Звереві, яка мету соціально-педагогічної діяльності формулює як «створення сприятливих соціокультурних умов соціалізації особистості, що визначається соціальною політикою держави та конкретизується низкою

³³³ Олифиренко Л. Я. Муниципальная система социально-педагогической поддержки детства: теория и практика. Автореф. дис...д-ра пед. наук: 13.00.01. М., 1999. 45 с.

³³⁴ Янченко Т.В. Проблеми соціально-педагогічної підтримки дітей, які потребували захисту, в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. К., 2006. С. 12 – 13.

³³⁵ Соціальна педагогіка : підручник / За ред. А.Й.Капської. К., 2003. С. 15.

³³⁶ Бочарова О. Обдаровані діти в Польщі: соціально-педагогічна підтримка : монографія. Горлівка, 2012. С. 15 – 16.

завдань»³³⁷. Серед її пріоритетних завдань виокремлено: збереження та покращення фізичного, психічного й соціального здоров'я особистості; створення сприятливих умов у мікросоціумі для розвитку здібностей та самореалізації особистості; надання соціальної, психологічної, педагогічної підтримки та допомоги особистості та ін.

Аналогічною є і думка Н. Чернухи, за якою суть феномену соціально-педагогічної підтримки полягає в об'єднанні зусиль і ресурсів суспільства, соціальних і соціально-педагогічних інститутів і особистості, що володіють потенціалом соціально-педагогічного впливу, з метою створення сприятливих умов розвитку і соціалізації особистості, захисті від несприятливих чинників зовнішнього середовища і вирішенні соціально-педагогічних проблем у різних життєвих ситуаціях³³⁸.

Кожне з цих визначень подає певний аспект соціально-педагогічної підтримки у трьох площинах: 1) у відповідності до надання певного виду допомоги всім матерям і батькам; 2) як важлива технологія реалізації соціально-педагогічної роботи; 3) ділянка збереження цілісності і єдності сім'ї.

Проаналізуємо структуру соціально-педагогічної підтримки.

Як зауважила американська дослідниця К. Сквар, основними компонентами соціальної підтримки можуть бути: емоційна (турботливі стосунки); інформаційна (надання корисних порад); матеріальна (фінансова допомога жінці) (наприклад, декретна відпустка)³³⁹. За міркуваннями Л. Штефан, соціальна підтримка реалізується в різних аспектах: *економічному, правозахисному, інформаційному, психологічному*³⁴⁰. О. Безпалько серед найбільш поширених видів соціальної підтримки називає *матеріальну, психологічну, педагогічну, правову (юридичну)* тощо. Матеріальна підтримка надається шляхом компенсацій, допомоги на лікування та

³³⁷ Соціальна педагогіка : мала енциклопедія /За заг ред. І.Д.Звереві. К., 2008. С. 265.

³³⁸ Чернуха Н. М. Категорія соціально-педагогічної підтримки : теорія і практика. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2012. № 6. С. 181

³³⁹ Squire C. *The Social Context of Birth*. Radcliffe Medical PR. New York, 2009. P. 193.

³⁴⁰ Штефан Л.А. Соціально-педагогічна підтримка молоді сім'ї. *Вісник Запорізького національного університету*. 2009. № 2. С. 219.

оздоровлення; забезпечення продуктами харчування, одягом, медикаментами тощо. Психологічна підтримка надається під час консультацій, психологічних тренінгів і спрямована на мобілізацію внутрішніх ресурсів клієнта. Педагогічна підтримка орієнтована на превентивну та оперативну допомогу дітям, молоді, сім'ям шляхом надання їм необхідної соціально-педагогічної інформації, проведення просвітницьких заходів, консультацій, бесід тощо³⁴¹.

Щодо структури соціально-педагогічної підтримки, то одна група науковців (І. Одногулова, В. Тесленко, Т. Янченко^{342; 343; 344}) виокремлює *соціальну, психологічну і педагогічну* її складові. Перша – передбачає дотриманням прав та соціальних гарантій дитинства, що закріплені законодавством. Друга – включає психодіагностику, психопрофілактику, психокорекцію, консультативну допомогу, гармонізацію психологічного стану дитини, корекцію негативних емоційних проявів, супровід у складних життєвих обставинах. Третя акцентує на необхідності здійснення компетентного педагогічного впливу на дитину і створення умов для її нормального розвитку, самореалізації, соціалізації³⁴⁵. В. Тесленко, окрім педагогічного смислу, в поняття соціально-педагогічної підтримки вкладає, по-перше, індивідуальну допомогу дітям у реалізації первинних базових потреб; по-друге, створення умов для реалізації природних (фізичних, інтелектуальних, емоційних) здатностей і можливостей; по-третє, підтримку у творчому самоздійсненні та життєвому самовизначенні³⁴⁶.

³⁴¹ Соціальна педагогіка : мала енциклопедія /за ред. І.Звереві, 2008. С. 180

³⁴² Одногулова И. Л. Социально-педагогическая поддержка студентов-сирот в условиях профессиональной подготовки в вузе : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Ставрополь, 2005. 179 с.

³⁴³ Тесленко В.В. Теорія і практика соціально-педагогічної підтримки дітей з обмеженими можливостями в промисловому регіоні: автореф. дис...док. пед. наук: 13.00.05. Луганськ, 2007. 47 с.

³⁴⁴ Янченко Т. Проблеми соціально-педагогічної підтримки дітей, які потребували захисту, в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.) : автореф. дис... канд. пед. наук : спец. 13.00.01. Київ, 2006. 20 с.

³⁴⁵ Одногулова И.Л. Социально-педагогическая поддержка студентов-сирот в условиях профессиональной подготовки в вузе : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Ставрополь, 2005. С. 150.

³⁴⁶ Тесленко В.В. Теорія і практика соціально-педагогічної підтримки дітей з обмеженими можливостями в промисловому регіоні: автореф. дис...док. пед. наук: 13.00.05. Луганськ, 2007. С. 34.

Загалом, реалізація трьох основних складових процесу соціально-педагогічної підтримки сприяє розв'язанню різних проблем дитини, забезпечує задоволення їх потреб, створює сприятливі умови для успішної адаптації та соціалізації дитини. Більш конкретизованою нам видається структура соціально-педагогічної підтримки дітей Т. Алексєнко, яка виокремлює такі складові як: *нормативно-правовий, діагностично-оцінний, інтерактивно-комунікативний, практично-діяльнісний, моральнісно-духовний, рефлексивно-аналітичний*³⁴⁷. Це є свідченням того, що залежно від об'єкта дослідження, умов соціалізації, проблем, з якими він стикається – можемо говорити про різні напрями і структуру соціально-педагогічної підтримки, що дозволяє розглядати досліджуваний феномен у сфері охорони здоров'я, у системі освіти, у діяльності соціальних служб, установ, організацій та ін.

Відтак, розгляд соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у ХХ – початку ХХІ ст. зумовлює розробки поняттєвого апарату досліджуваної проблеми, суспільно-історичних, економічних детермінант історичного розвитку та спрямування на вирішення соціальних, медичних, економічних, демографічних, юридичних, інформаційних, педагогічних проблем материнства й дитинства.

Отже, за результатом наукового пошуку щодо категоріально-змістового аналізу базових категорій досліджуваної проблеми сформулюємо авторське визначення, екстраполюючи його саме у соціально-педагогічному контексті: *у широкому значенні «соціально-педагогічну підтримку материнства й дитинства» розглядатимемо як: напрям реалізації соціальної політики, що охоплює сукупність заходів держави, спрямованих на досягнення певних соціальних цілей (забезпечення базових потреб, зайнятість, охорона здоров'я, освіта та ін.); у вузькому – як різновид соціально-педагогічної діяльності, що охоплює систему роботи різних державних і недержавних соціальних установ, організацій та їх працівників щодо створення умов для соціалізації і розвитку дитини, задоволення потреб й забезпечення оптимальних умов життєдіяльності матері, можливості реалізації прав матері і дитини у суспільстві і сім'ї.*

³⁴⁷ Соціально-педагогічна підтримка дітей та учнівської молоді : монографія /Алексєнко Т.Ф., Жданович Ю.М., Малиношевський Р.В. та ін. /За заг. ред. Т.Ф. Алексєнко. К., 2017. С. 17.

Здійснений аналіз обумовлює перехід до розгляду методологічного підґрунтя нашого дослідження, яке представимо в наступному параграфі.

1.3. Методологічні підходи дослідження соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства

Дослідження проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у силу своєї різноманітності потребує детального вивчення на методологічному рівні.

Зазначимо, що методологія – це вчення про правила мислення при створенні науки, проведенні наукових досліджень. Д. Чернілевський³⁴⁸ дотримувався думки, що питання методології є складною, що зумовлює значну кількість її трактувань. А саме як: у широкому значення – вчення про метод пізнання або система наукових принципів, на яких базується дослідження і здійснюється вибір засобів, прийомів і методів пізнання та у вузькому – як теоретична основа деяких спеціальних часткових прийомів і засобів наукового пізнання в конкретних наукових дисциплінах³⁴⁹; систему діяльності щодо здобуття знань і обґрунтування програм, логіки та методів, оцінки якості спеціально-наукових досліджень³⁵⁰; вчення про правила мислення при створенні теорії науки³⁵¹; сукупність прийомів і методів дослідження, що застосовуються у певній галузі знань³⁵²; вчення про метод діяльності, що включає принципи, методи і знання³⁵³; концептуальний виклад мети, змісту, методів дослідження, які

³⁴⁸ Чернілевський Д.В., Антонова О.Є., Барановська Л.В., Вознюк О.В., Дубасенюк О.А., Захарченко В.І., Козловська І.М. та ін. Методологія наукової діяльності навч. посібн. Вид. 2ге, допов. /за ред. Д.В.Чернілевського. Вінниця, 2010. С. 165.

³⁴⁹ Каламбет С.В. Методологія наукових досліджень : навч. посіб. / С.В.Каламбет, С.В.Іванов, Ю.В.Півняк. Дніпропетровськ, 2015. С. 38.

³⁵⁰ Краевский В.В., Бережнова Е.В. Методология педагогики: новый этап: учебн. пособ. для студ. высш. учебн. заведений. Москва, 2006. С. 18.

³⁵¹ Чернілевський Д.В., Антонова О.Є., Барановська Л.В., Вознюк О.В., Дубасенюк О.А., Захарченко В.І., Козловська І.М. та ін. Методологія наукової діяльності навч. посібн. Вид. 2ге, допов. /за ред. Д.В.Чернілевського. Вінниця, 2010. С. 165.

³⁵² Гончаренко С. Український педагогічний словник. К., 1997. С. 207.

³⁵³ Сурмін Ю.П. Майстерня вченого: підручник для науковця. К., 2006. С.302 – 303.

забезпечують отримання максимально об'єктивної, точної, систематизованої інформації про процеси та явища³⁵⁴ та ін.

Основними функціями методології є (за В. Шейко, Н. Кушнарєнко): визначення способів здобуття наукових знань, що відображають динамічні процеси та явища; спрямування шляху, характерного для науково-дослідницької мети; забезпечення всебічності отримання наукової інформації про процес чи явище; уведення нових знань до теорії науки; уточнення термінологічного наукового апарату; створення системи наукової інформації, яка ґрунтується на об'єктивних фактах³⁵⁵.

Методологічна основа наукового дослідження дає характеристику основних компонентів наукового дослідження – об'єкту, предмету, мети та завдань досліджень, сукупність методів, необхідних для вирішення завдань дослідження, а також формує уявлення про послідовність дій дослідника в процесі розв'язання поставлених задач – окреслити теорію і практику соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у ХХ – поч. ХХІ ст. Методологія науки розглядає найсуттєвіші особливості й ознаки методів дослідження, тобто вивчає насамперед можливості та межі застосування методів дослідження у процесі встановлення наукової істини³⁵⁶.

Необхідними аспектами нашої роботи є розуміння методологічного підґрунтя дослідження. Як міждисциплінарна галузь наукового знання, історія соціальної педагогіки має власну методологічну основу. Відтак, погоджувачись з науковою позицією Н. Сейко, розглядатимемо у руслі досліджуваної проблеми соціально-педагогічну парадигму історико-педагогічних досліджень.

Доцільно в процесі вивчення соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства розглянути методи історико-соціально-педагогічного дослідження, які знайшли своє відображення на різних етапах розгляду теорії і практики соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в ХХ – на поч. ХХ ст., а саме:

³⁵⁴ Шейко В.М., Кушнарєнко Н.М. Організація та методика науково дослідницької діяльності: підручник. 4-те вид., виправл. і доповн. К., 2004. С. 56.

³⁵⁵ Так само. С. 56

³⁵⁶ Каламбет С.В. Методологія наукових досліджень : навч. посіб. / С.В.Каламбет, С.В.Іванов, Ю.В.Півняк. Дніпропетровськ, 2015. С. 38.

- *конкретно-пошуковий* – аналіз, систематизація й узагальнення психолого-педагогічної та навчально-методичної літератури з досліджуваної проблеми, що дали змогу виявити й узагальнити матеріали, спрогнозувати подальший науковий пошук;
- *логіко-історичний* – проаналізовано матеріали педагогічних видань, навчально-методичну літературу щодо соціально-педагогічної підтримки дитинства й материнства в Україні;
- *проблемно-хронологічний* – для визначення етапів і тенденцій соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні;
- *генетичний* – для з'ясування умов виникнення та відстеження розвитку і трансформації досліджуваного феномену;
- *ретроспективний* – для осмислення різних аспектів історичного досвіду соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства крізь призму сучасності;
- *емпіричні* (анкетування, опитування, бесіди) – для вивчення реального стану сформованості у студентів спеціальності «Соціальна педагогіка» загальної компетентності;
- *прогностичний* – для актуалізації і імплементації історичного досвіду соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства на сучасному етапі;
- *теоретичний аналіз вітчизняної та зарубіжної історичної й соціально-педагогічної літератури* для розробки методології та аналізу стану дослідженості проблеми;
- *якісний і кількісний аналіз архівних даних* для створення цілісного опису розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства як соціально-історичного процесу.

З огляду на складність, багатогранність та міждисциплінарність проблеми історичного розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні виникає необхідність вивчення її методології. Традиційно виділяють таку загальну схему рівнів методології: філософський (фундаментальний), загальнонауковий, конкретнонауковий і процесуальний (технологічний).

Уважаємо за необхідне зауважити, що оскільки досліджувана проблема носить теоретичний характер, у нашому науковому пошуку послуговуватимемось першими трьома рівнями методології.

Перейдемо до змістового компоненту названих рівнів методології. За твердженням В. Шейко, Н. Кушнарєнко³⁵⁷ **філософська методологія** є вищим рівнем методології, що визначає загальну стратегію принципів пізнання особливостей явищ, процесів, сфер діяльності.

На думку С. Пальчевського, філософія освіти повинна синтезувати два основних досягнення людської думки: перше – єдність протилежних інтересів, цінностей суспільства і явищ навколишнього світу; друге – розуміння унікальності й неповторності суспільства, розвиток якого стимулюють суперечності³⁵⁸. Філософська методологія, вважає В. Шейко, Н. Кушнарєнко³⁵⁹ виконує два типи функцій, а саме: по-перше, аналізує науку щодо практичної діяльності та суспільства; по-друге, розв’язує завдання оптимізації та удосконалення.

З огляду на це, визначимо основні принципи та підходи фундаментальної методології, з позицій яких можна вивчати предмет нашого дослідження. Основними принципами загальнофілософської методології у контексті соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у ХХ – поч. ХХІ ст. вважаємо принципи: діалектики, розвитку, міждисциплінарності, загального зв’язку, детермінізму.

Діалектичний принцип – пізнання дійсності в її суперечливості, цілісності і розвитку. Зауважимо, що діалектику, як метод пізнання, започаткував Сократ. Зокрема, він називав діалектикою визначення (формування) понять, що мали відображати сутність речей. Діалектика як шлях пізнання природи, суспільства і мислення, розглянута в єдності з логікою і теорію пізнання, є фундаментальним науковим принципом дослідження³⁶⁰. За твердженням В. Шейко,

³⁵⁷ Шейко В.М., Кушнарєнко Н.М. Організація та методика науково дослідницької діяльності: підручник. 4-те вид., виправл. і доповн. К., 2004. С. 58.

³⁵⁸ Пальчевський С.С. Педагогіка: навч. посібн. К., 2007. С. 19–42.

³⁵⁹ Шейко В.М., Кушнарєнко Н.М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: підручник. 4-те вид., виправл. і доповн. К., 2004. С. 58.

³⁶⁰ Каламбет С.В. Методологія наукових досліджень : навч. посіб. / С.В.Каламбет, С.В.Іванов, Ю.В.Півняк. Дніпропетровськ, 2015. С. 97.

Н. Кушнарєнко³⁶¹ діалектика дає змогу пояснити причинно-наслідкові зв'язки, процеси інтеграції, суперечність між змістом і формою, сутністю і явищем тощо.

Ми вважаємо, що за допомогою діалектики можна пояснювати сутність проблеми розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства, в основу якої покладену зв'язок теорії і практики. В історії діалектики найбільш відомі такі принципи: розвитку, зв'язку, міждисциплінарності. Розглянемо їх більш детально.

Принцип розвитку передбачає вивчення соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в ХХ – поч. ХХІ ст. і виявлення тенденцій у її еволюції. Знання закономірностей еволюції досліджуваної проблеми поглиблює повноту і ґрунтовність розуміння змісту соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства, точність та перспективність прогнозування можливих варіантів її розвитку; *міждисциплінарності* – визначає використання здобутків дотичних наук у контексті досліджуваної проблеми; *загального зв'язку* – передбачає синтез проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства з іншими явищами.

Наступним принципом дослідження соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства вважаємо принцип *детермінізму*. Філософський енциклопедичний словник поняття «детермінізм» (лат. *determinare* – обмежити, визначити) тлумачить як філософське вчення про визначений характер буття і явищ, теорію відносин, завдяки яким продукуються речі і явища, визначається їх природа та спосіб існування. Детермінізм – принцип причинності, згідно з яким не існує нічим не зумовлених подій, кожне явище породжене певним попереднім явищем³⁶².

Вихідними категоріями детермінізму, на думку І. Шаталович, є поняття зв'язку і взаємодії. Взаємодія виявляється у взаємних змінах речей, а існування взаємозв'язку всіх явищ є початковою умовою детермінізму. Такий висновок автор сформулював на основі численних досліджень, в результаті яких визначення детермінізму

³⁶¹ Шейко В.М., Кушнарєнко Н.М. Організація та методика науково дослідницької діяльності: підручник. 4-те вид., виправл. і доповн. К., 2004. С. 57.

³⁶² Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди; редкол.: В.І.Шинкарук (голова). К.: Абрис, 2002. С. 152.

узагальнив в таких різних комбінаціях: 1) кожне явище відбувається за необхідності; 2) кожне явище має причину; 3) кожне явище обумовлено; 4) кожне явище відбувається певним чином; 5) кожне явище є закономірним; 6) кожне явище взаємопов'язане з іншим. Як підсумок – сукупність даних тверджень вчений узагальнив – «незалежних один від одного явищ не існує»³⁶³.

У контексті нашої роботи на рівні філософської (фундаментальної) методології досліджувана нами проблема передбачає врахування загальних тенденцій у історичному розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства. Доречним для нашого дослідження є розгляд методологічних підходів філософського рівня: аксіологічного, антропологічного, системного.

Аксіологічний підхід – це філософсько-педагогічна стратегія, в основі якої лежить принцип функціонального значення чи цінності в ролі специфічної призми, що переломлює різні соціально-педагогічні процеси³⁶⁴.

Аксіологічний підхід органічно притаманний гуманістично орієнтованим системам, так як людина розглядається в них як найвища цінність і самоціль соціального розвитку. Ціннісний підхід дозволяє розглядати соціально-педагогічні проблеми в світлі основних завдань гуманізації, що створює умови для об'єктивного розв'язання проблем особистості в цілому, гармонізації її взаємодії з суспільством зокрема³⁶⁵.

Зазначимо, що ядром культури є цінності, які системно організують її як фактор становлення, розвитку й удосконалення, створюючи стратегічні орієнтири цього процесу та оптимальні умови для їх функціонування. Аксіологія розглядає культуру як процес пошуку, створення і набуття цінностей, як сукупність матеріальних і духовних цінностей народу і суспільства, виражених в процесі історичного розвитку. До цінностей відносяться тільки позитивно значимі події і явища, пов'язані з соціальним прогресом. Відповідно,

³⁶³ Шаталович И.В. Понятие детерминизма к проблеме определения и классификации. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?..

³⁶⁴ Петрович Ж. В. Дитина в складних життєвих обставинах: соціально-педагогічне забезпечення прав : монографія. Рівне, 2010. С. 50

³⁶⁵ История социальной педагогики /Под ред. В.И.Беляева. М., 2003. С. 11

їх слід розглядати як стратегічну систему координат в процесі історичного розвитку³⁶⁶.

В основі ціннісного підходу покладено розуміння і утвердження цінності людського життя, визнання значимості індивідуального й особистісного в людині як важливого засобу її розвитку. Гуманістично ціннісна орієнтація в цьому контексті виступає як «аксіологічна пружина», яка активізує всі інші ланки системи цінностей суспільства й держави. Вона виступає «логічним центром ціннісно-світоглядної системи і тому є основою оціночно-аналітичної і творчо-пошукової роботи свідомості»³⁶⁷. Це положення складає основу головного критерію в оцінці теорії і практики соціально-педагогічних систем.

Аксіологічний підхід у контексті досліджуваної проблеми забезпечує поєднання теорії і практики соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства; врахування різноманітності ціннісного наповнення соціально-педагогічної підтримки сімейними та інституційними формами її реалізації, що сприятиме реалізації гуманістичного підходу дитиноцентризму, родинцентризму, матеріноцентризму, соціально-педагогічній діяльності з орієнтацією на потреби матері й дитини. Використання аксіологічного підходу передбачає формування в особистості ціннісних орієнтацій; дає змогу розглядати «материнство» й «дитинство» як значущі категорії соціуму; визначити актуальні для суспільства цінності з огляду на його розвиток; простежити ставлення соціуму до проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства відповідно до домінуючої в конкретну історичну епоху ієрархії цінностей.

У контексті досліджуваної проблеми логічним є доповнення аксіологічного підходу антропологічним.

Антропологічний підхід як системне використання даних усіх наук про людину у вирішенні педагогічних проблем, за твердженням Н. Мойсеюк, застосовував К. Ушинський³⁶⁸. Визначаючи сутність окресленого підходу Б. Бім-Бад, один з сучасних дослідників проблематики педагогічної антропології, зазначав, що антропологічний підхід в педагогіці передбачає синтез знань про

³⁶⁶ Там само. С. 11.

³⁶⁷ Там само. С. 11.

³⁶⁸ Мойсеюк Н. Педагогіка: навч посіб. 5-е вид., допов. і перероб. Київ, 2007. С. 42

освітні явища і процеси та знань про людину, її розвиток³⁶⁹. Аналіз наукових досліджень І. Аносова дозволяє стверджувати, що антропологічний підхід як продукт інтеграції антропологічного знання філософії, психології, педагогіки представляє собою концепцію сучасного педагогічного знання, науково-методологічну основу світогляду й гуманізації загалом³⁷⁰.

На думку А. Чорної, можна виокремити дві специфічні особливості антропологічного підходу, а саме: визнання людини як базової цінності; орієнтація на природні особливості людини, її духовний розвиток на всіх етапах історичного процесу³⁷¹. Це дозволяє розглядати соціально-педагогічну підтримку материнства й дитинства як соціально-педагогічну категорію, яка знаходить своє відображення в руслі реалізації потреб людини на: освіту, охорону здоров'я, духовний розвиток тощо, а також зрозуміти різні особливості педагогічних ідей, теорій та практики попередніх часів.

Системний підхід. Зазначимо, що поняття «система» є філософською категорією (від грец. *systema* – поєднання, складене з частин), що трактується як множина елементів, які знаходяться у відношеннях і зв'язках між собою, завдяки чому утворюється певна цілісність, єдність³⁷².

Розвиток поняття про систему має давню історію. Перші уявлення про систему як упорядкованості і цілісності буття виникли в античній філософії. У давньогрецькій філософії і науці розглядалася ідея системності знань (Арістотель, Евклід, Платон), яка знаходить відображення і у XVII – XVIII ст. (Г. Лейбніц, Б. Спіноза). Принципи системної природи знання розроблялися у німецькій класичній філософії Й. Гегелем та І. Кантом. Поступово поняття увійшло в найрізноманітніші галузі науки – в гуманітарні й суспільні, в

³⁶⁹ Бим-Бад Б.М. Педагогическая антропология: учебн пособ. М., 2002. С. 87.

³⁷⁰ Аносов І.П. Антропологізм як чинник гуманізації освіти (теоретико-концептуальні основи): автореф. дис...д-ра пед. наук. 13.00.01. Київ, 2004. С. 33.

³⁷¹ Чорна О.О. Реалізація та сутність антропологічного підходу в освіті. URL: http://конференция.com.ua/files/image/konf%2011/doklad_11_3_1_16.pdf.

³⁷² Методологія і методи соціально-педагогічних досліджень (в першоджерелах, лекціях та практичних завданнях): навчальний посібник /Борисюк С.О., Конончук А.І., Яковець Н.І., Щербина Ю.М. Ніжин, 2002. С. 24.

математику, механіку, техніку та ін. У педагогічній науці термін «система» застосовується як: система навчання, система виховання, система освіти та ін. Таким чином, зазнавши тривалої історичної еволюції, поняття «система» з середини ХХ ст. стає одним із провідних філософсько-методологічних і спеціально-наукових понять³⁷³.

У найбільш загальному значення під системою розуміють упорядковану сукупність якісно визначених елементів, між якими існує закономірний зв'язок чи взаємодія³⁷⁴. Це означає, що поняття про систему ґрунтується на трьох положеннях:

- система утворюється сукупністю (множиною) елементів, що мають зв'язки між собою;
- ця сукупність утворює єдине ціле, тобто видалення одного з елементів сукупності порушить властивість цілісності;
- утворене сукупністю елементів єдине ціле має певну мету або призначення, властиве для всієї сукупності елементів, а не для якоїсь комбінації з них³⁷⁵.

Важливо також у вигляді методологічного орієнтира соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства розглянути таку категорію як системність у взаємодії з категоріями цілісності та ємерджентності.

Цілісність системи означає, що всі її частини сприяють досягненню спільної мети і формуванню найкращих результатів відповідно до певного критерію (сукупності критеріїв) ефективності. Отже, система повинна розглядатися тільки як щось єдине, ціле.

Про доцільність використання категорії системності в обґрунтуванні методології цілісного підходу наголошували О. Дубасенюк, В. Краєвський, В. Сластьонін^{376; 377; 378}.

³⁷³ Там само. С. 24.

³⁷⁴ Український радянський енциклопедичний словник : В 3 т. / Редкол. А. Кудрицький та ін. / К.: Ред. УРЕ, 1987. Т. 3. С. 24.

³⁷⁵ Методологія і методи соціально-педагогічних досліджень (в першоджерелах, лекціях та практичних завданнях): навчальний посібник /Борисюк С.О., Конончук А.І., Яковець Н.І., Щербина Ю.М. Ніжин, 2002. С. 25.

³⁷⁶ Дубасенюк О.А. Розвиток системних досліджень у науковому знанні: історія, досвід, перспективи. *Професійна педагогічна освіта: системні дослідження: монографія* /за ред. О.А.Дубасенюк. Житомир, 2015. С. 12 – 18.

Емерджентність проявляється у можливості великих і складних систем мати властивості, не притаманні жодному з формуючих цю систему елементів³⁷⁹.

Спосіб теоретичного і практичного дослідження, при якому кожний об'єкт розглядається як система, являє собою *системний підхід*, на основі якого вивчається кожний елемент системи у зв'язку і взаємодії з іншими елементами.

Системне дослідження, зазначав В. Беляєв, є необхідним за умови, якщо його предметом виступає процес, явище об'єкт, що має структурні елементи, які знаходяться у взаємозв'язку і взаємодії. Такої ж думки С. Каламбет, який вважає, що орієнтація на системний підхід у дослідженні (структура, взаємозв'язки елементів, явищ, їх супідрядність, ієрархія, функціонування, цілісність розвитку, динаміка системи, сутність та особливості, чинники та умови) виправдані тоді, коли ставиться завдання дослідити сутність явищ^{380: 381}.

Методологічна специфіка системного підходу полягає в тому, щоб адекватно виявити механізми утворення складного об'єкта з певних складових та їх взаємодію з метою управління таким об'єктом. Тобто, системний підхід передбачає конкретизацію і поглиблення діалектики вчення взаємозв'язку предметів і явищ дійсності (В. Афанасьєва).

Системний підхід дає можливість значно розширити рівень наукового пізнання, оскільки на його основі можна досягнути синтезу наукових знань, створення цілісного уявлення про досліджувані об'єкти. Саме тому він є обов'язковим для досягнення об'єктивності

³⁷⁷ Краевский В.В. Целостность похода к исследованию образования на современном этапе развития научной рациональности. URL: http://www.kraevskyv.v.narod.ru/papers/zelost_podehoda.htm.

³⁷⁸ Слостенин В.А., Исаев И.Ф., Шиянов Е.Н. Педагогика: учебн. для студ. высш. учебн. заведений / под. ред. В.А.Слостенина. 8-е изд., стер. М., 2008. 576 с.

³⁷⁹ Методологія і методи соціально-педагогічних досліджень (в першоджерелах, лекціях та практичних завданнях): навчальний посібник /Борисюк С.О., Конончук А.І., Яковець Н.І., Щербина Ю.М. Ніжин, 2002. С . 27 – 28.

³⁸⁰ История социальной педагогики /Под ред. В.И.Беляева. М., 2003. С. 14.

³⁸¹ Каламбет С.В., Иванов С.В, Півняк Ю.В. Методологія наукових досліджень: навч. посіб. Дніпропетровськ, 2015. С. 66.

історико-педагогічного знання й передбачає і системний результат дослідження³⁸².

Ефект системності полягає в тому, що система володіє якісно новими, більш високими можливостями, ніж окремо взятий елемент. Саме в цьому полягає пріоритетність його використання в науці і практиці.

Ядром системного підходу є багатовимірне представлення явищ у часі і просторі, у взаємодії його внутрішніх і зовнішніх зв'язків. Виявлення внутрішніх структурних компонентів системи є важливим аспектом цього підходу для вивчення процесу становлення і розвитку соціально-педагогічних явищ.

Сутність системного підходу у контексті досліджуваної проблеми полягає в тому, що дає змогу проаналізувати соціально-педагогічну підтримку материнства й дитинства як складне системне історичне й соціальне явище; розглядати такі відносно самостійні категорії як дитинство, материнство, соціально-педагогічна підтримка в їхньому взаємозв'язку та динаміці; інтегрувати зв'язок соціально-педагогічної підтримки та соціальної політики, що формувалася в ХХ – на поч. ХХІ ст. в Україні; показати розвиток соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у сфері охорони здоров'я, освіти, діяльності соціальних служб та організацій, що зумовлений кореляцією завдань і домінуванням їх в єдності на кожному історичному етапі у зв'язку з соціально-політичними та економічними умовами.

Другий, не менш важливий аспект системного підходу полягає в дослідженні соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у ХХ – на поч. ХХІ ст. на різних рівнях (макро-, мезо-, мікро-). Таке структурне комплектування, зазначала Ж. Петрочко³⁸³, забезпечить цілісність розвитку системи, позитивну динаміку змін, поєднання індивідуального і типового.

Так, на макрорівні соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства у історичному контексті спрямована на створення в державі законодавчих, економічних, організаційних та інших умов, що сприяли розробці різних державних програм: соціального виховання, заохочення народжуваності, підтримки сім'ї та ін. На цьому рівні

³⁸² История социальной педагогики /Под ред. В.И.Беляева. М., 2003. С. 14.

³⁸³ Петрочко Ж. В. Дитина в складних життєвих обставинах: соціально-педагогічне забезпечення прав: монографія. Рівне, 2010. С. 48.

соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства виявляється у співвідношенні з соціальною політикою.

На *мезорівні (місцевому)*: створення закладів ОХМДу, шкіл матері, народних університетів педагогічних знань, катехитичних шкіл, родинних центрів, центрів соціальної підтримки материнства й дитинства, просвітницька діяльність в загальноосвітніх школах (вивчення теоретичної спадщини педагогів минулого, організація педагогічного всеобучу, педагогічної пропаганди та ін.).

Мікрорівень Ж. Петрочко трактує як діяльнісно-професійний: від оцінки фахівцями соціальної сфери потреб дитини, постановки цілей роботи, конструювання соціально-виховного впливу на життєву ситуацію особи/осіб до аналізу його ефективності та оцінки результатів³⁸⁴. На цьому рівні соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства виявляється у підготовці студентів до роботи у соціальній сфері шляхом поглиблення курсів соціально-педагогічного циклу та введенні авторського спецкурсу за вибором студентів «Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства: історичний аспект», що є практикою імплементації історичного досвіду на сучасному етапі.

У наступних розділах роботи заявлені рівні та їх теоретико-методологічне обґрунтування буде систематизовано та виявлено взаємозв'язки між елементами різних рівнів.

Отже, на нашу думку, визначені засади діалектики та принципи розвитку, міждисциплінарності, загального зв'язку та детермінізму у єдності з аксіологічним, антропологічним, системним підходами дозволяють визначити філософські засади єдності теорії і практики соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства (XX – початок XXI ст.) та дають підстави для окреслення ***загальнонаукової методології***.

У контексті досліджуваної проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у XX – поч. XXI ст. до загальнонаукових методологічних підходів належать: термінологічний, культурологічний, соціокультурний, інноваційний. Розглянемо їх детальніше з екстраполяцією на досліджувану проблему.

³⁸⁴ Петрочко Ж. В. Дитина в складних життєвих обставинах: соціально-педагогічне забезпечення прав: монографія. Рівне, 2010. С. 48.

Термінологічний підхід. Будь-яке теоретичне дослідження потребує подання, аналіз та уточнення термінів та понять, що використовуються у дослідженні. В основі цього підходу покладено не лише вивчення історії становлення та аналіз термінів, але й розробка, уточнення, поглиблення понятійного апарату, встановлення підпорядкованості та взаємозв'язку понять, що складають основу наукового дослідження.

У межах термінологічного підходу В. Шейко, Н. Кушнарєнко³⁸⁵ виділяє метод термінологічного аналізу і метод операціоналізації понять. Автори зазначають, що визначення понять слід формулювати, базуючись на тлумачних та професійних словниках і дотримуватись певних правил, а саме: 1) розмірності (тотожність досліджуваних понять); 2) нове поняття повинно бути автентичним; 3) поняття має бути чітким, розкривати специфіку його обсягу і змісту.

У контексті досліджуваної наукової проблеми, обґрунтовуючи теоретико-методологічні засади соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства, учені досліджуваного періоду розробляли її поняттєвий апарат, обґрунтовуючи сутність категорії «соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства», що у законодавстві та науковій літературі ХХ ст. підмінявся терміном «охорона материнства й дитинства». Це зумовило, на основі здійсненого аналізу, формування авторського означення базових категорій досліджуваної проблеми у широкому й вузькому педагогічному значеннях з урахуванням соціально-педагогічного контексту, що представлено у попередньому параграфі.

Відносно новим методом пізнання проблеми теорії і практики соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у ХХ – на поч. ХХІ ст. є **інноваційний підхід**. Під інновацією розуміють комплексний процес створення, поширення та використання нового засобу для задоволення суспільних потреб. Вона передбачає принципово нові, нетрадиційні підходи і рішення як нових, та і існуючих проблем³⁸⁶. Сутність поняття «інновація» (В. Сластьонін, Л. Подимова) полягає не тільки у створенні і поширенні нововведень, але і в перетворенні образу діяльності, стилю мислення педагога та ін.

³⁸⁵ Шейко В.М., Кушнарєнко Н.М. Організація та методика науково дослідницької діяльності: підручник. 4-те вид., виправл. і доповн. К., 2004. С. 60.

³⁸⁶ История социальной педагогики /Под ред. В.И.Беляева. М., 2003. С. 13.

Гуманістичну педагогіку часто називають інноваційною і в цьому віддзеркалюється сутнісний взаємозв'язок між культурологічним, аксіологічним та інноваційним підходами (І. Подласий).

Особливу роль при розгляді історичних і соціально-педагогічних проблем з позиції інноваційного підходу відіграє принцип єдності традиційного і новаторського. Цим самим забезпечується діалектичний механізм розвитку цивілізації і відповідної культури: з однієї сторони, традиція відноситься до історичного минулого; відтак її історична інтеграція в сучасність і майбутнє представляє собою необхідний імператив, з допомогою якого минулі покоління вступають у живий зв'язок з сучасними, передаючи їм свій соціальний досвід; з іншої сторони, багато сучасних інновацій в педагогічному процесі мають глибокі корені в найдавнішій педагогічній теорії і практиці³⁸⁷.

Історія соціальної педагогіки багато в чому набуває особистісну (авторську) природу походження і розвитку – як виникнення інноваційних історико-педагогічних й соціально-педагогічних систем і напрямів в загальному контексті взаємодії, так і адаптації особистості самого педагога в системі суспільних відносин. В зв'язку з цим аналіз соціальних і педагогічних теорій, розгляд соціально-педагогічної творчості в педагогічній думці складає важливий аспект історії соціальної педагогіки.

Інноваційний підхід у контексті досліджуваної проблеми розглядаємо як: імплементацію досвіду становлення соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства з метою максимального використання позитивних здобутків минулого на сучасному етапі; еволюцію уявлень на соціально-педагогічну підтримку материнства й дитинства в історії світової педагогіки.

Культурологічний підхід дає змогу дослідити соціальні, педагогічні, психологічні та інші явища та об'єкти крізь призму феномену культури, яка розглядається як багаторівнева ієрархічна система. Логіка окресленого підходу базується на визнанні інтеграції і єдності національної і загальнолюдської культури базовим – основоположним і системоутворюючим фактором становлення і розвитку категорій «материнство й дитинство» як соціальної одиниці суспільства. Дотримуючись цієї логіки, можна стверджувати, що

³⁸⁷ Історія соціальної педагогіки /Под ред. В.И.Беляева. М., 2003. С. 13

втілення досягнень світової культури, як єдності і гармонії національної і загальнолюдської, складає фундамент і зміст процесу соціально-педагогічної підтримки і тому має здійснюватися у всіх історико-педагогічних і соціально-педагогічних системах і складати провідний критерій їх діяльності³⁸⁸. Адже взаємодія різних галузей наукового знання у вивченні одного й того ж об'єкта складної реальності забезпечує інтеграцію інформації, фактів, методів, наукових концепцій і теорій з метою отримання нового, цілісного знання.

На сучасному етапі у межах культурологічного підходу активно розвивається *соціокультурний підхід* – теорія і методологія соціокультурного відтворення, що актуалізує єдність культури та соціальності, базується на наукових досягненнях різних наук (культурологія, педагогіка, етнографія, соціологія, історична і психологічна антропологія, теорія соціальних комунікацій та ін.). За твердженням В. Шейко, Н. Кушнарєнко³⁸⁹ соціокультурний підхід сконцентований на: стратегічних соціальних цілях історичної й національної культури суспільства; системних характеристиках соціальної адекватності і культурної компетентності його членів. Тому, реалізація культурологічного підходу дозволяє вивчити соціально-педагогічну підтримку материнства й дитинства в міждисциплінарному просторі, що охоплює базові теорії, концепції педагогів різних поколінь.

Отже, здійснений аналіз загальнонаукових підходів дозволяє нам окреслити базові домінанти, на яких вибудовуватимемо наш науковий пошук. Теорію і практику соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у ХХ – на поч. ХХІ ст. розглядатимемо як соціально-педагогічне явище, що потребує співвіднесення термінологічного апарату і авторського трактування базових категорій; дослідження соціальних, педагогічних, психологічних та інших явищ та об'єктів крізь призму феномену культури; вивчення соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в міждисциплінарному просторі; імплементацію досвіду становлення соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства з метою

³⁸⁸ Там само. С. 11

³⁸⁹ Шейко В.М., Кушнарєнко Н.М. Організація та методика науково дослідницької діяльності: підручник. 4-ге вид., виправл. і доповн. К., 2004. С. 71.

максимального використання позитивних здобутків минулого на сучасному етапі.

Зазначені підходи на загальнонауковому рівні окреслюють специфіку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у ХХ – поч. ХХІ ст. та спонукають до глибинного окреслення **конкретнонаукового рівня**, що представимо парадигмами, теоріями соціальної педагогіки та специфічними підходами.

Покликаючись на роботи І. Зверевої³⁹⁰, зауважимо, що у *особистісній парадигмі* головним є не інтелектуальний, а емоційний і соціальний розвиток дитини. Дитину розглядають як особистість, котра сама може вибирати такий шлях освіти, який допоможе їй досягнути найкращих результатів. Основне завдання соціальних педагогів за цього підходу – допомогти дитині якомога ефективніше взаємодіяти з навколишнім світом. Вимоги до дітей при цьому підході не можуть бути жорстко фіксованими.

Сутністю *особистісно-соціальної парадигми*³⁹¹ є інтегрування особистісних стосунків, у яких характер та інтенсивність розвитку дитини залежить від її особистісних якостей та системи соціально орієнтованих стосунків, формою організації яких є певні групи, що пов'язані з соціумом різними залежностями. Формування та розвиток особистості обумовлюється єдністю її індивідуальності (персоналізовані стосунки) та соціального становлення (система соціально значущих взаємозв'язків).

Посилаючись на міркування І. Зверевої³⁹², можемо твердити, що у контексті особистісної та особистісно-соціальної парадигм важливо для дослідження проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства застосувати низку теорій, що на часі актуальні у соціальній педагогіці. Насамперед, розглянемо соціально-педагогічні теорії, які слугують методологічним орієнтиром у контексті нашого дослідження.

Беручи до уваги міркування Н. Сейко³⁹³, можемо стверджувати, що у процесі вивчення теорії і практики соціально-педагогічної

³⁹⁰ Безпалько О.В. Соціальна педагогіка: навчальний посібник, К. 2013. С. 11 – 12.

³⁹¹ Там само. С. 12

³⁹² Безпалько О.В. Соціальна педагогіка: навчальний посібник, К. 2014. С. 12.

³⁹³ Сейко Н.А. Доброчинність у сфері освіти України (XIX – початок ХХ століття): автореф. д-ра пед. наук: 13.00.05. Луганськ, 2009. С. 6.

підтримки материнства й дитинства у XX – поч. XXI ст. доцільно на рівні конкретнаукової методології розглянути *теорії соціалізації* (циклічна, соціалізації-ювентизації, факторна), які визначають соціалізацію особистості як неперервний і багатогранний процес, що триває впродовж усього життя людини. Однак, зазначала Н. Сейко, найбільш інтенсивно він протікає у дитинстві й юності, коли закладаються усі базові орієнтації, встановлюються головні соціальні норми й взаємини, формується мотивація соціальної поведінки³⁹⁴. У цьому контексті соціально-педагогічна підтримка на макро-, мезо- і мікрорівні є значущою і може бути об'єктом дослідження історії соціальної педагогіки.

Циклічна теорія соціалізації розглядає людське життя як закономірний ланцюг криз, які треба навчитися долати. Щодо соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства ця теорія є можливою, оскільки мати й дитина як єдине ціле потребує підтримки як від держави, так і від різних соціальних інститутів та сім'ї (макро-, мезо-, макрорівень).

Концепція соціалізації-ювентизації В. Лісовського³⁹⁵ є цікавою для соціалізації батьків, їх підготовки до відповідального батьківства. Щодо соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства ця теорія буде вдалою, якщо вона буде двобічною: 1) як форма прийняття допомоги від соціальних інституцій у сфері підготовки до відповідального батьківства (народні університети педагогічних знань, катехитичні школи, соціальні центри підтримки материнства й дитинства); 2) як ювентизація – форма оновлення суспільства через включення в його життя батьків, які стають суб'єктами соціальної діяльності і сімейної політики (І. Трубавіна). У контексті досліджуваної проблеми – ювентизація – це соціально-педагогічна підтримка дитинства й материнства у закладах освіти й закладах охорони здоров'я.

³⁹⁴ Сейко Н. А. Добродійність як провідник соціалізації дітей шкільного віку в Україні (XIX – початок XX століття). *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*, 2012. Вип. 65. С. 53 – 57.

³⁹⁵ Лісовський В. Т. Ключевые принципы социальной защиты молодежи. *Социальная работа*. 1994. № 1. С. 57 – 59.

Факторна модель соціалізації А. Мудрика³⁹⁶ розглядає соціально-педагогічну підтримку як суб'єкт та об'єкт соціалізації під впливом різноманітних чинників, що об'єднує майже всі попередні теорії. Враховуючи фактори успішного функціонування сім'ї А. Мудрика, до передумов розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства, відносимо: соціально-економічний (різні види допомоги матері й дитині); суспільно-політичні (нормативно-правове забезпечення, державна політика щодо боротьби з безпритульністю й бездоглядністю, підтримки багатодітних, одиноких матерів, охорона здоров'я матері й дитини та ін.), соціально-педагогічний (діяльність народних університетів педагогічних знань, катехитичних шкіл, соціальних центрів підтримки матері й дитини), що дозволяє розглядати соціально-педагогічну підтримку материнства й дитинства у сфері охорони здоров'я, у сфері освіти, у діяльності соціальних служб та організацій.

Методологічним підґрунтям вивчення історії соціальної педагогіки Н. Сейко³⁹⁷ виокремила теорію *соціального капіталу*, яка поширилася в західній соціології завдяки роботам Р. Патнама. У контексті нашого дослідження окреслена теорія є можливою щодо використання на макрорівні.

Так, відповідно до наукового бачення В. Єлагіна, саме держава має достатню кількість інструментів для розвитку форм соціального капіталу в суспільстві; є побічним продуктом релігії, історичного досвіду; сприяє створенню соціального капіталу за допомогою надання необхідних соціальних і економічних свобод, дотацій тощо³⁹⁸.

У цьому контексті наукове бачення нашої проблематики прослідковується у сприянні держави в різні історичні періоди розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства: введення різних видів допомоги при народженні дитини, допомога багатодітним і одиноким матерям, оновлення нормативно-правової бази щодо соціальних гарантій, сприяння у відкритті і функціонуванні

³⁹⁶ Мудрик А.В. Социальная педагогика: учебн. пособие /ред.. В.А.Сластенин. М., 1999. 196 с.

³⁹⁷ Сейко Н.А. Доброчинність у сфері освіти України (XIX – початок XX століття): автореф. д-ра пед. наук: 13.00.05. Луганськ, 2009. С. 6.

³⁹⁸ Єлагін В. Про сутність поняття «соціальний капітал» та його роль у процесі розбудови соціальної держави URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2011-1/doc/1/05.pdf>.

народних університетів педагогічних знань, розвитку мережі закладів ОХМДу, вироблення різних форм боротьби з бездоглядністю й безпритульністю та ін.

Методологічним підґрунтям вивчення категорії материнства Н. Сейко³⁹⁹ виокремила *статусно-рольову теорію*, згідно з якою особистість описується за допомогою засвоєних і прийнятих нею (інтерналізація) або вимушено виконуваних функцій і зразків поведінки – ролей, що впливають з її соціального статусу в даному суспільстві або соціальній групі. Основні положення теорії соціальних ролей були сформульовані Дж. Мідом і Р. Лінтоном.

У вітчизняних теоріях роль розуміється як соціальна функція, нерозривну єдність певного виду діяльності і відповідного способу поведінки, виробленого в даному суспільстві. Визначення соціальної ролі як зовнішньої поведінки, динамічного аспекту статусу ввів Дж. Морено. Згідно з його теорією, статус – місце, яке займає індивід в групі, суспільній системі. Статусно-рольова поведінка демонструє зовнішній прояв тієї чи іншої ролі, має особистісну забарвлення, що дозволяє диференціювати ступінь і варіативність програвання ролей і засвоєння статусів.

У процесі соціалізації особистість як би «приміряє» на себе і виконує різні ролі, які дають можливість їй проявити, розкрити себе, тобто певним чином репрезентувати соціуму. За динамікою виконуваних ролей можна отримати уявлення про ті реальні взаємодії і статусно-рольові відносин, в які особа була включена.

У цьому контексті наукове бачення нашої проблематики прослідковується у виокремленні нової ролі жінки – як матері, що, відповідно, передбачає зміни ставлення суспільства до неї. Адже материнство – це не тільки статус і престиж, це нова соціальна роль, виконання якої потребує допомоги й соціально-педагогічної підтримки на різних рівнях – макро-, мезо-, мікро.

Отже, визначені парадигми соціальної педагогіки та окреслені теорії дають підстави для розгляду проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства та потребують підсилення на конкретнауковому рівні спеціальними підходами, а саме: особистісно-соціально-діяльним, психоаналітичним, біхевіористським,

³⁹⁹ Сейко Н.А. Доброчинність у сфері освіти України (XIX – початок XX століття): автореф. д-ра пед. наук: 13.00.05. Луганськ, 2009. С. 6.

материноцентричним, дитиноцентричним, родинноцентричним, середовищним, етологічним, історико-педагогічним, наративним, хронологічним та принципом діахронії. Розглянемо їх детальніше.

Одним із провідних у соціальній педагогіці на часі науковці виділяють *особистісно-соціально-діяльнісний підхід*. Його сутність полягає у визнанні єдності соціального розвитку особистості, соціального виховання та соціально-педагогічного соціуму⁴⁰⁰. У контексті нашого дослідження окреслений підхід передбачає розгляд соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства з двох точок зору: *дуалістичного*, що спрямований на розв'язання життєвих питань матері й дитини як єдиного цілого, що виникають на перетині проблем соціальних і педагогічних; *ситуаційного*, що спрямований на розв'язання проблем матері й дитини в рамках різноманітних соціально-педагогічних ситуацій, що завжди наповнені конкретними подіями, протиріччями і проблемами.

За основу аналізу соціально-педагогічної ситуації материнства й дитинства в дисертації взята позиція І. Липського, що сформульована ним стосовно до соціально-педагогічної взаємодії людини і соціуму⁴⁰¹.

Соціально-педагогічна ситуація має комбінований характер, тобто одночасно виступає у тимчасовій, просторовій і функціональній формах. Тимчасова характеристика соціально-педагогічної ситуації пов'язана з динамікою розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства як єдиного цілого, змін в діаді мати-дитина, що на певному етапі життєдіяльності потребує допомоги з боку держави (у різного виду державної допомоги, що закріплені на законодавчому рівні); соціальних інституцій (забезпеченні розвитку закладів освіти, закладів охорони здоров'я, соціальних служб, установ, організацій та ін.); сім'ї.

Просторова характеристика соціально-педагогічної ситуації обумовлює висновок про наявність тривимірного середовища (макро-, мезо-, мікро-), трансформація яких комплексно забезпечує соціально-педагогічну підтримку материнства й дитинства на всіх рівнях.

⁴⁰⁰ Трубавіна І.М. Теоретико-методичні основи соціально-педагогічної роботи з сім'єю: дис... доктора пед. наук: 13.00.05. Луганськ, 2009. С. 170 – 171.

⁴⁰¹ Липский И.А. Социально-педагогическая ситуация: сущность, структура, управление. *Научные труды Государственного научно-исследовательского института семи и воспитания*. М., 2004. Т. I. С. 39 – 47.

Функціональна характеристика соціально-педагогічної ситуації проявляється у функціях її взаємодії в різних сферах соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства: у сфері охорони здоров'я, у сфері закладів освіти, у діяльності соціальних служб, установ, організацій.

Методологічним підґрунтям вивчення історії соціальної педагогіки І. Трубавіна⁴⁰² виділила *середовищний підхід*, що дозволяє визначити місце і роль соціально-педагогічної підтримки у загальній системі соціальної взаємодії. Соціальне середовище, в якій здійснюється життєдіяльність матері й дитини, являє собою оточуючі її суспільні, матеріальні і духовні умови життя, становлення, розвитку і функціонування діади материнство-дитинство як особливого соціального інституту. В широкому розумінні соціальне середовище охоплює соціально-економічну систему в цілому, у вузькому – безпосередньо соціальне оточення сім'ї – ті соціальні інститути, з якими воно взаємодіє в процесі життєдіяльності. Але робота здійснюється тільки з позиції забезпечення потреб дитини; права матері, пов'язані з материнством у контексті соціального виховання не вивчалися.

Положення, які характеризують соціальну взаємодію, обумовлюють і низку інших методологічних характеристик соціально-педагогічної підтримки, серед яких можна назвати наступні:

- соціальна обумовленість потреб матері й дитини в соціально-педагогічній підтримці;
- типізація моделей цінностей, очікувань і потреб матері й дитини в сфері соціальної взаємодії на макро-, мезо- і макрорівні;
- взаємодія та взаємозв'язок соціального середовища та матері й дитини.

Характеру контактів матері і дитини та його впливу на психічний розвиток особистості приділяли увагу і представники різних психолого-педагогічних шкіл. Розглянемо їх.

Етологічний підхід. Основна ідея даного підходу полягає в тому, що материнство розглядається як епіфеномен поведінки тварин у зв'язку з турботою про потомство, що проявляється в почуттєвих

⁴⁰² Трубавіна І.М. Теоретико-методичні основи соціально-педагогічної роботи з сім'єю: автореф. дис... доктора пед. наук: 13.00.05. Луганськ, 2009. 44 с.

реакціях на дитину, забезпеченні догляду та комунікації (К. Лоренц, Н. Тінберген, Р. Хайнд, Г. Харлоу та ін.).

В межах окресленого підходу цікавою є теорія «егоїстичного гена» Р. Докінза, в основу якої покладено ідею про те, що материнство визначається генетично, оскільки передбачає поширення генів матері в популяції. Саме тому, що мати більше впевнена (у порівнянні з батьком) в народженні свого потомства як продовжувача і носія власного генетичного матеріалу, вона і докладає більше зусиль до виховання своїх дітей, турботи й опіки про них. Наступною є теорія батьківського внеску Р. Тріверса, яка має на увазі годування, турботу про дитину як запоруку подальшого існування виду⁴⁰³.

Біхевіористський підхід. Теорія соціального научіння розглядала материнство в діаді мати-дитина у контексті суспільного досвіду по принципу «S-R». Одним із представником даного напрямку є Р. Сирс, котрий описав три фази розвитку дитини (від 4 до 12 місяців; з 2,5 до 6–7- років; з 7 до 17–18 років), кожна з яких, на його думку, в основному перебуває в прямій залежності від людини, що виховує дитину, насамперед від матері.

Ще одним представником теорії соціального научіння, зазначала О. Проскурняк, є Дж. Гервіц⁴⁰⁴, котрий розглядав питання розвитку прив'язаності з позиції матері, адже, на його думку, дитина для дорослих є невичерпним джерелом емоцій, як позитивних, так і негативних.

Цікавою в межах окресленого підходу є теорія материнської депривації. Дослідники цієї проблеми – Й. Лангмейер, З. Матейчек виділили різні види депривації: емоційну або афективну, соціальну та сенсорну. Відсутність материнського піклування важко віднести до якогось з указаних типів депривації, оскільки воно здійснює значущий вплив на розвиток дитини. У зв'язку з цим психологи трактують материнську депривацію як особливий феномен: це виховання людини в умовах, коли з дитинства вона не отримувала піклування матері чи інших близьких дорослих. Зокрема, на думку М. Раттера⁴⁰⁵ материнство є самостійною екзистенціальною цінністю, так як

⁴⁰³ Овчарова Р.В., Мягкова М.А. Материнство в неполной семье : монография. Курган, 2014. С. 19.

⁴⁰⁴ Цит. за: Проскурняк О.П. Материнство: феномен психології та об'єкт виховання : навчально-методичний посібник. Чернівці, 2011. С. 27–29.

⁴⁰⁵ Rutter M. Maternal deprivation reassessed. Harmondsworth, 1972. P. 58.

задовольняє соціальну потребу – прагнення особистості до самореалізації, втілення себе в потомстві, бажання залишити після себе життя, що зумовлене розумінням сенсу життя, місією кожної людини в процесі життєдіяльності суспільства. Він виокремив такі аспекти материнства, як психологічна близькість, піклування і гра, що мають обов'язково бути в житті дитини, а їхніми персоніфікаторами можуть бути рідні, друзі, вчителі та ін.⁴⁰⁶

Е. Еріксон⁴⁰⁷ висловлював припущення, що постійна материнська опіка є передумовою виникнення почуття тривоги, яке необхідне дитині для нормального розвитку. Отже, теорія материнської депривації розглядає материнство як соціальний фактор, що виступає необхідною умовою для повноцінного розвитку дитини.

У межах *психоаналітичного підходу* безпосередньо з проблеми материнства була розроблена теорія прихильності в якій центральне місце відводилося питанням відношень дитини з матір'ю. Основні принципи даної теорії були сформульовані Дж. Боулбі у роботі «Материнство і психічне здоров'я»⁴⁰⁸. На його думку, психічний і особистісний розвиток дитини залежить від особливостей побудови відношень з матір'ю, в саме виникнення прив'язаності на першому році життя. Прихильність, як вважав Дж. Боулбі, проявляється у необхідності підтримки й безпеки. При задоволенні даної потреби матір'ю за допомогою ласки, турботи і любові дитина відчуває себе психологічно комфортно. Вчений відзначав, що немовля потребує постійного догляду матері або будь-якої особи, що її замінює, оскільки саме в процесі такої взаємодії встановлюються стійкі зв'язки і виникає прив'язаність.

Таким чином, акцент в окресленій теорії ставився на базові потреби дитини у захисті й підтримці, а матір виступала тільки джерелом їх задоволення.

Теорія Дж. Боулбі була розкритикована в праці Д. Піллінга і М. Прінгл «Спірні питання в розвитку дитини», в якій уже прослідковувався соціальний аспект материнства: готовність жінки жертвувати роботою, свободою, дозволеннями заради виховання дитини,

⁴⁰⁶ Рамих.В.А. Материнство и культура (Философско-культурологический анализ).- Ростов-на-Дону, 1997. С. 114.

⁴⁰⁷ Эриксона Э. Г. Детство и общество. Изд. 2-е, перераб. и доп. / Пер. с англ. СПб., 1996. 592 с.

⁴⁰⁸ Bowlby J. Maternal cave and mental health : monograph. Geneva, 1951. P. 158.

створення оптимальних умов для поєднання батьківських обов'язків із роботою, і відповідно – визнання догляду за дитиною – важливим обов'язком жінки, що потребує підтримки з боку держави⁴⁰⁹.

Ще одним напрямком розвитку психоаналізу у даному контексті стала теорія об'єктних відношень (Д. Віннікотт, М. Малер^{410; 411}), яка акцентувала увагу на залежності розвитку людини від об'єктних відносин, в які вона вступала. В рамках окресленого напрямку материнство Д. Віннікот визначав як це природний біологічний процес, який закладений в кожній жінці і виникає через любов, досвід, відданість до дитини і до себе. На цій основі вчений виділив три типи матерів⁴¹²:

- достатньо хороша мати – мати, яка не відчуває страх перед невідомим і за допомогою інтуїції забезпечує дитині середовище для її розвитку і задоволення всіх її потреб;
- звичайна віддана мати – мати, яка пристосовується до своєї дитини, до всіх її потреб, не обмежуючи жодну з них;
- недостатньо хороша мати – мати, яка не створює нормальне середовище для дитини і не бажає цього робити в силу різних причин: неготовність до материнства, емоційні розлади та ін.

Таким чином, вчений дав можливість жінці мати власне «Я», не підпорядковане суспільству, віддатися інстинктам, а не прагнути стати ідеальною.

Цікавий погляд на проблему материнства в межах окресленого підходу належить Д. Пайнз. Вчена, розглядаючи життя жінки поетапно (три стадії), найголовнішим вважала вагітність, оскільки саме на цьому етапі відбувається її ідентифікація з власною матір'ю і одночасно створюється її образ материнства майбутньої дитини⁴¹³.

Цікавою є і позиція К. Юнга, який запропонував цілий ряд архетипів материнства: від жінки, яка повністю втрачає власне «Я» і

⁴⁰⁹ Pilling D., Pringle M. Controversial issues in development. L., 1978. 424 p.

⁴¹⁰ Виннікотт Д. В. Маленькие дети и их матери. М., 1998. 123 с.

⁴¹¹ Малер М., Пайн Ф., Бергман А. Психологическое рождение человеческого младенца: симбиоз и индивидуация. М., 2011. 135 с.

⁴¹² Виннікотт Д. В. Маленькие дети и их матери. М., 1998. 123 с.

⁴¹³ Пайнз Д. Бессознательное использование своего тела женщиной. Психоаналитический поход. СПб., 1997. 195 с.

розчиняється в материнстві, проживаючи тим самим не своє життя, а життя своїх дітей, до жінки, холодної до материнства⁴¹⁴.

Таким чином, проаналізувавши найбільш популярні теорії в рамках психоаналітичного підходу, можна зробити висновок, що проблема материнства в них розглядається в межах дитячо-батьківської взаємодії з акцентом на розвиток дитини, що свідчить про односторонність поглядів.

Відтак, наявні напрями й підходи не передбачають розгляду материнства крізь призму забезпечення права жінки. Водночас, маємо дослідження, які окреслюють деякі аспекти нашого бачення. Наприклад, в теорії материнства як соціальної практики (О. Стрельник) показано варіативність практик материнства в соціоісторичному вимірі, представлено повсякденне розгортання материнських практик на прикладі поєднання оплачуваної праці й турботи про дітей⁴¹⁵. Тобто, вчена апелює до розгляду материнства як повноцінної роботи, яка потребує визнання і підтримки жінки з боку держави. В основу теорії пренатального розвитку (А. Бертін) поставлено просвіту подружніх пар в питаннях здорового материнства і батьківства та гармонічний розвиток дітей в утробі матері.

Саме тому, беручи до уваги складність та багатогранність окресленої проблематики доцільним вважаємо представити авторські ідеї щодо обґрунтування *материноцентричного підходу*, який визначаємо як один із ключових у контексті досліджуваної проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства. Материноцентричний підхід окреслюється такими засадами:

1. Філософські основи (здійснення соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства та макро-, мезо- й мікрорівнях; педагогізація суспільства).

2. Соціально-педагогічні основи (соціалізація, соціальне виховання).

3. Історичні основи (історичний досвід та зв'язок спадкоємності поколінь щодо підтримки і допомоги матері й дитини).

4. Політичні основи (зв'язок соціально-педагогічної підтримки й соціальної політики держави, громадських установ тощо).

⁴¹⁴ Юнг К.Г. Архетип и символ. М., 1991. 65 с.

⁴¹⁵ Стрельник О.О. Турбота як робота. Материнство у фокусі соціології. К., 2017. 283 с.

5. Теоретичні підходи різного рівня: філософські (аксіологічний, діяльнісний, системний); загальнонаукові (термінологічний, інноваційний, культурологічний, історико-педагогічний), конкретнонаукові (дитиноцентричний, родиноцентричний, історичні теорії розвитку дитинства, материнства, соціально-педагогічної підтримки [див. 1.4.]).

Відтак, наявні напрями й підходи не передбачають розгляду материнства крізь призму забезпечення права жінки. Саме цю ідею покладено в основу материноцентричного підходу, сутність якого у контексті нашого дослідження полягає у скеруванні соціально-педагогічної підтримки на макро-, мезо- й мікрорівні на створення умов для реалізації прав матері у суспільстві і сім'ї.

Материноцентричний підхід до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства дозволяє забезпечити права жінки на здоров'я, благополуччя, збереження репродуктивної функції, поєднання материнства з кар'єрою та ін.; виділити соціально-педагогічну складову роботи різних установ державного і недержавного сектору; забезпечити основу їх співпраці в інтересах реалізації права матері.

Важливим підходом у контексті нашого дослідження вважаємо **дитиноцентричний підхід**. Один із засновників філософії людиноцентризму, як наукової теорії гуманістично орієнтованої політики і практики, В. Кремень⁴¹⁶ розглядає дитиноцентризм як гуманістично орієнтований підхід до формування нової людини. Більшість сучасних педагогів розглядають дитиноцентризм у контексті гуманізації освітнього процесу та тлумачать його як соціально-педагогічну модель, метою якої є створення умов для розвитку її природних здібностей і задатків.

У руслі соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства дитиноцентричний підхід передбачає забезпечення прав дитини: на охорону здоров'я, на соціальний захист, на освіту та ін.

У межах дитиноцентричного підходу вважаємо за необхідне окреслити низку теорій, які підсилюють та доповнюють зазначений підхід.

⁴¹⁶ Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору. К., 2009. 520 с.

Соціокультурна теорія розвитку дитинства (М. Мід, Е. Куруленко, Л. Виготський) твердить про залежність вроджених біологічних задатків від культурних особливостей навколишнього середовища. Зокрема, Е. Куруленко, розглядаючи дитинство як соціокультурний феномен, ввела до наукового обігу термін «культура дитинства», обґрунтовуючи його як тимчасовий складник життя дитини і тим самим, виокремила її із загальної культури дитинства.

Відповідно до вищенаведеного, важливою є культурно-історична теорія Л. Виготського, котрий вважав культуру вирішальною в процесі формування й становлення особистості та аргументував необхідність вивчення дитинства в контексті оточуючого середовища⁴¹⁷.

У теорії *емансипації дитинства* (У. Бек, Х. Попитц) увага акцентується на набутті дитиною все більш значущого місця в родині, навчальних закладах і взагалі в суспільстві⁴¹⁸. На сучасному етапі – це тенденція динамічного розвитку ідей щодо підтримки й захисту прав дітей.

Суттєвий інтерес для нашого дослідження становить *теорія ідентичності* Е. Еріксона, який заклав новий підхід до аналізу взаємин між дитинством і суспільством. Відзначаючи соціальний фактор як домінуючий у процесі розвитку особистості, учений важливого значення надав не лише мікросередовищу (родина, друзі), а й макросередовищу (суспільству загалом)⁴¹⁹.

Теорія соціальної підтримки дитини (М. Делі, Дж. Льюїс) орієнтована на дослідження «соціальної підтримки» на рівні інтересів держави і сім'ї. Її автори вважали, що суспільство має переглянути принципи соціального захисту та перейти від фінансових інвестицій до вирішення соціальних проблем соціально вразливих груп населення, однією із яких є діти. На їх думку, соціальний захист повинна замінити наукова категорія «соціальна підтримка». Дослідники виокремили такі її форми: державна або приватна,

⁴¹⁷ Клименко О.Ю. Інституціоналізація соціального захисту дітей у кризових ситуаціях в сучасному українському суспільстві : монографія. Харків, 2015. С. 26 – 27.

⁴¹⁸ Скрипник М. Дитинство за часів перемін: як не боятися залучати концепції дитинства в програми підвищення кваліфікації педагогів. URL: lib.iitta.gov.ua.

⁴¹⁹ Эриксон Э.Г. Детство и общество. СПб., 2000. С.113.

грошових виплат чи надання соціальних послуг, за наявності угоди та навіть без неї.

Доречно зауважити, що зазначена теорія є першою спробою в науковому дискурсі не просто дослідити дитинство як соціальну категорію, а, насамперед, вивчити комплекс змін, що відбуваються в суспільстві під впливом існування дитинства⁴²⁰.

Важливою для розгляду окресленої проблеми є *теорія прихильності* (Дж. Боулбі, Д. Віннікотт, Е. Еріксон), побудована на ідеї взаємостосунків матері і дитини раннього віку як невід'ємного цілого. У своїй теорії Дж. Боулбі обґрунтував важливість налагодження тривалих прихильних емоційних стосунків з матір'ю для психічного розвитку людини, чим довів зв'язок між прив'язаністю, адаптацією і виживанням дитини⁴²¹. Саме ця концепція лягла в основу розгляду у науковій роботі материнства й дитинства як єдиного цілого.

Теорія соціального піклування (А. Лейр, У. Томас) актуалізує питання залежності розвитку дитини від рівня стосунків у суспільстві, ступеня відповідальності батьків за повноцінне виховання дитини та панівну роль жінки-матері в цьому процесі. У зв'язку з цим дитинство почали визначати як одну із сфер зайнятості жінки, що потребувало створення теорії «догляду» та визнання материнства повноцінною роботою з догляду за дитиною, яка потребує підтримки з боку держави і суспільства⁴²².

Цікавою є *теорія кризи дитинства* (Д. Ельконін, Ю. Овінова, В. Слободчиков), в якій автори обґрунтували ідею про сучасну кризу дитинства як соціально-психологічне явище в контексті конкретно-історичних умов, що визначають розвиток, закономірності,

⁴²⁰ Клименко О.Ю. Інституціоналізація соціального захисту дітей у кризових ситуаціях в сучасному українському суспільстві : монографія. Харків, 2015. С. 29 – 30.

⁴²¹ Зверева І.Д., Кияниця З.П., Кузьмінський В.О., Петрочко Ж.О. Оцінка потреб дитини та її сім'ї: від теорії до практики : навч. посібн.: у 2-х част. К., 2010. Ч. 1. С. 13.

⁴²² Клименко О.Ю. Інституціоналізація соціального захисту дітей у кризових ситуаціях в сучасному українському суспільстві : монографія. Харків, 2015. С. 30.

своєрідність і характер змін в дитинстві людини та як необхідну умову для задоволення її соціальних й духовних потреб⁴²³.

Важливою у контексті досліджуваної проблеми є піраміда потреб А. Маслоу⁴²⁴. Учений вибудував систему потреб особистості за принципом ієрархії: фізичні, потреби в безпеці, потреба в любові, потреба в самоактуалізації, потреба в повазі /гідності, естетичні і пізнавальні

Ідея ієрархії, за А. Маслоу, полягає в актуалізації потреби кожного наступного рівня лише після задоволення попередніх. Оскільки дитина є біосоціальною істотою, зазначала І. Зверева, то її потреби охоплюють два основні рівні – біологічний (базові потреби) і соціальний (особистісний). Тому комплексне задоволення потреб (фізичний розвиток, харчування, здоров'я, інтелектуальне, емоційне та соціальне зростання) є вирішальним для людини упродовж її життя⁴²⁵. Відтак, перший рівень для дитини в перші роки життя є домінуючим.

Однією із ключових теорій, яка лежить в основі здійснення оцінки потреб дитини та її сім'ї посідає *теорія відновлення* (В. Даніель, С. Васселл, Е. Джиліган), що апелює до висновку про важливість для дитини підтримки найближчого оточення та середовища. Її центральним ядром, на думку І. Зверєвої, є необхідність у створенні мережі закладів підтримки дитини та сім'ї, яка може стати ефективним буфером у різних життєвих ситуаціях⁴²⁶. Зазначена теорія покладена в основу розгляду соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства на мезорівні.

Методологічним підґрунтям вивчення історії соціальної педагогіки І. Трубавіна виділила *родиноцентричний підхід*, що передбачає виділення соціально-педагогічної складової в роботі фахівців різних сфер, орієнтиром роботи яких є права людини в суспільстві, права

⁴²³ Дошкольная педагогика с основами методик воспитания и обучения : учебн. для вузов. 2-е изд. Стандарт третьего поколения /Под ред. А.Г.Гогберидзе, О.В.Солнцевой. СПб, 2016. С. 17 – 18.

⁴²⁴ Піраміда потреб Маслоу. URL: psychologis.com.ua/piramida_potrebностey_maslou.htm.

⁴²⁵ Зверева І.Д., Кияниця З.П., Кузьмінський В.О., Петрочко Ж.О. Оцінка потреб дитини та її сім'ї: від теорії до практики : навч. посібн.: у 2-х част. К., 2010. Ч. 1. С. 37, 44.

⁴²⁶ Там само. С. 37, 44.

сім'ї в суспільстві, права членів сім'ї в родині ⁴²⁷. У контексті нашого дослідження сутність родинноцентричного підходу полягає у спрямуванні соціально-педагогічної підтримки на створення умов (через надання соціально-педагогічних послуг) для реалізації прав матері й дитини у суспільстві і сім'ї.

Родинноцентричний підхід до соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства дозволяє забезпечити правозахисну функцію матері й дитині для її нормального функціонування і розвитку, збереження її цілісності; виділити соціально-педагогічну складову роботи різних установ, забезпечити основу їх співпраці в інтересах матері й дитини.

Проблема соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у ХХ – поч. ХХІ ст. є не тільки соціально-педагогічною, а й історико-педагогічною, що зумовлює виокремлення специфічного інструментарію для її дослідження. Зауважимо, що обов'язковою передумовою історичних досліджень для раціонального осмислення в контексті певних соціокультурних умов, за твердженням З. Стежко та Г. Стежко є те, що вони мають опиратися на емпіричні здобутки архівного пошуку ⁴²⁸. Тому без відповідного методологічного забезпечення кожного із етапів наукового дослідження розуміння генези досліджуваного явища буде поверхневим і позбавленим об'єктивності. Важливим у цьому контексті є *історико-педагогічний підхід*, який дає змогу розглядати досліджувані явища в динаміці. За твердженням В. Шейко, Н. Кушнарєнко ⁴²⁹, перш ніж вивчати сучасний стан, необхідно вивчити генезис та розвиток досліджуваного явища. Реалізація історико-педагогічного підходу дозволяє проаналізувати історичний досвід, оцінити історичні події, факти, ретроспективу педагогічних теорій у контексті їх виникнення, становлення та розвитку. На думку С. Каламбета, історико-педагогічний підхід передбачає розгляд об'єктивного процесу розвитку об'єкта, реальної його історії з усіма її поворотами,

⁴²⁷ Трубавіна І.М. Теоретико-методичні основи соціально-педагогічної роботи з сім'єю: дис... доктора пед. наук: 13.00.05. Луганськ, 2009. С. 10.

⁴²⁸ Стежко З., Стежко Г. Проблеми методології історичних досліджень. Наукові записки. Вип. 11. С. 175 <http://dspace.kspu.kr.ua/jspui/bitstream>.

⁴²⁹ Шейко В.М., Кушнарєнко Н.М. Організація та методика науково дослідницької діяльності: підручник. 4-те вид., виправл. і доповн. К., 2004. С. 59.

особливостями; а з другого це певний спосіб відтворення історичного процесу в його хронологічній послідовності та конкретності⁴³⁰.

Відповідно у контексті нашого дослідження реалізація історико-педагогічного підходу дозволяє з'ясувати етапи становлення напрямів соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства з погляду соціально-політичних та економічних умов суспільства в ХХ – на поч. ХХІ ст.; виявити специфіку нормативно-правового забезпечення кожного з них; охарактеризувати педагогічну думку та теоретичні ідеї в історичній ретроспективі, а також вивчити можливості імплементації цього досвіду в сучасних соціокультурних обставинах. Важливим у контексті окресленого підходу, на думку В. Курила⁴³¹ є регіональна спрямованість дослідження, що дозволяє чітко виписати територіальні межі соціального та географічного простору, де найбільш яскраво прослідковувалися особливості розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства досліджуваного нами періоду.

Важливим для нашого дослідження є *нарративний підхід*. Наратив (або оповідь – це форма існування суб'єктивного в об'єктивному процесі й у спробі його об'єктивно описати. Історико-педагогічним подіям властиві форма і смисл, структурний поділ: початок, середина, кінець етапу, періоду, процесу тощо), що дозволяє цілісно описувати історико-педагогічний процес⁴³². Основними характеристиками нарративного підходу є: ретроспективність – аналіз подій минулого крізь їх проекцію на сучасність і на майбутнє; перспективність – залежність історичної оцінки від власної авторської позиції дослідника з перспективою на сучасність; вибірковість – добирання інформації про історико-педагогічні події у певному соціальному контексті; специфічність – вплив історико-педагогічного знання на формування соціальної ідентичності з минулим; комунікативність – вплив на історико-педагогічне знання культурного дискурсу;

⁴³⁰ Каламбет С.В., Іванов С.В, Півняк Ю.В. *Методологія наукових досліджень*: навч. посіб. Дніпропетровськ, 2015. С. 52.

⁴³¹ Курило В. Критеріально-комплексний підхід до аналізу історико-педагогічної думки. *Шлях освіти*. 1999. № 3. С. 41 – 44.

⁴³² Коваленко Є.І. *Методологічна функція історії педагогіки у становленні майбутнього педагога*. URL : <http://nbuv.gov.ua>.

фіктивність – взаємозалежність історичних інтерпретацій і соціальних умов, у межах яких вони є значущими⁴³³.

У контексті досліджуваної проблеми, наративний підхід передбачає репрезентацію минулого досвіду соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства за допомогою часової послідовності подій у рамках теорії і практики та розгляду категорій «дитинство» й «материнство» як соціально-педагогічних.

Хронологічний підхід дає змогу, на думку Н. Гупана, вивчати розвиток процесів та подій у чітко визначених часових рамках в межах визначеної періодизації розвитку історико-педагогічної науки, що значно збагачує наукове дослідження, підвищує рівень достовірності й об'єктивності його результатів⁴³⁴. Реалізація хронологічного підходу дозволяє простежити хронологію подій ХХ – ХХІ ст. та розробити періодизацію розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства України в різні історичні періоди.

Важливим принципом дослідження соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства вважаємо принцип *діахронії*. За трактуванням термінологічного словника, діахронія (грец. через, крізь) – еволюція, історичний розвиток системи, явища⁴³⁵. За визначенням А. Сбруєвої, діахронний метод передбачає розгляд і співставлення педагогічних фактів та явищ, що відбуваються в різних культурно-історичних циклах у межах однієї цивілізації⁴³⁶. Відповідно діахронічний аналіз соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства свідчить про особливості її виявлення і розвитку в різні історичні періоди, що і зумовило трактування категорії у широкому і вузькому значенні.

Отже, здійснений аналіз конкретна наукового рівня, що представлений парадигмами (особистісна, особистісно-соціальна), теоріями (соціалізації (циклічна, соціалізації-ювентизації, факторна)), соціального капіталу, статусно-рольова, соціокультурна теорія розвитку дитинства, емансипації дитинства, ідентичності, соціальної підтримки дитини, соціального піклування, кризи дитинства,

⁴³³ Троцук І. В. Наратив как междисциплинарный методологический конструкт в современных социальных науках. URL: <https://cyberleninka.ru>.

⁴³⁴ Гупан Н. М. Розвиток історії педагогіки в Україні (історіографічний аналіз) : атореф. дис. ... докт. пед. наук: 13.00.01. Київ, 2001. С. 15.

⁴³⁵ Герчанівська П.Е. Культурологія: термінологічний словник. К., 2015. С. 53

⁴³⁶ Сбруєва А.А. Порівняльна педагогіка: навч. посібн. Суми, 1999. С. 28.

цілеспрямованого формування потребісно-мотиваційної сфери особистості, відновлення) підходами (особистісно-соціально-діяльнісним, середовищним, біхевіористським, психоаналітичним, материноцентричним, дитиноцентричним, родиноцентричним, етологічним, історико-педагогічним, наративним, хронологічним) та принципами (діалектики, розвитку, міждисциплінарності, загального зв'язку, детермінізму, діахронії) дозволяє розглядати теорію і практику соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у ХХ – на поч. ХХІ ст. як соціально-педагогічне та історико-педагогічне явище.

Можемо стверджувати, що використання у нашій роботі вищезазначених методологічних підходів допоможе розглянути на теоретичному та практичному рівні й об'єктивно відтворити та окреслити концептуальні вектори досліджуваної проблеми. Вони є тими вихідними позиціями, які будуть нами враховані в процесі дослідження теорії і практики соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у ХХ – на початку ХХІ ст. на всіх етапах наукового пошуку. Для більш глибокого розуміння етапів розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у ХХ – початку ХХІ ст. розглянемо історичну ретроспективу генези педагогічних ідей як передумов її зародження.

1.4. Історична ретроспектива генезису педагогічних ідей як передумов зародження соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у ХХ – на початку ХХІ ст.

Базисом дослідження проблеми теорії і практики соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у ХХ – на поч. ХХІ ст. слугуватиме історична ретроспектива генезису ідей вітчизняної та зарубіжної педагогічної думки, що можуть бути застосовані у контексті нашого подальшого наукового пошуку як передумови зародження соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у ХХ – поч. ХХІ ст., яку розглядатимемо послуговуючись історико-педагогічним, наративним, хронологічним методологічними підходами та принципом діахронії, представленими у п. 1.3.

Одним із перших, хто запропонував програму материнської освіти з перших днів життя, акцентуючи при цьому на необхідності духовного розвитку жінки, є видатний чеський педагог Я. Коменський

(1592–1670), який написав розділ у «Великій дидактиці» та окремих твір під назвою «Материнська школа».

За міркуваннями Я. Коменського, освіту поділяють на вікові відрізки: дитинство (0–6 р.), отрочество (хлоп'ятство) (6–12 р.), юність (12–18 р.), змужнілість (18–24 р.), кожному з яких ним було визначено відповідний заклад, а саме: материнську школу, школу рідної мови, латинську школу та академію⁴³⁷.

Ці чотири школи педагог красномовно порівняв з чотирма порами року: «Материнська школа є прекрасною весною, прикрашеною бруньками і квітами з різними ароматами. Школа рідної мови – це літо з його стиглими колосками і деякими ранніми плодами. Гімназія відповідає осені, яка щороку збирає багаті плоди з полів, садів і виноградників і вкладає їх у скарбницю розуму. Академія, нарешті, – це зима, що дає зібраним плодам різні призначення, щоб було на що жити решту життя»⁴³⁸.

Найважливіше місце в окресленій системі освіти педагог відводив першій ланці – материнській школі, під якою розумів не громадську інституцію, а своєрідну форму сімейного виховання. Місцем материнської школи мала бути сім'я, а вихователем – мати.

Мету материнської школи Я. Коменський убачав у розвитку переважно зовнішніх відчуттів для того, щоб діти привчалися розпізнавати предмети навколишньої дійсності і правильно поводитися з ними. Він порівнював дитину з деревом і писав: «У перші ж роки дерево випускає зі свого стовбура всі головні гілки, які воно матиме і яким згодом доведеться тільки розростатися»⁴³⁹. Саме тому основні знання необхідно дати дитині в перші роки життя, і материнська школа повинна бути в кожному домі і стати одним із найголовніших етапів дитячого виховання та навчання.

У праці «Материнська школа» він підкреслював, що «ніяк не можна вибачити, якщо шляхетні та вельмишановні матері доручають своїх дітей зразу ж після народження безчесним, безбожним жінкам, іноді навіть зі слабким здоров'ям, ... оскільки таким чином

⁴³⁷ Лордкипанидзе Д.О. Дидактика Яна Амоса Коменского. Москва, 1949. С. 57.

⁴³⁸ Коменский Я.А. Великая дидактика, содержащая универсальное искусство учить всех всему: в 2 т. / под ред. А.И. Пискунова. Москва, 1982. Т. I. С. 441.

⁴³⁹ Там само. С. 442.

дорогоцінна дитина віддається в жертву ймовірній заразі, фізичній та духовній»⁴⁴⁰.

Великою любов'ю і ніжністю наповнені слова педагога про дітей, яких він називає «безцінним скарбом», а найщасливішими вважає людей, яким Бог подарував їх. Саме тому, – писав педагог, – «для батьків діти повинні бути милішими й дорожчими за золото і срібло, перли і дорогоцінні камені...», «золото і срібло – речі ненадійні і скоро минають, а діти – безсмертна спадщина», даються батькам «як дзеркало скромності, привітності, доброти, злагоди та інших християнських чеснот»⁴⁴¹. Він порівнював дітей з ангелами і вважав помешкання, де чути дитячий сміх, благодатним: «У кого вдома є діти, той може бути впевнений, що в будинку присутні ангели; всякий, хто обіймає руками маленьких дітей, нехай не сумнівається, що обіймає ангелів»⁴⁴².

У праці «Материнська школа» видатний педагог першим порушив питання про безпеку дитини. Він зазначав, що жінка повинна турбуватися про здоров'я своєї дитини ще в утробі. Задля цього вона має вести здоровий спосіб життя, бути уважною до себе, відмовитися від шкідливих звичок, щоб не зашкодити ще не народженій дитині.

Педагог закликав жінок дбати не лише про фізичне, а й про психічне здоров'я, адже на народження здорової дитини впливають і зовнішні дії матері. Тому жінка не повинна виснажуватися як неробством, так і надмірною роботою, а працюючи, має бути бадьорою, по можливості швидкою і веселою, адже від цього залежить характер її майбутньої дитини.

Велику увагу присвячено і дитячому харчуванню та природному вигодовуванню дитини. Засуджуючи матерів, які не годували своїх дітей, він зазначав, що «ще жорстоке відчуження дітей від їхніх матерів і харчування чужим молоком годувальниць (якщо тільки це не зумовлено нещасним випадком або слабкістю матері) передовсім противно Богу і природі, по-друге, шкідливо для дітей, по-третє, згубно для самих матерів, по-четверте, абсолютно не заслуговує на повагу, а заслуговує на осуд»⁴⁴³.

⁴⁴⁰ Там само. С. 55.

⁴⁴¹ Там само. С. 201–205.

⁴⁴² Там само. С. 204.

⁴⁴³ Там само. С. 214.

За здоров'ям дитини, на думку Я. Коменського, варто стежити з великою пильністю. Він закликав батьків дбати про дотримання дитиною режиму дня, правильного харчування та заняття спортом; радив не давати без необхідності ліків.

Важливу місію першого вчителя Я. Коменський покладав на батьків. Він закликав не нехтувати батьківськими обов'язками. Водночас, на його думку, батьки помиляються, вбачаючи свою місію лише в навчанні їсти, пити, ходити, говорити, одягатися. Висміював також батьків, що дбали тільки про красу, багатство, владу. Піклуватися, – писав педагог, – треба «про душу як про головну частини людини, щоб вона могла вийти з тіла якнайкраще прикрашеною»⁴⁴⁴. А про тіло потрібно дбати для того, щоб воно стало житлом, придатним і гідним для безсмертної душі. Отже, Я. Коменський практично описував основні закони релігійного виховання дітей.

Важливого значення педагог надавав і закладам освіти у справі соціально-педагогічної підтримки матері й дитини. Він писав: оскільки батьки часто не здатні виховувати дітей або через службову зайнятість не мають часу на це, то важлива місія виховання покладається на педагогів, наставників, які повинні навчати дітей у школах, гімназіях, колегіях.

Водночас, зазначав педагог, враховуючи принцип природовідповідності, батьки не повинні відкладати виховання й освіти своїх дітей на більш пізній час, оскільки неможливо криве дерево, яке виростило, зробити прямим і ліс, усяяний терновими кущами, перетворити в город. Він закликав батьків самостійно вивчати особливості спілкування з власними дітьми, щоб під їх керівництвом діти зростали в мудрості й любові до Бога і людей. Отже, педагог підводив до думки про важливість і необхідність педагогічної освіти для батьків.

За словами Яна Коменського, у перші шість років життя батьки повинні прищепити дітям такі цінності, які є основою їх соціалізації в майбутньому:

- помірності – діти повинні їсти і пити «згідно з вимогами природи; не об'їдатися і не переповнюватися їжею і питвом понад необхідність»;

⁴⁴⁴ Там само. С. 206.

- охайності – дитина повинна «дотримуватися пристойних манер в їжі, в одязі і в піклуванні про тіло»;
- повагою до старших, їх дій та слів;
- ввічливості – «щоб вони за знаком і словом старших готові були негайно виконати все»;
- говорити правду – «що є – то є, чого немає – того немає. Нехай же ніколи не привчають брехати і говорити не те, що є, серйозно чи жартома»;
- справедливості – «щоб вони не торкалися нічого чужого, не чіпали, не брали таємно, не ховали і не завдавали кому-небудь шкоди»;
- добродійності – щоб діти були «приємними для інших, щоб вони були щедрими, а не скупими і не заздрисними»;
- працелюбності – «щоб вони звикли уникати ледачого дозвілля»;
- мовчанню – діти повинні уміти не тільки говорити, але й мовчати, «де це необхідно: коли говорять інші»;
- терпінню – «з раннього віку поступово вони повинні привчатися приборкувати пристрасті»;
- делікатності (гуманності) і бажанню служити старшим – таке виховання «є особливою прикрасою юнацтва, тому буде доречним, щоб і до цього також привчалися вони з дитинства»;
- витонченості манер – проявляти до кожного «делікатність, вміти вітати, подавати руку, дякувати за послугу та інше»;
- тримати себе з гідністю – «у всьому поводитися стримано і скромно»⁴⁴⁵.

Можна стверджувати, що в інтелектуальній сфері перед материнською школою Я. Коменський ставив завдання підготовки дітей до подальшого систематичного навчання в школі, а зміст порад і завдань у «Материнській школі» було розраховано на освічену жінку-матір, яка глибоко розуміє сам принцип такої школи і наукову термінологію, а також володіє методикою впровадження її ідей.

Підсумовуючи, зауважимо, що хоча система шкіл Я. Коменського виявилась нездійсненною, його материнська школа – це справжня програма педагогічного всеобучу для батьків, яка чітко визначає межі відповідальності сім'ї за навчання і виховання дітей, адже саме батьки чи особи, які їх замінюють, зобов'язані постійно дбати про своїх дітей,

⁴⁴⁵ Там само. С. 210–211.

створювати належні умови для розвитку їх природних здібностей, зміцнення фізичного здоров'я, отримання загальної освіти тощо. Це апелює до виокремлення у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства як визначальної для нашого подальшого наукового пошуку ідеї «материнської школи» Я.А.Коменського.

У XVIII ст. актуалізувалося питання про становище жінки в суспільстві. Першим, хто вказав на початок кризи європейської культури, був видатний французький мислитель Ж.-Ж. Руссо, який вважав, що права жінки на особисту свободу, освіту варто обмежувати для того, щоб не відбулося виродження материнства. Висловлювання Ж.-Ж. Руссо «самець є самцем лише в окремі хвилини; самка залишається самкою все життя»⁴⁴⁶ підкреслювало принизливе ставлення до жінки як до суто біологічної істоти, засвідчувало негативне сприйняття філософом соціального розвитку особи протилежної статі.

Отже, педагоги XVIII ст., побоюючись виходу жінок з-під домашнього гніту, пропагували лише материнську роль на протигагу самореалізації жінки.

У цьому контексті очікуваними були погляди видатного швейцарського педагога Й.Песталоцці (1746–1827) щодо втіленні в життя ідеї елементарної освіти, першоосновою якої є сімейне виховання і навчання. Названа ідея обґрунтована у працях «Як Гертруда навчає своїх дітей», «Книги для матерів», «Лебедина пісня».

Цінним, на наш погляд є те, що в основу елементарної освіти Й. Песталоцці поклав формування почуття любові до оточуючих людей, що починається з почуття природної любові дитини до матері. Мати, турбуючись про дитину, краще за всіх розуміє її потреби і, відповідно – може забезпечити її гармонійний розвиток, сприяти формуванню таких моральних почуттів, як: довіра, вдячність, слухняність, терпіння, лагідність, прищеплювати трудові навички, виховувати любов до людей, вести до пізнання навколишнього світу. У праці «Лебедина пісня» автор з цього природу писав: «...перші паростки моральних сил немовлят з самого народження природно оживляються і розвиваються правильним і спокійним задоволенням його фізичних потреб; святе материнське піклування й уважність, яка

⁴⁴⁶ Величие здравого смысла. Человек эпохи Просвещения. Москва, 2002. С. 185.

з'явилася в нього у вигляді інстинкту, до негайного задоволення кожної потреби, незадоволення якої може занепокоїти дитину, – ось що ми повинні визнати за ...початок довір'я до джерела цього задоволення і разом з тим перші паростки любові до нього»⁴⁴⁷.

Про материнство вчений писав як про божий дар, який надається матері з метою набуття блаженства через дитину: «...материнство – це результат збереження в собі чистоти божого начала, закладеного в природі людини; результат неухильного слідування всім божественним настановам, які підпорядковують вищій мудрості всі закономірності світу»⁴⁴⁸.

Актуалізував Й. Песталоцці і питання взаємозалежності материнської любові й материнської турботи, що проявляється в материнській силі й материнській відданості, які, на його думку, закладені жінці природою: «Природа заклала в серце матері першу і найбільш нагальну потребу турбуватися про дитину з раннього періоду життя. Ця турбота проявляється...у вигляді властивій матері материнській силі і материнській відданості»⁴⁴⁹. Відсутність материнської сили й відданості, – зазначав педагог, – суперечить материнській природі і є наслідком протиприродної зіпсованості материнського серця. І саме ці якості, які властиві матері, розвивають в дитині паростки любові і віри. Таким чином, автор обґрунтував ідею материнства як задоволення потреб дитини, що, в свою чергу, свідчило про доцільність в сім'ї материнського навчання дитини, передумовою якого є необхідність педагогічної освіти жінок: «Перше навчання дитини ... завжди є справою почуття, справою серця, справою матері. ... Тому джерелом її морального та релігійного виховання є природні стосунки, що існують між матір'ю та її дитиною. Мати повинна бути й духовною матір'ю дитини»⁴⁵⁰. І тільки

⁴⁴⁷ Песталоцци Й.Г. *Лебедина песня* / Избранные педагогические произведения в 3-х т. Т. 3. М. 1965. С. 345

⁴⁴⁸ Песталоцци Й.Г. *Светская женщина и мать* / Избранные педагогические произведения в 3-х т. Т. 2. М. 1963. С. 486.

⁴⁴⁹ Песталоцци Й.Г. *Лебедина песня* / Избранные педагогические произведения в 3-х т. Т. 3. М. 1965. С. 346.

⁴⁵⁰ Песталоцци Й.Г. Книга матерей, или руководство для матерей, как им научить своих детей наблюдать и говорить/Хрестоматия по истории дошкольной зарубежной педагогики.М., 1974. С. 155 – 158; Песталоцци И.Г.

під керівництвом матері дитина піднімається від чуттєвої віри і фізичної любові до людської любові й довіри, а потім до чистого почуття істинної християнської віри й любові. Таким чином ідея елементарної освіти, за Й. Песталоцці, – це прагнення з коліски будувати на гуманістичній основі моральне і релігійне життя дитини⁴⁵¹.

Дотримуючись окресленої ідеї, всі проекти Й. Песталоцці – притулки для сиріт та найбідніших дітей, інститути зі школами при них для підготовки вчителів – мали соціальну спрямованість і організовувалися за зразком закладів з домашнім укладом. Таким чином, педагогічна спадщина педагога у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства дозволяє окреслити ідею педагогічної освіти жінки-матері Й. Песталоцці.

У XIX ст. питання освіченості жінки набуває особливої актуальності, а процес її підготовки до виховання дітей порівнюють зі зведенням нової міцної будівлі. У зв'язку з цим справедливими є слова російського видатного хірурга, педагога М. Пирогова: «Піклуючись про маленьку людину в колісці, визначаючи її ігри, навчаючи її промовляти перші слова та перші молитви, жінки стають головними зодчими суспільства»⁴⁵². У статті «Питання життя» М. Пирогов стверджував, що не варто навіть обговорювати питання виховання та освіти жінок, оскільки воно постає само по собі, якщо ми маємо намір зростити людину самостійну, розумну, вольову, з великим внутрішнім потенціалом.

Вивчаючи питання жіночої освіти, багато видатних вітчизняних суспільних діячів, педагогів, психологів XIX ст. зверталися у своїх працях і до її впливу на реалізацію материнського призначення. З огляду на відзначене, слушно видається думка російського педагога, письменника, політичного діяча М. Михайлова, який одним із перших усвідомив побоювання суспільства «відпустити жінку з дому». У розвідці «Жінки, їх виховання та значення в родині та суспільстві» автор зауважив, що «не треба побоюватися, що при цілковитій свободі

Лингард и Гертруда / Хрестоматия по истории зарубежной педагогики. Сост. А.И.Пискунов. М., 1971. С. 303 – 354.

⁴⁵¹ Песталоцци Й.Г. *Лебединая песня* / Избранные педагогические произведения в 3-х т. Т. 3. М. 1965. С. 349.

⁴⁵² Цит. за Антология педагогической мысли народов СССР / сост. П.А. Лебедев. Москва, 1989. С. 456.

вибору жінка братиметься за те, що менш за все узгоджуватиметься з її природою, з материнськими обов'язками, що в певний час потребують винятково її уваги»⁴⁵³. Отже, можливість пошуку шляхів реалізації не суперечила якісному виконанню материнських обов'язків. Така постановка питання розмежовувала природну та соціальну функцію жінок, але водночас закликала до їх гармонізації. Яскравим прикладом такої жінки була видатний український педагог, організатор народної освіти Х. Алчевська, яка в 1862 р. заснувала в Харкові недільну школу для жінок із бідних верств населення. Відтак майбутнє покоління видатних українок (Марко Вовчок, С. Ковалевська, Леся Українка та інші), які знайшли своє призначення в суспільстві, засвідчило становлення інтелектуального авангарду українського народу в ХІХ ст., не останню роль у якому відігравали жінки.

Той факт, що в суспільстві необхідно цілеспрямовано створювати умови для соціалізації жінки як матері, відзначила і російський педагог А. Симонович, яка акцентувала увагу на тому, що «матір, яка отримала найкраще виховання, не завжди може сягнути свого ідеалу у вихованні. Щоб жінка могла бути вихователем та матір'ю своїх дітей хоча б до 3 років, потрібно її до цього готувати, відкрити їй ті знання, які від неї приховувалися, доки вона сама не буде активною – до тих пір жінка не повинна виховувати дітей, бо вона не здатна до цього»⁴⁵⁴. Отже, ця цитата засвідчує, що вперше лише на початку ХХ ст. педагоги усвідомили, що навіть найкраще вихована дівчина не обов'язково стає в майбутньому доброю вихователькою для своїх дітей. Уперше йшлося про спеціальну підготовку потенційної матері до виконання цієї ролі у складі цілісної системи освіти жінки. Навіть жінка, яка має вищу освіту, на думку педагога, для того щоб стати мамою, має спеціально готуватися, зокрема опанувати культуру материнства. Наприклад, видатний політичний діяч та мистецтвознавець А. Луначарський обґрунтував необхідність переходу до нової державної системи соціального виховання, яку розумів як позасімейне виховання. Він вказував на існування протиріччя між працевлаштуванням жінки та вихованням дітей, наголошуючи на тому, що дитина не повинна виховуватися лише в

⁴⁵³ Там само. С. 516.

⁴⁵⁴ Там само. С. 233.

родині: «Ми запросимо жінку, яка вміє бути матір'ю в повному розумінні, яка не буде ходити на фабрику, яка буде отримувати шматок хліба саме за свою педагогічну роботу»⁴⁵⁵. Це, безумовно, нагадує сучасний дитячий садок, і місце жінці-матері автор вбачав лише на посаді виховательки в ньому, однак незаперечним є факт усвідомлення вченими необхідності психолого-педагогічних знань для батьків.

Цікавою у цьому контексті видається педагогічна спадщина ідейної освітньої діячки Франції П. Кергомар (1838–1925), яка у 80–90 рр. ХХ ст. гостро критикувала діяльність притулків і домагалася створення нових дошкільних закладів, що мали ґрунтуватися на принципах поваги до дитини, її самостійності, творчості. Вона активно закликала громади виділяти для материнських шкіл приміщення, збільшувати асигнування, курувати їх роботу.

Материнські школи створювалися для маленьких дітей, які в силу життєвих обставин були позбавлені нагляду батьків. Відповідно основним завданням материнської школи була турбота про дітей, формування їх дисциплінованості, моральних почуттів і звичок та ін.

Чимале значення вчена приділяла підготовці вихователя до роботи в материнській школі, першоосновою якого мало стати сімейне виховання і навчання.

Програма в закладах будувалася по двох вікових групах:
молодше (2–5 років) відділення;
старше (5–7 років) відділення.

Давалися докладні рекомендації з питань організації життя (режим, харчування, охорона здоров'я, спеціальні загартовуючі засоби, організація денного сну та ін.⁴⁵⁶).

Роль вихователя, писала П. Кергомар, полягало у створенні середовища розвитку, дослідженні психології дітей, організації їхнього дозвілля. У роботі з найменшими дітьми провідною виступала ігрова діяльність, що спрямовувалась на розвиток дрібної моторики та органів чуття. Сенсорне навчання з 4-ри та 5-ти річними дітьми ускладнювалося: застосовуються різні види ручної праці, багато часу відводилося заняттям з фізкультури, музики. Зміст освіти 6-ти річних дітей охоплював читання, письмо, графіку, математику, однак режим

⁴⁵⁵ Там само. С. 416.

⁴⁵⁶ Поліна Кергомар – прогресивний діяч в області народної освіти Франції.
URL: <http://izdp.kspu.edu>.

їх проведення визначався принципом вільного вибору⁴⁵⁷. Педагогічна спадщина педагога у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства апелює до виокремлення ідеї материнського виховання в школі П. Кергомар.

Отже, питання педагогічної освіти жінки-матері практично було домінуючим у педагогічній зарубіжній думці XIX ст., про що свідчить поява різних теоретичних ідей в окреслений період. Не оминула окреслена проблема і вітчизняну науку.

Окремі аспекти соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства простежуються у спадщині Петра Лесгафта (1837–1909), яку ним представлено у працях – «Сімейне виховання і його значення», «Про покарання в сім'ї і їх вплив на розвиток типу дитини», «Про ігри в сім'ї» та ін.

Вважаючи сім'ю визначальною у вихованні молодого покоління, П. Лесгафт у розвідці «Сімейне виховання і його значення» акцентував на створенні творчої сімейної атмосфери, де дитина матиме змогу проявляти самостійність, ініціативність, де її вважатимуть за особистість⁴⁵⁸.

Ключову роль у вихованні дітей П. Лесгафт відводив матері. Про це читаємо у праці С. Русової «Лесгафт і його педагогічні ідеї»: «Вона раніш усіх мусить придивитись до особливостей своєї дитини, обміркувати їх, обдумати, яким шляхом найкраще підходити до них, щоб виховати бадьору волю, а не лиху»⁴⁵⁹. Окрім того, педагог давав також практичні консультації матерям з питань догляду за дітьми, закликав їх «не розбешувати дітей до капризування», обмежувати у вживанні солодощів тощо.

На думку П. Лесгафта, найдієвішим інструментом удосконалення громадянського життя є сімейне виховання, тому саме батьки несуть велику відповідальність перед суспільством за своїх дітей. Він нагадував матерям, що в душі кожної дитини панує непереможне поривання до волі, до вільної діяльності. Це прагнення не варто ламати, а необхідно спрямовувати у правильне річище, щоб воно не

⁴⁵⁷ Дошкільна освіта у світі. Франція. URL: <https://pedpresa.ua>

⁴⁵⁸ Лесгафт П.Ф. Семейное воспитание ребенка и его значение. *Избранные педагогические сочинения* / сост. И.Н. Решетень. Москва, 1988. С. 11.

⁴⁵⁹ Русова С.Ф. Вибрані твори : у 2 кн. Київ, 1997. Кн. 1 / за ред. Є.І. Коваленко. С. 137.

переросло в розбещену безвольну невірноваженість чи в деспотичне панування над усіма близькими людьми.

Визначальне значення, на думку П. Лесгафта, має авторитет матері, її етична поведінка, а також педагогічна освіченість та мудрість: «Мама – то перший несвідомий, але міцний авторитет дитини, – писав педагог, – через це обов'язок «мами» бути строго етичною в усіх своїх словах і вчинках. Не треба нічого штучного накидати дитині. Треба вільно дати їй придивлятися до всього. Нехай сама задумается над тим, що її зацікавило. Треба чимало знати, щоб завжди відповідати правдиво на будь-які запитання дитини»⁴⁶⁰.

Окреслюючи роль сімейного виховання у формуванні особистості дитини, П. Лесгафт у праці «Сімейне виховання і його значення» описав основні шкільні типи дітей (лицемірний, честолюбний, добродушний, м'яко-забитий, злісно-забитий, пригнічений) і визначив соціально-педагогічні та психологічні обставини його формування. На його думку, ансамбль тих чи тих якостей, ступінь їх вираженості у представника певного типу залежали від умов сімейного життя і виховання.

Загалом, ідея сімейного виховання П.Лесгафта в своїх основних принципах – це повага до особистості дитини, розвиток її самодіяльності і творчості, що є вагомим у контексті досліджуваної проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.

Першим вітчизняним педагогом, хто практично обґрунтував необхідність вищої освіти для жінок, був видатний педагог середини ХІХ ст. К. Ушинський (1824–1870). Матір педагог вважав найкращою вихователькою в родині, тому жінці-матері він присвятив багато творів. Саме завдяки матері, – зазначав автор, – успіхи суспільства пронизують сімейний побут, адже основи характеру закладаються в перші роки життя, коли дитина найбільше часу проводить з матір'ю⁴⁶¹.

Мати, на думку К. Ушинського, володіє кращими за батька педагогічними здібностями, бо в самому характері жінки закладено такі багаті скарби для виховання як терплячість, наполегливість, ніжність, смак, а головне – вроджена любов до дітей.

Однак для того щоб матір могла правильно виховувати своїх дітей, – зауважував К. Ушинський, – необхідна її всебічна підготовка. Ця

⁴⁶⁰ Там само.

⁴⁶¹ Калениченко Н. Проблема родинного виховання в педагогічній спадщині К.Д.Ушинського. *Педагогічні ідеї К. Ушинського*. Київ, 1974. С. 145.

проблема знайшла висвітлення у статтях автора «Звіт про відрядження за кордон» (1846) та «Одна з темних сторін німецького виховання» (1865), у яких автор різко критикував навчання жінок. За кордоном існують два основні напрямки освіти жінок, – писав К. Ушинський, – «німецько-господарський» і «французько-галантерейний». «Французько-галантерейна» жіноча освіта спрямована на підготовку «жінки-окраси» суспільства. «Німецько-господарський» напрямок передбачав здобуття освіти дівчат виключно в жіночих школах в 14 – 16 років, а згодом – не професійне зростання, а – ведення господарства спочатку в рідній сім'ї, а потім у родині чоловіка. Такий підхід до освіти К. Ушинський категорично заперечував і відстоював рівноправність жінок. Він вважав, що кожна мати повинна добре володіти рідною мовою й виховувати любов до неї у своїх дітей. Педагог із сумом відзначав, що російські пансіони, інститути для жінок, з одного боку, та численні іноземні гувернери, з іншого, сприяли негативному ставленню в сім'ї до рідної мови. Саме тому К. Ушинський рішуче обстоював право жінки-матері, жінки-виховательки на високий культурний розвиток, необхідність повної, всебічної освіти жінки, наполягав на тому, щоб розвивати в жінці любов до народу, до його мови, до звичаїв, бо саме вона прищеплюватиме ці почуття своїм дітям. Так, педагог намагався втілити власні ідеї на практиці. Будучи інспектором Смольного інституту, він перебудував інститутську освіту на основі принципів – народності, виховного навчання, поваги до особистості учня, зв'язку із сім'єю.

К. Ушинський був переконаний, що майбутня матір повинна володіти різноманітними відомостями про навколишні предмети і явища. Однією з важливих навчальних дисциплін він вважав педагогіку, тому ініціював її викладання у старших класах жіночих гімназій. Крім педагогіки, у Смольному інституті з ініціативи К. Ушинського вивчали й психологію, фізіологію та гігієну⁴⁶².

На думку К. Ушинського, мати повинна бути не тільки першою вихователькою своєї дитини, а й першою вчителькою, ініціюючи таким чином ідею «домашнього початкового навчання». Вважаючи, що матері треба «самій займатися вихованням і навчанням своїх

⁴⁶² Калениченко Н. Проблема родинного виховання в педагогічній спадщині К.Д. Ушинського. *Педагогічні ідеї К.Ушинського*. Київ, 1974. С. 149.

дітей»⁴⁶³ педагог написав підручники «Рідне слово» та «Дитячий світ» для навчання не тільки у школах, а й у сім'ї.

Таким чином, педагогічний доробок К. Ушинського є багатограним, а питання ролі закладів освіти у контексті досліджуваної проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства, зокрема аспекту педагогічної освіти матері як першого педагога дитини займає в ньому одне з провідних місць.

Про важливість принципу соціалізації писала у своїх працях і С. Русова (1856–1940). Саме соціальне виховання, на її думку, розвиває в дитині ті особистісні риси, що в майбутньому мають стати основою формування громадянина та підготувати її до активного суспільно-політичного та культурного життя. Цю важливу місію С. Русова⁴⁶⁴ покладала на школу, в якій здійснення соціального виховання полягало у створенні наступних умов: створення товариської атмосфери в школі та партнерські стосунки у системі «вчитель-учень»; учнівське самоврядування; організація невеликих рухливих груп замість класу; введення активних методів навчання; оновлення навчальних програм у середній школі.

Окрім школи, важливого значення у справі соціального виховання, С. Русова надавала державі, церкві та ін. соціальним інституціям, які, на її думку, також повинні мати соціальний вплив на дитину.

Соціальне виховання, вважала вчена, розпочинається з 4-5 років в дитячих закладах. Першою соціальною формою є гра, потреба в якій залишається і в дорослих. Важливе соціальне значення відводилося праці, причому колективна праця, зазначала педагог, дає вагоміші результати, ніж індивідуальна.

Поряд із соціальним вихованням, С. Русова⁴⁶⁵ приділяла увагу родинному вихованню, зокрема, ролі матері. На її думку, для підсилення становища матері в суспільстві необхідна всеосяжна педагогічна освіта жінки, адже ніяка школа, ніякий дитячий садочок чи захисток не поселить в душу правди, не замінить дитині добро, ласку і любов свідомої матері.

В колі педагогічних ідей С. Русової перебували і проблеми релігійного виховання, зокрема питання моральності. Релігійне

⁴⁶³ Ушинський К.Д. Твори : у 6 т. Київ, 1954. Т. 2. С. 390.

⁴⁶⁴ Русова С. Соціальне виховання, його значення у громадському житті. Вибрані педагогічні твори у 2-х кн. Кн.1., 1997. С 147

⁴⁶⁵ Там само. С 147

почуття, на думку С. Русової, формується у дитини в ранньому віці, а саме тоді, коли вона починає співвідносити свої вчинки, думки з ідеальними. Дитина, – писала вчена, – набираючись моральної свідомості, відчуває, що десь має існувати «таке «Я», що відповідає усім рисам ідеалу – милосердю, любові, правді, і присутність якого дає дитині бажання якомога ближче стати до цього майже реального ідеалу⁴⁶⁶.

Не минула вчена увагою в окресленому питанні і батьківської ролі. На її думку, зазначали А. Кислий та О. Кисла, якщо батьки не пов'язані з релігією, то їм краще не втручатися в цю «святая святих дитячої душі», не нав'язувати власних поглядів і переконань, не вносити в об'єктивне бачення суб'єктивізму, а тільки сприяти правильному моральному розвитку дитини у справі досягнення правди і добра⁴⁶⁷.

Отже, педагогічні ідеї С. Русової щодо оновлення парадигми виховання, забезпечення, з одного боку, повної і всебічної індивідуалізації та соціалізації, а з іншого – виховання у відповідності до духовно-морального та громадянського ідеалу, є актуальними у нашому науковому пошуку.

Важливим положенням для нашої роботи в педагогічній спадщині С. Шацького (1878–1934) стала розробка й апробація соціально-педагогічної моделі школи як «школи життя», яка мала взяти на себе функцію виховуючого центру соціального середовища⁴⁶⁸.

Школа розглядалася С. Шацьким як: 1) навчальний заклад; 2) виховний центр територіальної громади; 3) просвітницький осередок. Отже, за висновком А. Рижанової, він сприймав школу як засіб педагогізації соціального середовища, під яким розумів: 1) розробку теорії та методики взаємодії школи з іншими соціальними закладами, вивчення й використання виховних можливостей соціального середовища в цілому; 2) збагачення соціального середовища виховним

⁴⁶⁶ Русова С. Ф. Вибрані твори : У 2 кн. Кн. 1 /За ред. Є.І. Коваленко; Упоряд. Є.І. Коваленко, І.М. Пінчук. Київ, 1997. С. 40.

⁴⁶⁷ Кислий А. О., Кисла О.Ф. Релігійно-педагогічні ідеї Софії Русової у контексті сучасної освіти. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка*. 2016. № 135. С. 30.

⁴⁶⁸ Шацкий С. К вопросу о педагогике деревни [Електронний ресурс]. *Сельская школа*. URL: <http://ps.1september.ru/articlef.php?ID=200201205>.

потенціалом⁴⁶⁹. Таким чином школі С. Шацький відводив роль керівника соціальним вихованням дітей на місцях, зазначаючи: «Порятунок у тому, щоб школа з «навчального закладу» перетворилася на дитячий центр...»⁴⁷⁰.

Таким чином, за висновком А. Рижанової, С. Шацький створив цілісну теорію керування соціальним вихованням у відкритому соціальному середовищі⁴⁷¹. А його «школа життя» – це практично спроба довести соціальну потребу взаємодії сім'ї та школи в загальному соціально-виховному процесі.

Цікаво у цьому контексті вважаємо ідею соціальної захищеності дитини в теорії колективу А. Макаренка (1888–1939), в якій розкрито вплив різних соціальних чинників (середовища, суспільних інститутів, сім'ї) на формування особистості. Педагог наголошував на важливості ранньої підтримки дитини (до 5 років), яка мала б полягати у формуванні розумних потреб і моральних гальм⁴⁷². У контексті змісту соціальної педагогіки цінним є людиноцентризм та гуманізм педагогічного доробку А. Макаренка

Сім'ю він вважав первинним природним колективом, а піклування про дітей – як невід'ємний складник оптимістичного, щасливого стилю життя і традицій в ній. Про значущість сім'ї у житті людини педагог писав таке: «Сім'я – дуже ... відповідальна справа. Сім'я дає повноту життя, сім'я дає щастя, однак кожна сім'я ... є перш за все великою справою, що має державне значення»⁴⁷³. Визначальна роль сім'ї, – писав педагог, – зумовлена її глибоким впливом на весь комплекс фізичного і духовного життя людини, що в ній зростає. Сім'я для дитини є одночасно і місцем існування, і середовищем виховання. Сім'я і дитина – це дзеркальне відображення одне одного. Яка сім'я – таке й суспільство. Наші діти – це майбутні громадяни

⁴⁶⁹ Рижанова А. О. С.Т.Шацький – засновник вітчизняної соціальної педагогіки. *Вісник ХДАК*. 2010. Вип. 31. С. 276.

⁴⁷⁰ Шацький С.Т. *Мой педагогический путь*. Избр. пед.соч. М., 1958. С. 410 – 423.

⁴⁷¹ Рижанова А. О. С.Т.Шацький – засновник вітчизняної соціальної педагогіки. *Вісник ХДАК*. 2010. Вип. 31. С. 273.

⁴⁷² Українська педагогіка в персоналіях: У двох книгах /За ред. О.Сухомлинської. К., 2005.Кн. 2. 548 с.

⁴⁷³ Макаренко А. *Педагогические сочинения* : у 7 т. Москва, 1957. Т. 4. С. 369.

нашої країни і громадяни світу. Вони творитимуть історію. Наші діти – це майбутні батьки і матері, вони теж будуть вихователями своїх дітей. Наші діти повинні вирости прекрасними громадянами, хорошими батьками і матерями»⁴⁷⁴. Таким чином, найважливішою соціальною функцією сім'ї і, відповідно, обов'язком батьків, за А. Макаренком, є виховання громадянина, патріота, майбутнього сім'янина, законслухняного члена суспільства.

Найголовнішою умовою соціалізації дитини в суспільстві А. Макаренко вважав наявність повної сім'ї, міцного колективу, де батько і мати живуть дружно між собою і з дітьми, де панують любов і взаємна повага, де має місце чіткий режим і трудова діяльність.

Учитель радив звертати увагу і на оточення дитини. Він пропонував батькам не стільки визначати, скільки спостерігати за оточенням, намагатися брати активну участь в житті дитини і налагоджувати довірливі стосунки.

Педагог радив обережно ставитися до покарань, оскільки вони, на його думку, не тільки не запобігають та не зупиняють антисоціальної поведінки, а навпаки – зумовлюють. Він пропонував використовувати покарання тільки тоді, коли всі попередні методи не дали результату, зокрема: обмеження в дозвіллі, затримку кишенькових грошей, заборону зустрічатися з друзями.

Аналогічно педагог радив ставитися і до заохочення, вважаючи, що найкраще в усіх випадках обмежитися звичайною похвалою чи схваленням. Він писав: «Те, що дитині необхідно, варто дати їй за будь-яких умов, незалежно від її заслуг, а те, що їй не потрібно чи приносить шкоду, не можна давати їй і у вигляді нагороди»⁴⁷⁵.

Радив А. Макаренко батькам завжди підтримувати дітей у всіх починаннях. Він писав: «Завдання батька і матері – завжди прийти на допомогу дитині, ... підтримати її у відчаї, довести їй, що людська винахідливість і праця завжди можуть виправити становище»⁴⁷⁶.

Не оминув увагою педагог і проблему відповідального батьківства. Про силу педагогічного впливу батьківського авторитету, про необхідність виконання батьківського обов'язку А. Макаренко писав так: «В успіху сімейного виховання вирішальним є постійне, цілком

⁴⁷⁴ Макаренко А. Книга для батьків. Лекції про виховання дітей. Київ, 1972. С. 260.

⁴⁷⁵ Там само. С. 372.

⁴⁷⁶ Там само. С. 381.

свідоме виконання батьками їх громадянського обов'язку ... там, де цей обов'язок реально присутній, де він становить основу щоденного самопочуття батьків, там він спрямовує і виховну роботу в сім'ї, і там неможливі ніякі провали і ніякі катастрофи»⁴⁷⁷. Педагог рішуче відкидав тлумачення батьківського обов'язку як важке зобов'язання, як виснажливу дріб'язкову турботу про дітей, вважаючи, що тільки активне, поступове, усвідомлене виконання батьками їх громадянського обов'язку перед суспільством є вирішальним в сімейному вихованні, а найважливішим методом виховання є батьківська вимога до себе, батьківська пошана до своєї сім'ї та батьківський контроль за кожним своїм кроком.

Він засуджував батьків, які не приділяли вихованню дитини достатньої уваги, зазначаючи, що «відсутність часу – найбільш поширена відмовка батьків-невдах»⁴⁷⁸.

Натомість, він звертав увагу батьків на їх обов'язок виховувати і навчати дітей, на їх відповідальність за подальше життя молодого покоління. Він закликав батьків завжди пам'ятати, що головним у виховній роботі є організація життя сім'ї з урахуванням найменших дрібниць, адже «дрібниці діють регулярно, щодня, щогодини, з них і складається життя»⁴⁷⁹.

Важливу роль А. Макаренко відводив батьківському авторитету. Вважаючи, що останній має бути справжнім, щирим, базуватися на правильній організації сімейного життя, на загальній ерудиції й обізнаності, відповідальності в усьому, любові, зацікавленості справами дітей, педагог у «Лекціях про виховання дітей» застерігав від фальшивих авторитетів, які, на жаль, мають місце і в наш час (гноблення, чванство, педантизм, резонерство, підкуп, доброта, веселощі, краса тощо). Він писав: «Справжній авторитет ґрунтується на вашій громадській діяльності, на вашому громадському почутті, на вашому знанні життя дитини, на вашій допомозі їй і на вашій відповідальності»⁴⁸⁰. А. Макаренко закликав батьків завойовувати не фальшиві, а справжні авторитети, зокрема: авторитети знання,

⁴⁷⁷ Макаренко А. Педагогические сочинения : в 7 т. Москва, 1957. Т. 4. С. 23.

⁴⁷⁸ Там само. С. 19.

⁴⁷⁹ Макаренко А. Книга для батьків. Лекції про виховання дітей. Київ, 1972. С. 266.

⁴⁸⁰ Макаренко А.С. Книга для батьків. Лекції про виховання дітей. Київ, 1972. С. 330.

відповідальності та допомоги. Він вважав, що батьківська допомога не повинна бути настирливою, надокучливою, втомливою. Дитина мусить відчувати присутність батьків, розумне піклування про неї, але водночас має знати, що батьки не збираються все зробити за неї, зняти з неї відповідальність.

Підсумовуючи все вищевикладене, можна сказати, що сутність педагогічних ідей про соціальну захищеність дитини в теорії колективу А. Макаренка визначається наступними домінантами: первинним колективом є сім'я, яка покликана підтримувати матір і дитину, підготувати батьків до важливої місії соціалізації дитини в суспільство.

Цікавою у контексті досліджуваної проблеми вважаємо ідеї дитиноцентризму, «педагогіки серця» Я. Корчака (1878–1942), основними положеннями якої є турбота і задоволення базових потреб дитини, визнання самоцінності дитячого життя, повага прав матері й дитини, визнання материнства духовною зрілістю жінки, фізіологічний і духовний зв'язок матері й дитини та ін.

На його думку, материнство облагороджує жінку. Тільки ставши матір'ю, вона дозріває духовно, її життя наповнюється невідомими до появи дитини почуттями радості, переживання, тривоги. У зв'язку з цим педагог писав: «Дитина вносить у життя матері дивну пісню мовчання. Від довгих годин, проведених біля неї, коли вона не вимагає, а просто живе, від дум, якими мати старанно огортає її, залежить, якою вона стане, її життєва програма, її сила і творчість. У тиші споглядання за допомогою дитини вона доростає до осяянь, яких вимагає праця виховання»⁴⁸¹.

Великий духовний зв'язок матері і дитини Я. Корчак яскраво описав у творі «Як любити дітей: «Биття крихітного, як персикова кісточка, серця – відлуння твого пульсу. Твоє дихання дає йому кисень. У вас обох тече спільна кров, і жодна червона її крапля не знає, буде вона твоєю чи її або, вилившись, загине, як постійна дань таємниці зачаття і народження. Кусень хліба, який ти жуєш, – будівельний матеріал ніг, на яких вона буде бігати, шкіри, яка буде її покривати, очей, якими вона буде бачити, мозку, у якому народиться думка, рук, які вона протягне до тебе, усмішки, з якою вигукне:

⁴⁸¹ Корчак Я. Как любить ребенка. *Избранные педагогические сочинения* / пер с пол. К.Э. Сенкевич. Москва, 1979. XXII. С. 125.

«Мама!»⁴⁸². Саме завдяки цьому зв'язку мати інтуїтивно відчуває дитину, її почуття, бажання, проблеми, що впливають і на неї. Ця теза підтверджує важливість розгляду концептів «материнство» й «дитинство» у соціально-педагогічному дослідженні як єдиного цілого, що породжує низку соціальних ситуацій, проблем і вимагає підтримки закладів освіти, закладів охорони здоров'я та ін.

Однією із проблем соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у сфері охорони здоров'я жінки як майбутньої матері, педагог вважав аборти: «Увесь світ, за винятком носіїв деяких цивілізацій, практикує дітовбивство. Подружжя, у яких двоє дітей, а їх могло б бути дванадцять, вбили ті десять, що не народилися, серед яких був один, той єдиний, саме «їхня дитина». Може, серед ненароджених вони вбили найдорожчого?»⁴⁸³.

На думку Я. Корчака серцевиною соціально-педагогічної підтримки дитинства є турбота і задоволення базових потреб дитини. Основний зміст його вчення такий: виховання без краси, без любові є мертвим і при всій своїй науковості позбавлене перспектив.

Я. Корчак звернув увагу і на роль спадковості у вихованні дитини, зазначаючи, що краса, чарівність, фігура, приємний голос – це капітал, яким нагородила мати і батько власну дитину, які так само, як здоров'я та розум, допоможуть їй у житті. Однак «слабка дитина може розвиватися нормально, міцна – стати жертвою нещасного випадку. Так і красива дитина може бути нещасною, а дитина під бронєю некрасивості, невиразності, непомітності прожити щасливе життя». Тому, зауважував педагог, виховувати красиву й некрасиву дитину потрібно по-різному, адже «життя забажає купити, вихолостити або викрасти будь-яку додаткову перевагу, тільки-но зрозуміє його значення»⁴⁸⁴. І до таких подарунків долі дитина повинна бути готовою.

Не радив педагог і порівнювати дітей за певними однотипними параметрами: «Судити про дитину за двома протилежними типами дітей – все одно, що на підставі властивостей окропу і льоду говорити про воду. За шкалою сто градусів, де на ній місце нашої дитини?»⁴⁸⁵. Але мати повинна знати, зазначав Я. Корчак, сильні та слабкі сторони

⁴⁸² Там само. С. 28.

⁴⁸³ Там само. С. 30–31.

⁴⁸⁴ Там само. С. 32.

⁴⁸⁵ Там само. С. 170.

своєї дитини, а також пам'ятати, що все, досягнуте тренуванням, наполяганням, насильством – недовговічне, неміцне, оманливе, що рабство, у якому ми тримаємо дітей, виховує в них вміння брехати, лицемірно догоджати, зловживати нашою прихильністю тощо.

Важливу роль у процесі розвитку і формування особистості Я. Корчак відводив освітньому середовищу. Педагог критикував догматичне оточення, що призводить до пасивності й залежності дитини; кар'єрне, що сприяє розвитку активності, але водночас і залежності; безтурботне, що поряд з вільним розвитком зумовлює формування пасивності. Автор звернув увагу на ідейному середовищі, що характеризується активністю освоєння й перетворення навколишнього світу, високою самооцінкою, відкритістю й волею своїх суджень і вчинків і сприяє вільному розвитку активної дитини.

Я. Корчак вважав, що виховання дитини – не приємна забава, а робота, у яку потрібно вкласти зусилля безсонних ночей, капітал важких переживань і безліч роздумів, процес постійного пізнання дитини і розвитку її природних здібностей плюс повагу до її особистості.

Ідеї соціально-педагогічної підтримки сім'ї у справі виховання Я. Корчак сформулював 10 заповідей для батьків, які не втратили актуальності і сьогодні:

1. Не сподівайся, що твоя дитина буде такою, як ти, або такою, як ти хочеш. Допоможи їй стати не тобою, а собою.

2. Не вимагай від дитини плати за все, що ти для неї зробив. Ти дав їй життя – як вона може віддячити тобі? Вона дасть життя іншому, той – третьому, і це незворотний закон вдячності.

3. Не зганяй на дитині свої образи, щоби у старості не їсти гіркий хліб. Бо що посієш, те й пожнеш.

4. Не будь зверхнім до проблем дитини. Будь певний, що для дитини життя важке не менше, ніж для тебе, а може, й важче, бо у неї немає досвіду.

5. Не принижуй дитину!

6. Не забувай, що найважливіші зустрічі людини – це її зустрічі з дітьми. Звертай на них більше уваги – ми ніколи не можемо знати, кого зустрічасмо в дитині.

7. Не картай себе, якщо не можеш чогось зробити для своєї дитини. Картай, якщо можеш – але не робиш. Пам'ятай: для дитини зроблено недостатньо, якщо не зроблено все.

8. Дитина – це не тиран, який заволодіває усім твоїм життям, не тільки плід плоті і крові. Це та дорогоцінна чаша, яку Життя дало тобі на збереження і розвиток у ній творчого вогню. Це вивільнена любов матері та батька, у яких буде зростати не «наша», а «своя» дитина – душа.

9. Умій любити чужу дитину. Ніколи не роби чужій того, чого не хотів би, щоб робили твоїй.

10. Люби свою дитину будь-якою – неталановитою, нещасливою, дорослою. Спілкуючись із нею, радій, бо дитина – це свято, яке поки що із тобою⁴⁸⁶.

Найважливішими ідеями корчаківської системи соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства, вважаємо:

- заперечення насильства – фізичного, вербального, що є наслідком вікової переваги або посади;
- ідея виховної інтеракції між дорослими, дітьми, що розширює дефініцію класичної педагогіки;
- впевненість, що дитина є людиною такою ж, як і дорослий;
- принцип, що виховний процес має брати до уваги індивідуальність кожної дитини;
- віра в те, що дитина найкраще знає власні потреби, прагнення й емоції, а отже, вона повинна мати право на те, щоб дорослі враховували її думку;
- визнання за дитиною права на пошану, незнання й невдачі, особистий простір, власну думку й власність;
- переконаність у тому, що процес розвитку дитини – це тяжка праця.

Підсумовуючи все вищевикладене, можна сказати, що педагогічна спадщина Я. Корчака – це справжня програма соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у закладах освіти. На його думку, батьки – професія педагогічна, тому батьки повинні оволодіти педагогічними й медичними знаннями. Про його педагогічний доробок М. Кондаков, М. Шабаєва писали: «Поєднання педагогіки і медицини, глибоке вивчення вікових особливостей дітей, новий характер відносин між вихователями і вихованцями, формування нових методів виховання, пошук найбільш успішних способів впливу

⁴⁸⁶

на дітей – усе це вже отримало назву «педагогіки серця». Януш Корчак подарував нам цю педагогіку, утвердивши своїми працями і героїчною смертю безсмертя добра і людяності»⁴⁸⁷.

Доцільно розглянути у контексті досліджуваної проблеми і ідеї «вільного виховання» М. Монтессорі (1870–1952) – італійського педагога, теоретика дошкільного виховання, яка перший дошкільний заклад для дітей робітників під назвою «Будинок Монтессорі» відкрила в 1907 р. Основними ідеями її концепції були: неприпустимість насильства над дитиною, повага до особистості дитини, пріоритет самонавчання і самовиховання.

Суть методики Монтессорі – це вільна робота дитини в спеціально підготовленому педагогом оточуючому середовищі, яка забезпечує її потреби в інтенсивному моторному, сенсорному, мовленнєвому, соціальному розвитку, згідно із сенситивним періодом. Робота дитини у даний час відрізняється підвищенням інтересу, завдяки чому результат досягається найменшими зусиллями, а складна робота виконується із задоволенням⁴⁸⁸.

Визначивши вихователю пасивну роль, М. Монтессорі разом з тим вимагала педагогічної освіти для працівників дошкільних установ, озброєння їх методами спостереження, розвитку інтересу до активності дітей й прагнення осмислити особливості їх природи та ін.

Отже, основа філософії теорії «вільного виховання» М. Монтессорі – це підготовка дитини до життя, а не до школи; це переконання, що завдяки соціально-педагогічній підтримці дитини з боку батьків і вчителів у потрібний момент її життя шляхом надання дитині відповідної освіти і необхідної свободи, забезпечення її потреби та виховуючи в ній впевненість у власних силах, любов до життя, повагу – можна очікувати в майбутньому самореалізацію її як повноцінної особистості.

Цікавими у цьому контексті вважаємо гуманістичні педагогічні ідеї В. Сухомлинського (1918–1970).

В. Сухомлинський постійно підкреслював у своїх працях соціальну релевантність формування готовності до материнства. «Сім'я, – писав він, – школа справжньої людської любові – любові відданої й строкої,

⁴⁸⁷ Кондаков М., Шабалева М. Жизнь и педагогические взгляды Януша Корчака. *Избранные педагогические сочинения* / пер с пол. К.Э. Сенкевич. Москва, 1979. XXII. С. IX.

⁴⁸⁸ Монтессорі-терапія. URL: http://www.reha.ck.ua/montessori_ua.html

ніжної й вимогливої»⁴⁸⁹. Дитинство педагог вважав не підготовкою до майбутнього життя, а найважливішим, справжнім, яскравим, самобутнім, неповторним періодом людського життя. І від того, яке було дитинство, хто вів дитину за руку в дитячі роки, що почерпнула вона з навколишнього світу, – від цього значною мірою залежить, якою людиною стане сьогоднішній малюк⁴⁹⁰.

Саме в дитинстві, – писав В. Сухомлинський, – формуються характер, мислення, мова людини та починається тривалий процес пізнання – пізнання і розумом, і серцем – тих моральних цінностей, що лежать в основі моралі: безмежної любові до Батьківщини, готовності віддати життя за її щастя, велич, могутність, непримиренність до ворогів Вітчизни.

Отже, дитинство видатний педагог розглядав як першооснову розвитку людини, відліковий початок її життя, найбільш насичений період, заповнений подіями, враженнями, постійним удосконаленням і ростом. Воно має свої виміри краси, добра й зла, своє сприйняття часу, емоційну й моральну реакцію на навколишню дійсність, свою особливість мислення. Характерними рисами його є безпосередність, відкритість світові, гнучкість форм, велика пластичність, що відкривають можливості для інтенсивного навчання й виховання.

Педагогічний досвід В. Сухомлинського набуває особливої цінності у зв'язку з підвищенням ролі педагогічної освіти для батьків.

Першими вихователями дітей педагог вважав батьків. Саме від стилю їхнього життя, моральних переконань залежить, якими виростуть діти. У праці «Серце віддаю дітям» В. Сухоминський відзначив: дитина – дзеркало морального життя батьків. Найцінніша моральна риса хороших батьків, що передається дітям без особливих зусиль, – душевна доброта матері й батька, вміння робити людям добро. У сім'ях, де батько й мати віддають частку своєї душі іншим, беруть близько до серця радощі й прикрощі людей, діти виростають добрими, чуйними, щиросердними. Якщо батько й мати всі сили свого серця віддають дітям, якщо за ними не бачать інших людей, – ця гіпертрофована любов зрештою обертається нещастям⁴⁹¹.

На переконання педагога, зразком для наслідування дітей завжди буде сім'я, де батько і мати живуть у злагоді, де панують повага до

⁴⁸⁹ Сухомлинський В. Батьківська педагогіка. Київ, 1978. С. 225.

⁴⁹⁰ Сухомлинський В. Сердце отдаю детям. К., 1974. С. 12.

⁴⁹¹ Там само. С. 28

слова, до думки й почуття, до погляду й найменшого відтінку настрою. Саме у відносинах добра, злагоди, взаємної допомоги й підтримки, духовної єдності й щирості, довір'я і поваги батьків перед дитиною утверджується дитяча віра в людську красу, її душевний світ, рівновага⁴⁹².

Водночас духовним володарем і повелителем у сім'ї, – на думку В. Сухомлинського, – повинна бути саме матір, і до цієї місії її треба готувати з дитинства. Педагог вважав, що справжня гармонія волі й любові досягається в тих сім'ях, де в морально-етичних і духовно-психологічних взаєминах головною є мати, де світло розуму й мудрості випромінюється матір'ю, де духовну красу, благородство, відданість чоловіка дружині й сім'ї діти бачать саме завдяки матері, адже саме «від материнської мудрості йде сила духу, що дисциплінує батька, утверджує в ньому почуття благородної відповідальності за сім'ю»⁴⁹³.

Роль батька в сім'ї, – писав педагог, – визначається його відповідальністю. Стежинка до служіння Вітчизні для справжнього чоловіка проходить через сім'ю, через обов'язок у сфері відносин з дружиною й дітьми, через відповідальність за народження людини, за кожний її крок і за весь її життєвий шлях. «У батьківстві, – зазначав В. Сухомлинський, – велика місія продовження роду людського, творення нової людини, наступності поколінь, морального удосконалення особистості й роду людського в новій, створеній батьком і матір'ю особистості. Мати родить і породжує, батько – породжує і виражає, продовжує, розвиває себе в сині й дочці, зливаючи своє духовне начало з началом матері»⁴⁹⁴.

Виховання дітей В. Сухомлинський називав «школою сердечності». Він радив педагогам і батькам вчити дітей добру, любові, милосердю. Для цього треба, щоб діти постійно бачили гуманістичний зміст вчинків і поведінки тих, хто їх оточує: рідних, близьких, учителів, дорослих. Дитина не повинна виростати байдужою, нечулою, черстою, вона має зростати в постійному піклуванні про навколишній світ рослин, тварин, людей, доглядати їх і допомагати їм. У своїх працях педагог переконував, що у процесі творення добра виховується в юних людяність, сердечність.

⁴⁹² Сухомлинський В. Батьківська педагогіка. Київ, 1978. С. 161.

⁴⁹³ Там само. С. 218.

⁴⁹⁴ Там само. С. 220.

Виховувати дітей, на думку митця, треба з мудрістю. «Виховує, звичайно, сім'я в цілому – її загальний дух, культура людських стосунків. Але ... без батьківської мудрості нема виховуючої сили сім'ї. Батьківська мудрість стає духовним надбанням дітей; сімейні стосунки, побудовані на громадянському обов'язку, відповідальності, мудрій любові й вимогливій мудрості батька й матері, самі стають величезною виховуючою силою. Але ця сила йде від батьків, у них – її коріння і джерело»⁴⁹⁵.

Там, де немає мудрості батьківського виховання, – вчив педагог, – любов матері і батька до дітей нівечить їх. З-поміж різновидів такої безглуздої любові він наводив любов замилювання, любов деспотичну, любов відкупку.

Педагог не оминув увагою і величі синівської та доччиної любові, про важливість якої він писав: «Матері так необхідна любов дітей, як маковій квітці – сонячний промінь, сухій землі – краплина води, безпомічному пташеняті – турботлива матуся-пташка, бджолі – квітка, троянді – ранкова роса, вишневому садкові – пісня соловейка»⁴⁹⁶. Отже, за В. Сухомлинським, саме взаємна любов дітей і батьків – справжня, відкрита, щира – є важливим підґрунтям правильного сімейного виховання, де панує допомога, довіра, взаєморозуміння, підтримка.

Важливим елементом соціально-педагогічної підтримки дитинства й материнства є педагогічний всеобуч батьків, про що йдеться і в працях В. Сухомлинського: «Насамперед треба піклуватися про педагогічну культуру батьків»; водночас автор акцентує на необхідності «виховувати у своїх дітей моральну готовність до материнства та батьківства»⁴⁹⁷.

На думку педагога, саме низька педагогічна культура сімейно-шкільного виховання є головною причиною дитячої бездоглядності й правопорушень. Підтримуючи ідею педагогічного всеобучу, він писав: «Виховання дітей – це праця, причому праця дуже копітка. І якщо діти навчаються і виховуються в одній школі, значить, і в їхніх батьків знайдуться спільні інтереси, значить, на основі цих інтересів можна організувати єдиний батьківський колектив»⁴⁹⁸. Задля втілення

⁴⁹⁵ Там само. С. 21.

⁴⁹⁶ Там само. С. 218.

⁴⁹⁷ Там само. С. 9.

⁴⁹⁸ Там само. С. 229.

в життя окреслених ідей В. Сухомлинський, виконуючи багато років обов'язки директора Павлівської середньої школи, періодично скликав батьківські збори, проводив бесіди з батьками в школі і дома, організовував педагогічні конференції, день батьків тощо.

«Ми вважаємо виключно важливим, – зауважував педагог, – щоб у школі панував культ матері. ... Усі перші джерела, перші найтонші корені морального розвитку дитини – у розумі, відчуттях, душевних поривах матері. Людина у своєму моральному розвитку стає такою, яка в неї мати»⁴⁹⁹. Варто зауважити, що автор пропагує цінності материнства в школі, що є однією з державних освітніх установ соціалізації дитини. Отже, значення цінності материнства вперше за багато років у другій половині ХХ ст. задекларовано на суспільному рівні.

У школі В. Сухомлинського було започатковано батьківський університет, де було організовано декілька навчальних груп для батьків. Перша – для молодого подружжя, друга – для батьків майбутніх першокласників та спеціальні групи для батьків учнів різного віку. Заняття в кожній групі проводилися 2 рази на місяць по 1,5 год. директором школи, завучем, найкращими вчителями у формі лекцій, бесід та ін. Тематика занять охоплювала теоретичні і практичні блоки з анатомії і фізіології дітей, з психології, педагогіки сімейного виховання. Наприклад, на заняттях із майбутніми батьками в Павлівській середній школі обговорювалися такі проблеми: «Батько і син», «Мати і дочка», «Сім'я як школа людських стосунків», «Перші норми моральної культури дітей» тощо. В. Сухомлинський був переконаний, що якщо за допомогою школи в молодій сім'ї закладено міцні основи високої педагогічної культури сімейно-шкільного виховання, то «дитина здатна творити чудеса: вона не допустить, щоб батько став п'яницею, утримує батьків від грубого слова, сварок і т.п. Ось чому, думається, найважливішим завданням педагогів є навчання батьків того, як виховувати дітей»⁵⁰⁰.

Отже, педагогічна спадщина В. Сухомлинського – це «школа сердечності», в якій панує: довіра й повага до дитячої особистості; любов до дитини; звернення до внутрішнього світу, опора на її сили, внутрішні потенції, підтримка і розвиток того здорового, що є в

⁴⁹⁹ Сухомлинський В.О. Батьківська педагогіка. Київ, 1978. С. 9.

⁵⁰⁰ Там само. С. 236–237.

кожній особистості; демократизація структури управління освітнім процесом (психологічний і педагогічний семінари, школа для батьків, університети для батьків).

Інтенсивне дослідження соціально-педагогічної проблематики за напрямками демографії та сімейної політики у 1980-х – 2000-х роках спричинило утворення фамілістики. Українська фамілістика у наукових джерелах співзвучна з терміном «українське народне родинознавство», введеним в науку М. Стельмаховичем. Вчений на основі багатой джерельної бази обґрунтував фамілістику як систему родинного виховання та українське народне дитинознавство. Основними ідеями науковця у контексті соціально-педагогічного знання були наступні: батьківські обов'язки і відповідальність; особливості виховного впливу всіх членів сім'ї на дитину; підготовка дітей до майбутнього сімейного життя⁵⁰¹.

Узагальнюючи викладене вище, резюмуємо, що провідні ідеї вітчизняної та зарубіжної педагогічної думки стали першовитоками зародження соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у ХХ – поч. ХХІ ст. та слугуватимуть підґрунтям нашої подальшої наукової розвідки.

⁵⁰¹ Алексєнко Т.Ф. Концептуалізація соціально-педагогічних основ сімейного виховання : дис. ... д-ра. пед. наук : 13.00.05; 13.00.07. К., 2017. С. 88 – 89.

Висновки до першого розділу

У розділі здійснено аналіз стану розробленості проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні (XX – поч. XXI ст.) у науковій та фаховій літературі; розкрито сутність та зміст поняттєво-категорійного апарату дослідження; визначено методологічне підґрунтя досліджуваної проблеми; простежено історичну ретроспективу генези педагогічних ідей соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.

1. Аналіз стану розробленості проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства (XX – поч. XXI ст.) у соціально-педагогічних, історико-педагогічних дослідженнях та науковій літературі дозволив узагальнити, що обрана нами проблема є соціально-педагогічною, багатоаспектною, що дозволило наявну джерельну базу з тематики дисертації систематизувати на групи: *перша* – дослідження з проблем материнства; *друга* – праці з питань дитинства; *третья* – доробки щодо соціально-педагогічної підтримки сім'ї, які проаналізовано за трьома напрямками з урахуванням хронологічної послідовності досліджуваної проблеми: 1) законодавчо-нормативна база досліджуваного періоду; 2) праці сучасних вітчизняних та зарубіжних вчених у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства; 3) ОПП підготовки студентів спеціальності 231 «Соціальна робота (соціальна педагогіка)» у ЗВО України.

2. Аналіз поняттєво-категорійного апарату дослідження дав підстави для авторського визначення категорій «материнство», «дитинство» як соціально-педагогічних.

За результатом наукового пошуку щодо категоріально-змістового аналізу базових категорій досліджуваної проблеми сформульовано авторське визначення, з екстраполяцією його на досліджувану проблему у соціально-педагогічному контексті: у **широкому значенні** «соціально-педагогічну підтримку материнства й дитинства» розглядатимемо як: *напрямок реалізації соціальної політики, що охоплює сукупність заходів держави, спрямованих на досягнення певних соціальних цілей (забезпечення базових потреб, зайнятість, охорона здоров'я, освіта та ін.); у вузькому* – як різновид соціально-педагогічної діяльності, що охоплює систему роботи різних державних і недержавних соціальних установ, організацій та їх працівників щодо створення умов для соціалізації і розвитку дитини,

задоволення потреб й забезпечення оптимальних умов життєдіяльності матері, можливості реалізації прав матері і дитини у суспільстві і сім'ї.

3. Необхідною умовою дослідження окресленої проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні (XX – початок XXI ст.) є окреслення методологічного підґрунтя, що реалізовано на: філософському рівні – загальнотеоретичні і методологічні філософські засади єдності теорії і практики соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства (XX – поч. XXI ст.); загальнонауковому – обґрунтовано та застосовано низку підходів, що найбільш ґрунтовно представляють досліджувану проблему; конкретнонауковому – заявлено парадигми соціальної педагогіки, наукові теорії та підходи, що дають можливість досліджувати проблему соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у XX – поч. XXI ст. як соціально-педагогічну та історико-педагогічну.

4. Теорія і практика соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у XX – на поч. XXI ст. розвивалася на фоні різноманітних ідей вітчизняної та зарубіжної педагогічної думки. Окреслені ідеї, а саме: материнська школа, педагогічна освіта жінки-матері, материнське виховання в школі, роль матері у вихованні дітей, творча сімейна атмосфера, методика сімейного виховання, домашнє початкове навчання, релігійне виховання, соціальне виховання, дитиноцентризм, «педагогіка серця», «школа сердечності», соціальна захищеність дитини та ін. стали орієнтирами розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у XX – на поч. XXI ст. і трансформувалися на сучасному етапі у нові та інноваційні форми.

Список використаної літератури та джерел

1. Алексєєнко Т.Ф. Концептуалізація соціально-педагогічних основ сімейного виховання : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05; 13.00.07. К., 2017. 45 с.
2. Алексєєнко Т.Ф. Концептуалізація соціально-педагогічних основ сімейного виховання : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05; 13.00.07. К., 2017. 573 с.
3. Алексєєнко Т.Ф. Педагогічні проблеми молодого сім'ї : навчальний посібник. Київ, 1997. 116 с.
4. Аносов І.П. Антропологізм як чинник гуманізації освіти (теоретико-концептуальні основи): автореф. дис... д-ра пед. наук. 13.00.01. Київ, 2004. 44 с.
5. Анохина Т.В. Педагогическая поддержка как реальность современного образования. *Клас. руководитель*, 2000. № 3. С. 63 – 81.
6. Антология педагогической мысли народов СССР / сост. П.А. Лебедев. Москва, 1989. 480 с.
7. Антонова Л. Психология и педагогика поддержки. *Прикладная психология и психоанализ*. 2005. № 1. С. 17 – 35.
8. Бабенко І. Соціально-педагогічна підтримка обдарованих дітей у школах США : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Луганськ, 2011. 20 с.
9. Безпалько О.В. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді: теоретико-методичні основи. Монографія. К., 2006. 457 с.
10. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка: навчальний посібник, К. 2013. 312 с.
11. Безпалько О.В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навчальний посібник. К., 2009. 208 с.
12. Безпалько О.В. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з дітьми та учнівською молоді в територіальній громаді : автореф. дис. ... докт. пед. наук : 13.00.05. Луганськ., 2007. 45 с.
13. Беліцька Є. П'ятнадцять років охорони материнства та дитинства на Україні. Київ, 1936. 96 с
14. Бим-Бад Б.М. Педагогическая антропология: учебн пособ., 2002. С. 87.
15. Богданова І.М. Соціальна педагогіка: навч. посіб. К., 2008. 343 с.
16. Бондаровская Е.В. Теория и практика личностно-ориентированного образования. Ростов-на-Дону, 2000. 352 с.
17. Бондаровская Л. В. Социально-педагогическая поддержка детей из неблагополучных семей в условиях реабилитационного центра: автореф. канд. пед. наук: 13.00.01. Омск, 2010. 24 с.

18. Бочарова О. Обдаровані діти в Польщі: соціально-педагогічна підтримка : монографія. Горлівка, 2012. 480 с.
19. Братусь І. Соціально-педагогічна робота з юними матерями у США та Великій Британії: автореф. дис... канд. пед. наук. 13.00.05. Луганськ, 2007. 20 с.
20. Буніна Л.М. Формування у молодих сімей навичок усвідомленого батьківства засобами соціально-педагогічної підтримки в Північній Ірландії: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.05. Луганськ, 2005. 20 с.
21. Ван Б'юрен Дж. Міжнародне право в галузі прав дитини /пер. з англ. Г.С.Краснокутський. О., 2006. С. 364.
22. Василенко П.М., Васильченко В.С., Галицький В.М. Словник-довідник соціального працівника: навч. посібник. К., 2007. 322 с.
23. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. і гол. ред. В. Бусел. Київ, 2009. 1736 с.
24. Величие здравого смысла. Человек эпохи Просвещения. Москва, 2002. 287 с.
25. Ветухова І. Особливості правового регулювання праці жінок, які поєднують роботу з материнством та його подальше вдосконалення : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Х., 2011. 20 с.
26. Винникот Д. В. Маленькие дети и их матери. М., 1998. 123 с.
27. Виноградова-Бондаренко В.С. Виховання безпритульних дітей в Україні 20-х років ХХ століття: автореф. ... дис. канд. пед. наук: 13.00.01. К., 2001. 21 с.
28. Вишняков А.С. Диалектическая взаимосвязь социальной педагогики и социальной политики как предмет научного исследования. М., 2000. 28 с.
29. Вороньца-Боровска А. Социально-педагогическая помощь детям-инвалидам в условиях массовой общеобразовательной школы: автореф. канд. пед. наук: 13.00.01. Ярославль, 2003. 20 с.
30. Воронин А.С. Словарь терминов по общей и социальной педагогике. Екатеринбург, 2006. 135 с.
31. Газман О.С. Неклассическое воспитание: От авторской педагогики к педагогике свободы / ред.-сост. А.Н. Тубельский, А.О. Зверев. Москва, 2002. 127 с.
32. Ганкевич О. Судочинство у справах про визнання батьківства, материнства та його оспорування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03. К., 2015. 20 с.
33. Гендерні аспекти усвідомленого батьківства: навч. посібн. / Т.Говорун, В. Кравець, О.Кікінежді, О.Кізь. Тернопіль, 2004. 144 с.
34. Герчанівська П.Е. Культурологія: термінологічний словник. К., 2015. 439 с.

35. Гиндес Е.Я. Об охране материнства. *Охрана материнства и младенчества*. Петроград, 1916. № 1. С. 53 – 71.
36. Голубева І. Є. Дитинство як об'єкт соціально-демографічної політики в Україні: автореф. дис...канд. екон. наук : 08.09.01. К., 2005. 19 с.
37. Гончаренко С. Український педагогічний словник. К., 1997. 373 с.
38. Гупан Н. М. Розвиток історії педагогіки в Україні (історіографічний аналіз) : атореф. дис. ... докт. пед. наук: 13.00.01. Київ, 2001. 39 с.
39. Гуріч В. О. Організаційно-методичні умови діяльності соціальних педагогів із забезпечення прав дитини: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2011. 20 с.
40. Гендерні дослідження: прикладні аспекти : монографія / В. Кравець, Т. Говорун, О. Кікінежді та ін.; за наук. ред. В. Кравця. Тернопіль, 2013. 448 с.
41. Даниленко Н. В. Формування психологічної готовності жінки до материнства: автореф. дис. ... канд. псих. наук : 19.00.04. Київ, 2007. 23 с.
42. Дармостук Н.В. Статеворольові чинники формування психологічної готовності до материнства: автореф. дис. ... канд. псих. наук : 19.00.01. Київ, 2007. 23 с.
43. Де Бовуар С. Друга стать : у 2-х т. / пер. з фр. Н. Воробйова, П. Воробйової, Я. Собко. Київ, 1994, 1995. 335 с.
44. Демочко Г. Л. Формування і розвиток української радянської системи охорони здоров'я у Харкові (1919 – 1934 рр.): автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.01. Х., 2011. 20 с.
45. Докторович М. О. Соціально-педагогічна робота з дітьми з неповних сімей: навчально-методичний посібник. К., 2010. 151 с.
46. Дошкольная педагогика с основами методик воспитания и обучения : учебн. для вузов. 2-е узд. Стандарт третьего поколения /Под ред. А.Г.Гогберидзе, О.В.Солнцева. СПб, 2016. 151 с.
47. Дубасенюк О.А. Розвиток системних досліджень у науковому знанні: історія, досвід, перспективи. *Професійна педагогічна освіта: системні дослідження*: монографія /за ред. О.А.Дубасенюк. Житомир, 2015. С. 12 – 18.
48. Економічні, соціальні й культурні права / За ред. А. Ейде, К. Краузе, А. Розаса. Пер. з англ. Г.С. Краснокурського. О., 2006. 728 с.
49. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. І.Д.Зверевої. Київ, Сімферополь, 2012. 536 с.
50. Завгородня Т.К., Лисенко Н.В., Мажец Д.-К., Ступарик Б.М. Опіка над дітьми в добу трансформації суспільного устрою: монографія /Заг. ред. Б.М.Ступарика. Івано-Франківськ-Ужгород, 2002. 152 с.

51. Заверико Н. В. Компоненти системи соціально-педагогічної підтримки дитини. Теорія і практика підготовки соціальних педагогів та психологів у ВНЗ: досвід, проблеми та перспективи : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 17 – 19 травня 2007 р.). Запоріжжя, 2007. С. 29 – 31.
52. Заверико Н. В. Соціальна педагогіка : навч. посібник. К., 2011. 240 с.
53. Заверико Н. В. Технології соціально-педагогічної підтримки сім'ї з дитиною. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2015. № 8 (52). С. 333 – 340.
54. Замалдинова Г. Р. Социально-педагогическая поддержка детей-сирот в условиях взаимодействия государственных и общественных: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.05. Санкт-Петербург, 2012. 21 с.
55. Запобігання інституціоналізації дітей раннього віку. Інноваційні технології соціальної роботи з профілактики відмов від новонароджених дітей: методичний посібник / Автори-упряд.: Алексеєнко Т.Ф., Безпалько О.В., Бервено Н.О. та ін.; заг. ред. Звереві І.Д., Петрович Ж.В. К., 2008. 224 с.
56. Захаров А. И. Происхождение детских неврозов и психотерапия. Л., 1978. 246 с.
57. Зверева І.Д. Теорія і практика соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю в Україні: автореф. дис... д-ра пед.наук: 13.00.05 / АПН України. Ін-т педагогіки. К., 1999. 30 с.
58. Зверева І.Д., Кияниця З.П., Кузьмінський В.О., Петрович Ж.О. Оцінка потреб дитини та її сім'ї: від теорії до практики : навч. посібн.: у 2-х част. К., 2010. Ч. 1. 224 с.; Ч. 2. 286 с.
59. Зеньковский В.В. Психология детства. Москва, 1995. 346 с.
60. История социальной педагогики / Под ред. В.И.Беляева. М., 2003. 225 с.
61. Каламбет С.В., Іванов С.В, Півняк Ю.В. Методологія наукових досліджень: навч. посіб. Дніпропетровськ, 2015. 192 с.
62. Калениченко Н. Проблема родинного виховання в педагогічній спадщині К.Д.Ушинського. Педагогічні ідеї К. Ушинського. Київ, 1974. С. 143–55.
63. Канюка С.І. Формування толерантності жінок як умови їх психологічної готовності до майбутнього материнства: дис...канд. псих. наук: 19.00.07. Київ, 2018. 235 с.
64. Капська А. Й., Олексюк Н.С., Калаур С. М., Фалинська З. З. Соціально-педагогічна робота з проблемними сім'ями : посібник. Тернопіль, 2010. 304 с.

65. Карпенко О. Розвиток опіки над дітьми у педагогічній теорії та практиці Польщі (XX – початок XXI ст.): автореф. дис...канд. пед.наук. 13.00.01. Дрогобич, 2018. 41 с.
66. Квас О. Дитиноцентризм у науках про виховання: історичний аспект: монографія. Дрогобич, 2011. 300 с.
67. Кислий А. О., Кисла О.Ф. Релігійно-педагогічні ідеї Софії Русової у контексті сучасної освіти. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка*. 2016. № 135. С. 29 – 32.
68. Клименко О.Ю. Інституціалізація соціального захисту дітей у кризових ситуаціях в сучасному українському суспільстві : монографія. Харків, 2015. 400 с.
69. Ковчина І. М. Теорія та практика підготовки майбутніх соціальних педагогів до соціально-правової діяльності : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Київ, 2008. 42 с.
70. Кодацька Н. Девіації соціальних практик материнства в сучасній Україні : автореф. дис. ... канд. соціол. наук : 22.00.04. Запоріжжя, 2011. 20 с.
71. Коджаспирова Г.М., Коджаспиров Г.М. Словарь по педагогике. Москва: ИКЦ «МарТ»; Ростов н/Д., 2005. 448 с.
72. Коменский Я.А. Великая дидактика, содержащая универсальное искусство учить всех всему: в 2 т. / под ред. А.И. Пискунова. Москва, 1982. Т. I. С. 242–476.
73. Кон И. С. Материнство и отцовство в историко-этнографической перспективе. *Советская этнография*. 1978. № 6. С. 26 – 33.
74. Кон И. С. Ребенок и общество. М., 1988. 270 с.
75. Кондаков М., Шабаетова М. Жизнь и педагогические взгляды Януша Корчака. Избранные педагогические сочинения / пер с пол. К.Э. Сенкевич. Москва, 1979. XXII. С. III –IX.
76. Корчак Я. Как любить ребенка. Избранные педагогические сочинения / пер с пол. К.Э. Сенкевич. Москва, 1979. XXII. С. 27–301.
77. Кочубей Т. Філософія дитинства в педагогічній спадщині В.О.Сухомлинського: автореф. дис.. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіка. Київ, 2001. 20 с.
78. Кравець В. Гендерна педагогіка : навчальний посібник для вищих педагогічних навчальних закладів освіти. Тернопіль, 2003. 416 с.
79. Кравець В. Психологічні та психолого-педагогічні аспекти формування усвідомленого батьківства : монографія. К., 2001. 244 с.
80. Кравцова Т.О. Теорія і практика вивчення дитини у реформаторській педагогіці : навч. посіб. Кіровоград, 2007. 147 с.

81. Краевский В.В., Бережнова Е.В. Методология педагогики: новый этап: учебн. пособ. для студ. высш. учебн. заведений. Москва, 2006. 280 с.
82. Кремень В. Г. «Дитиноцентризм», або Чому освіта України потребує структурних змін. *Щоденна всеукраїнська газета «День»*. № 210 (3130). 19 листоп. 2009. С. 1 – 6.
83. Кремень В.Г. Філософія людиноцентризму в стратегіях освітнього простору. К., 2009. 520 с.
84. Кубіцький С.О. Технології соціально-педагогічної роботи в зарубіжних країнах: навч. посіб. 3-те вид. доп. і перероб. К., 2015. 300 с.
85. Кукуруза Г.В. Психологічна модель раннього втручання: допомога сім'ям, що виховують дітей раннього віку з порушеннями розвитку: монографія. Х., 2013. 244 с.
86. Курило В. Критеріально-комплексний підхід до аналізу історико-педагогічної думки. *Шлях освіти*. 1999. № 3. С. 41 – 44.
87. Курінна С.М. Теорія та методика соціально-педагогічної роботи з дітьми-сиротами в умовах дитячого будинку : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.05 Луганськ, 2014. 40 с.
88. Лавриненко Н.В. Женщина: самореализация в семье и обществе (социологический аспект). К., 1999. 171 с.
89. Лактіонова Г.М. Теоретико-методичні основи соціально-педагогічної роботи з жіночою молоддю в умовах великого міста: автореф. дис...д-ра пед.наук. 13.00.05. Київ, 1999. 31 с.
90. Лесгафт П.Ф. Семейное воспитание ребенка и его значение. Избранные педагогические сочинения / сост. И.Н. Решетень. Москва, 1988. С. 16 – 228.
91. Липский И. А. Социальная педагогика: методологический анализ. М., 2004. 320 с.
92. Липский И.А. Социально-педагогическая ситуация: сущность, структура, управление. Научные труды Государственного научно-исследовательского института семи и воспитания. М., 2004. Т. I. С. 39 – 47.
93. Лисовський В. Т. Ключевые принципы социальной защиты молодёжи. *Социальная работа*. 1994. № 1. С. 57 – 59.
94. Лодкина Т.В. Социальная педагогика. Защита семьи и детства : учебн. пособие для студ. высш. учебн. заведений. 3-е изд. М., 2008. 208 с.
95. Лордкипанидзе Д.О. Дидактика Яна Амоса Коменского. Москва, 1949. 126 с.
96. Лупаренко С. Є. Питання дитинства у вітчизняній педагогіці ХХ століття: теорія і практика : монографія. Харків, 2015. 370 с.

97. Макаренко А. Книга для батьків. Лекції про виховання дітей. Київ, 1972. 334 с..
98. Макаренко А. Педагогические сочинения : у 7 т. Москва, 1957. Т. 4. 369 с.
99. Макаренко І. В. Соціально-педагогічна підтримка батьків дітей раннього віку з особливими потребами : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2009. 22 с.
100. Макєшина Ю. Феномен материнства у дискурсах неklasичної та постklasичної західноєвропейської філософії (історико-філософський аналіз) : автореф. дис. ...канд. філос. наук: 09.00.05. Дніпропетровськ, 2015. 19 с.;
101. Максимовська Н. О. Формування культури материнства жіночої молоді у соціально-педагогічному середовищі вищого навчального закладу : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.05. Луганськ, 2008. 22 с.
102. Малер М., Пайн Ф., Бергман А. Психологическое рождение человеческого младенца: симбиоз и индивидуация. М., 2011. 135 с.
103. Методологія і методи соціально-педагогічних досліджень (в першоджерелах, лекціях та практичних завданнях): навчальний посібник /Борисюк С.О., Конончук А.І., Яковець Н.І., Щербина Ю.М. Ніжин, 2002. 287 с.
104. Мещерякова С. Ю. Психологическая готовность к материнству. *Вопросы психологии*, 2000. № 5. С. 18–27.
105. Мид М. Культура и мир детства. Москва, 1988. 365 с.
106. Мисько В. І. Дитиноцентризм у педагогічній спадщині Януша Корчака: дис. ...канд. пед. наук : 13.00.01. Дрогобич, 2017. 22 с.
107. Михайлова Н. Н., Юсфин С. М. Педагогика поддержки : учебно-метод. пособие. Москва, 2001. 208 с.
108. Мичник З.О. Консультации и охрана младенчества. *Сборник работ по охране материнства и младенчества, посвященный 25-летию Одесской «Капли Молока»*. Одесса, 1927. С. 52–58.
109. Мойсеюк Н. Педагогіка: навч. посіб. 5-е вид., допов. і перероб. Київ, 2007. 596 с.
110. Мудрик А.В. Социальная педагогика: учебн. пособие /ред.. В.А.Сластенин. М., 1999. 196 с.
111. Нероба М. В. Материнство як психологічний феномен. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2015. № 3 – 4 (48 – 49). С. 90 – 93.
112. Новосільська Т.М., Денисюк О.М. Особливості підготовки дівчат-підлітків до усвідомленого материнства. *Молодий вчений*. 2017. № 4. С. 409 – 412.
113. Овчарова Р. В. Психология родительства : учебн. пособие для студентов высших учебных заведений. М., 2005. С. 10, 41.

114. Овчарова Р.В., Мягкова М.А. Материнство в неполной семье : монография. Курган, 2014. 356 с.
115. Одногулова И. Л. Социально-педагогическая поддержка студентов-сирот в условиях профессиональной подготовки в вузе : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Ставрополь, 2005. 179 с.
116. Олиференко Л.Я. Социально-педагогическая поддержка детства. Муниципальная система. М., 2002. 112 с.
117. Олифиренко Л. Я. Муниципальная система социально-педагогической піддержки детства: теория и практика: автореф. дис....д-ра пед. наук: 13.00.01. М., 1999. 45 с.
118. Остапенко О. Профілактика ускладненої вагітності, пологів та відмови від новонародженого у жінок з девіантним відношенням до материнства : автореф. дис. к. мед. наук : 14.01.01. Одеса, 2009. 20 с.
119. Островська Г. О. Засади комплексної психолого-педагогічної допомоги дітям з аутизмом : монографія, Львів, 2012. 520 с.
120. Пайнз Д. Бессознательное использование своего тела женщиной. Психоаналитический поход. СПб., 1997. 195 с.
121. Пальчевський С.С. Педагогіка: навч. посібн. К., 2007. 576 с.
122. Пальчевський С.С. Соціальна педагогіка: навч. посібник. К., 2009. 560 с.
123. Паскаль О.В. Технології соціально-педагогічної діяльності: навчальний посібник. Харків, 2011. 288 с.
124. Педагогічний словник / за ред. М.Д.Ярмаченка. Київ, 2001. 514 с.
125. Педагогічний словник для молодих батьків / авторський колектив: Т. Алексєєнко, Л. Артемова, Н. Баглаєва, І. Бех та ін. Київ, 2003. 348 с.
126. Песталоцци Й.Г. Книга матерей, или руководство для матерей, как им научить своїх детей наблюдать и говорить/Хрестоматия по истории дошкольной зарубежной педагогике.М., 1974. С. 155 – 158.
127. Песталоцци Й.Г. Лебединая песня / Избранные педагогические произведения в 3-х т. Т. 3. М. 1965. С. 337–565.
128. Песталоцци И.Г. Лингард и Гертруда / Хрестоматия по истории зарубежной педагогике. Сост. А.И.Пискунов. М., 1971. С. 303 – 354.
129. Песталоцци Й.Г. Светская женщина и мать / Избранные педагогические произведения в 3-х т. Т. 2. М. 1963. С. 485 – 501.
130. Петрович Ж. В. Дитина в складних життєвих обставинах: соціально-педагогічне забезпечення прав : монографія. Рівне, 2010. 368 с.
131. Петрович Ж.В. Теорія і практика соціально-педагогічного забезпечення прав дітей, які опинилися у складних життєвих обставинах: автореф. дис...канд. пед. наук. К., 2011. 13.00.05. 44 с.

- 132.Плугатор І.Б. Теорія і практика опіки дітей і молоді в Україні (1945 – 1990 рр.) : автореф...дис.канд.пед.наук: 13.00.01. Івано-Франківськ, 2007. 22 с.
- 133.Пожарова О.В. Охорона материнства за трудовим законодавством України: автореф. ...дис.юрид. н. 12.00.05. Одеса, 2014. 20 с.
- 134.Понятійно-термінологічний словник з соціальної роботи / І.В. Козубовська, І.І. Мигович, В.В. Сагарда та ін. ; за заг.ред. І.В. Козубовської, І.І. Мигович. Ужгород, 2001. 152 с.
- 135.Постолок Г. І. Розвиток соціальних служб з профілактики відмов матерів від немовлят в Україні : автореф. дис ... канд. пед. наук: 13.00.05. Київ. 2012 . 19 с.
136. Про заходи щодо посилення охорони материнства та дитинства : Постанова Кабінету Міністрів України від 4 грудня 1998 р. № 1929. Офіційний вісник України, 1998/ № 49. С. 34.
- 137.Проскурняк О. П. Материнство: феномен психології та об'єкт виховання : навчально-методичний посібник. Чернівці, 2011. 112 с.
- 138.Рішення партії та уряду з господарських питань : збірник документів. М : Політвидав, 1970. Т. 7 : 1968 – 1969. 1200 с.
- 139.Романовська Л. І. Соціально-педагогічна підтримка діяльності дитячих громадських об'єднань України: історія і сучасність : монографія. Вінниця, 2012. 419 с.
- 140.Романовська Л.І. Теорія і практика соціально-педагогічної підтримки діяльності дитячих громадських об'єднань України: автореф. дис...док. пед.наук. 13.00.05. Луганськ, 2013. 44 с.
- 141.Романовська О. О. Фостерна сім'я Великої Британії як соціально-педагогічне середовище підтримки особистості : автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.05. К., 2002. 20 с.
- 142.Русова С. Соціальне виховання, його значення у громадському житті. Вибрані педагогічні твори у 2-х кн. Кн.1., 1997. С 144 – 150.
- 143.Русова С. Ф. Вибрані твори : У 2 кн. Кн. 1 /За ред. Є.І. Коваленко; Упоряд. Є.І. Коваленко, І.М. Пінчук. Київ, 1997. 320 с.
- 144.Сабитова Г.В. Социально-педагогическая поддержка семей с детьми: теоретико-методологические основания и направления развития: автореф. докт. пед. наук: 13.00.01. Москва, 2008. 45 с.
- 145.Сбруєва А.А. Порівняльна педагогіка: навч. посібн. Суми, 1999. 300 с.
- 146.Свадьбина Т.В. Семья и российское общество в поиске оновления : монография. Новгород. 2000. 339 с.
- 147.Світ дитинства: комплексна освітня програма для дошкільних навчальних закладів /упоряд. О.М.Байер, Л.В.Батліна, А.М.Богущ та ін. Тернопіль, 2015. 200 с.

148. Сейко Н. А. Добročинність як провідник соціалізації дітей шкільного віку в Україні (XIX – початок XX століття). *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*, 2012. Вип. 65. С. 53-57.
149. Сейко Н.А. Добročинність у сфері освіти України (XIX - початок XX століття): автореф. д-ра пед. наук: 13.00.05. Луганськ, 2009. 44 с.
150. Скрипник М. Дитинство за часів перемін: як не боятися залучати концепції дитинства в програми підвищення кваліфікації педагогів. URL: lib.iitta.gov.ua.
151. Сластенин В.А., Исаев И.Ф., Шиянов Е.Н. Педагогика: учебн. для студ. высш. учебн. заведений / под. ред. В.А.Сластенина. 8-е изд., стер. М., 2008. 576 с.
152. Словарь по социальной педагогике : учеб. пособие для студ. высш. учебн. заведений / авт.-сост. Л.В.Мардахаев. Москва, 2002. 368 с.
153. Словник української мови : в 12 т. / укл. А. Білоштан, М. Бойко, В. Градова та ін. ; за ред. П. Доценко, Л. Юрчук. К., 1971. – 1980. Т. 2., 1971. 550 с. Т. 4., 1973. 840 с. Т. 6., 1975. 832 с.
154. Словник-довідник для соціальних педагогів і соціальних працівників / за заг. ред. А.Й. Капської, І.М. Пінчук, С.В. Толстоухової. Київ, 2000. 260 с.
155. Сологуб Л.Г. Материнство как социальный институт: дис. ... канд. социолог. наук : 22.00.04. Москва, 20017. 182 с.
156. Соляник М.Г. Технології соціально-педагогічної підтримки сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах : автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.05. Київ, 2015. 24 с.
157. Сольський Я.П., Гойда Н.Г., Татарчук Т.Ф. Развитие охраны материнства и родовспоможения в Украине. Київ, 2008. 400 с.
158. Соціальна педагогіка : мала енциклопедія /За заг ред. І.Д.Звереві. К., 2008. 336 с.
159. Соціальна педагогіка : підручник / За ред. А.Й.Капської. К., 2003. 256 с.
160. Соціальна педагогіка: словник-довідник / за ред. Т.Ф.Алексєнко. Вінниця, 2009. 542 с.
161. Соціальна педагогіка: теорія і технології : підручник / За ред. І.Д. Звереві. Київ, 2006. 316 с.
162. Соціальна політика : Словник: поняття, категорії, терміни / М.А. Бучин, М.П. Гетьманчук, І.П. Карий, З.Й. Куньч, Я.Б. Турчин. Львів, 2008. С. 274 с.
163. Соціальна політика і соціальна робота: термінологічно-понятійний словник /Укл. М.Ф.Головатий, М.Б.Панасюк. Київ, 2005. 356 с.

164. Соціальна робота в Україні: навч. посібн. / І.Д.Зверева, О.В.Безпалько, С.Я.Харченко та ін.; За заг. ред. І.Д.Зверевої, Г.М.Лактіонової. К., 2004. 256 с.
165. Соціальна робота з різними категоріями клієнтів: науково-навчально-методичний посібник для студентів, магістрантів, аспірантів та спеціалістів у галузі соціальної педагогіки, соціальної роботи / С. Харченко, М. Кратінов, Л. Ваховський, В. Кратінова, О. Песоцька, О. Караман. Луганськ, 2003. 198 с.
166. Соціальна термінологія : словник-довідник / М.П. Василенко, В.С. Васильченко, В.М. Галицький, П.В. Швець. Київ, 2007. 368 с.
167. Соціально-педагогічна підтримка дітей та учнівської молоді : монографія /Алексеєнко Т.Ф., Жданович Ю.М., Малиношевський Р.В. та ін. /За заг. ред. Т.Ф. Алексеєнко. К., 2017. 168 с.
168. Соціально-правова охорона дитинства та її завдання: методичний лист. Харків, 1930. 32 с.
169. Статистические материалы по состоянию народного здоровья и организации медпомощи в СССР за 1913 – 1923 гг. Москва, 1926. 250 с.
170. Стрельник О.О. Турбота як робота. Материнство у фокусі соціології. К., 2017. 283 с.
171. Сурмін Ю.П. Майстерня вченого: підручник для науковця. К., 2006. 320 с.
172. Сухомлинский В. Сердце отдаю детям. К., 1974. 288 с.
173. Сухомлинський В. Батьківська педагогіка. Київ, 1978. 263 с.
174. Теорія і практика опікунської педагогіки в Україні та Польщі (XIX-XXI ст.) / за ред. Д. Герцюка, І. Мицишин. 2014. 431 с.
175. Тесленко В. В. Теорія і практика соціально-педагогічної підтримки дітей з обмеженими можливостями в промисловому регіоні : монографія. Луганськ, 2007. 368 с.
176. Тесленко В.В. Теорія і практика соціально-педагогічної підтримки дітей з обмеженими можливостями в промисловому регіоні: автореф. дис...док. пед. наук: 13.00.05. Луганськ, 2007. 47 с.
177. Тимошко Г.М. Організація діяльності державних і спеціалізованих соціальних служб : навчальний посібник. Ніжин, 2011. 248 с.
178. Тіунова О. В. Психологічні умови формування відповідального ставлення до материнства у дівчат старшого шкільного віку : автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.07. Івано-Франківськ, 2008. 20 с.
179. Ткаченко І. В. Охорона здоров'я в Україні в роки нової економічної політики: соціально-історичний аспект : автореф. дис...канд. іст. наук: 07.00.01. Черкаси, 2009. 20 с.

180. Глумачний словник-мінімум із соціальної педагогіки та соціальної роботи /упоряд. Л.В.Лохвицька. 2-ге вид., оновл. Тернопіль, 2017. 232 с.
181. Трубавіна І.М. Концепція соціально-педагогічної роботи з сім'єю. *Теорія та практика підготовки соціальних педагогів та психологів у ВНЗ: досвід, проблеми та перспективи : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м.Запоріжжя, 17 – 19 травня 2007 р.). Запоріжжя, 2007. С. 94.
182. Трубавіна І.М. Соціально-педагогічна робота з неблагополучною сім'єю: навч. посібн. Київ, 2003. 132 с.
183. Трубавіна І.М. Соціально-педагогічна робота з сім'єю в Україні: теорія і методика: монографія. Харків, 2007. 395 с.
184. Трубавіна І.М. Теоретико-методичні основи соціально-педагогічної роботи з сім'єю: автореф. дис... доктора пед. наук: 13.00.05. Луганськ, 2009. 44 с.
185. Трубавіна І.М. Теоретико-методичні основи соціально-педагогічної роботи з сім'єю: дис... доктора пед. наук: 13.00.05. Луганськ, 2009. 387 с.
186. Тюття Л. Г. Материнство-батьківство як соціокультурні феномени. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2013. № 1. С. 80 – 83.
187. Українська педагогіка в персоналіях: У двох книгах /За ред. О.Сухомлинської. К., 2005. Кн. 2. 548 с.
188. Українська радянська енциклопедія : в 10 т. К., 1981. Т. 6. 552 с.
189. Український радянський енциклопедичний словник : В 3 т. /Редкол. А. Кудрицький та ін./ – К.: Ред. УРЕ, 1987. Т. 3. 736 с.
190. Ушинський К.Д. Твори : у 6 т. Київ, 1954. Т. 2. 390 с..
191. Федер Е. Что такое охрана материнства и младенчества. Москва, 1929. 69 с.
192. Федяєва В. Дитинство: підходи до вивчення в наукових розвідках французького історика Ф. Арієса (1914 – 1984). *Історико-педагогічний альманах*, 2012. № 1. С. 73 – 76.
193. Фельдштейн Д.И. Детство как социально-психологический феномен и особое состояние развития. *Вопросы психологии*. 1998. № 1. С. 7 – 14.
194. Филиппова Г.Г. Психология материнства. Москва, 2002. 240 с.
195. Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії ім. Г.С. Сковороди; редкол.: В.І.Шинкарук (голова). К.: Абрис, 2002. 742 с.
196. Харченко Л.Г. Соціально-педагогічні умови формування сучасних гендерних стереотипів у процесі соціалізації жіночої молоді: дис... канд. пед. наук: спец. 13.00.05. Луганськ, 2006. 198 с.

197. Харченко С.Я., Кратінов М.С., Ваховський Л.Ц., Кратінова В.О., Песоцька О.П., Караман О.Л. Історія, теорія і практика соціальної роботи в Україні. Луганськ, 2004. 322 с.
198. Ченбай І. В. Становлення і розвиток в Україні сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (40-і роки ХХ ст. – поч. ХХІ ст.): автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01. Переяслав-Хмельницький, 2010. 20 с.
199. Ченкова К. Правова охорона материнства і дитинства в українських губерніях Російської імперії (XIX – 1917 р.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня к. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2015. 20 с.
200. Чернілевський Д.В., Антонова О.Є., Барановська Л.В., Вознюк О.В., Дубасенюк О.А., Захарченко В.І., Козловська І.М. та ін. Методологія наукової діяльності: навч. посібн. Вид. 2ге, допов. /за ред. Д.В.Чернілевського. Вінниця, 2010. С. 165, 172 – 173.
201. Ченкова К. Правова охорона материнства і дитинства в українських губерніях Російської імперії (XIX – 1917 р.) : автореф. дис...канд. юрид. наук : 12.00.01. Одеса, 2015. 20 с.
202. Чернуха Н. М. Категорія соціально-педагогічної підтримки : теорія і практика. *Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна»*. 2012. № 6. С. 179 – 182.
203. Чечко Т., Лях Т. Сутність соціально-педагогічної підтримки особистості. *Науковий вісник Чернівецького університету імені Ю. Федьковича*. 2015. № 139. С. 207 – 214.
204. Шацкий С.Т. Мой педагогический путь. Избр. пед.соч. М., 1958. С. 410 – 423.
205. Шевченко О.М. Психологічні особливості готовності до материнства дівчат-старшокласниць. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2017. Вип. 4. Т. 2. С. 135 – 139.
206. Шейко В.М., Кушнарєнко Н.М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності: підручник. 4-те вид., виправл. і доповн. К., 2004. 307 с.
207. Шеремет А. М. Формування професійної готовності майбутніх соціальних педагогів до роботи з клієнтами соціальних центрів матері і дитини: автореф. канд. пед. наук: 13.00.04. Хмельницький, 2016. 21 с.
208. Шнейдер Л.Б. Психология семейных отношения. Москва, 2000. 512 с.
209. Штефан Л. А. Соціально-педагогічна підтримка молоді сім'ї. *Вісник Запорізького національного університету*. Запоріжжя, 2009. № 2. С. 219 – 221.

210. Шульга Т. И., Олиференко Л. Я., Дементьева И. Ф. Социально-педагогическая поддержка детей группы риска. Москва, 2004. 256 с.
211. Эриксон Э. Г. Детство и общество. Изд. 2-е, перераб. и доп. / Пер. с англ. СПб., 1996. 592 с.
212. Юнг К.Г. Архетип и символ. М., 1991. 65 с.
213. Янченко Т. Проблеми соціально-педагогічної підтримки дітей, які потребували захисту, в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.) : автореф. дис... канд. пед. наук : спец. 13.00.01. Київ, 2006. 20 с.
214. Яремчук Н.В. Психологічні особливості підготовки молодих жінок до майбутнього материнства: автореф. дис. ... канд. псих. наук : 19.00.04. Київ, 2007. 23 с.
215. Ярошенко І.С. Права соціального забезпечення: нав. посіб. Київ, 2005. 232 с.
216. Bowlby J. Maternal cave and mental health : monograph. Geneva, 1951. P. 158.
217. Pilling D., Pringle M. Controversial issues in development. L., 1978. 424 p.
218. Rutter M. Maternal deprivation reassessed. Harmondsworth, 1972. P. 58.
219. Squire C. The Social Context of Birth. Radcliffe Medical PR. New York, 2009. 193 с.
220. Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту і розвитку дітей від 30.09.1990 р. https://zakon.rada.gov.ua/go/995_075
221. Гендерний та з позицій прав підхід до просування грудного вигодовування (переклад Ю.Савельєвої). URL <http://leleka.sumdu.edu.ua>.
222. Гончаренко М.С., Павленко Г.В., Ушакова Н.В. Психолого-педагогічні умови формування материнства й батьківства у молоді URL: www.pdfactory.com.
223. Декларація про загальні засади державної політики України стосовно сім'ї та жінок від 05 березня 1999 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua>.
224. Довгострокова програма поліпшення становища жінок, сім'ї, охорони материнства і дитинства від 28 липня 1992 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/431-92-п>.
225. Дошкільна освіта у світі. Франція. URL: <https://pedpresa.ua>
226. Женевская декларация прав ребенка от 26 ноября 1924 года. URL: souchastye.ru/.../Zhenevskaja-deklaraziya-prav-rebenka-1924.
227. Загальна Декларація прав людини. URL: <http://kr-admin.gov.ua>.
228. Закон України «Про охорону дитинства». Відомості Верховної Ради України (ВВР). 2001. № 30. С. 142. Конвенція ООН про права дитини. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
229. Європейська соціальна хартія від 03.05.1996 р. URL: http://zakon.rada.gov.ua/go/994_300.

230. Єлагін В. Про сутність поняття «соціальний капітал» та його роль у процесі розбудови соціальної держави URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/apdu/2011-1/doc/1/05.pdf>
231. Закон України «Про охорону дитинства». URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>
232. Поліна Кергомар – прогресивний діяч в області народної освіти Франції. URL: <http://izdp.kspu.edu>.
233. Коваленко Є.І. Методологічна функція історії педагогіки у становленні майбутнього педагога. URL: <http://nbuv.gov.ua>.
234. Конвенція ООН про права дитини. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_021
235. Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18 грудня 1979 р. URL: <http://http://khpg.org>.
236. Конвенція про мінімальні норми соціального забезпечення від 28 червня 1952 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/993_011.
237. Конвенція про охорону материнства 1952 р. № 103. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>
238. Конституція України. URL: <http://ufpp.gov.ua/content/PDF/zakonodavstvo/konstitychiya.pdf>.
239. Концепція безпечного материнства. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
240. Концепція державної сімейної політики. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1063-14>.
241. Концепція проекту Закону України «Про державну підтримку сімей у вихованні дітей» від 23 грудня 2004 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/en/954-2004-p>.
242. Копенгагенська декларація про соціальний розвиток від 01.01.1995 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.
243. Корчак Я. Виховання серцем. URL: <http://tronkablog.wordpress.com/2011/05/03/>.
244. Краевский В.В. Целостность похода к исследованию образования на современном этапе развития научной рациональности. URL: http://www.kraevskyvv.narod.ru/papers/zelost_podehoda.htm.
245. Кудрявцев В.Т. Культурно-исторический статус детства: эскиз нового понимания. URL: http://virtkafedra.ucoz.ua/el_gurnal/pages/vyp1/Kudrjavcev.pdf.
246. Лук'янова К. А. Напрями діяльності соціального педагога з неповнолітніми матерями. URL: <http://visnyk.chnpu.edu.ua>.
247. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua>.
248. Монтессорі-терапія. URL: http://www.reha.ck.ua/montessori_ua.html
249. Національна програма «Діти України» від 18 січня 1996 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/63/96>

- 250.ОПП «Соціальна педагогіка першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю 231 Соціальна робота галузі знань 23 Соціальна робота, розроблена групою кафедри соціальної роботи, соціальної педагогіки та соціології Херсонського державного університету. URL: www.kspu.edu/FileDownload.ashx/ОПП%20бакалавр%20СП.doc?id=da028d8...
- 251.ОПП «Соціальна робота. Соціальна педагогіка. Практична психологія» першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. Старобільськ, 2016. URL: https://luguniv.edu.ua/wp-content/uploads/2018/05/M_231_SRSPPP_Z_15.pdf.
- 252.Освітньо-професійна програма підготовки здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 231 «Соціальна робота». Ужгородський національний університет. URL: <http://https://www.uzhnu.edu.ua/en/infocentre/get/16112>
- 253.Освітньо-професійна програма підготовки здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 231 «Соціальна робота». Хмельницький національний університет. URL: <http://www.khnu.km.ua/root/siteres/50> Освітні програми/01 Гуманітарно-педагогічний факультет/Бакалавр. Соціально-педагогічна діяльність та соціальна реабілітація.pdf
- 254.Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського. URL: <https://www.pdpu.edu.ua/>
- 255.Піраміда потреб Маслоу. URL: psychologis.com.ua/piramida_potrebnostey_maslou.htm
- 256.Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. URL: <https://pnu.edu.ua>
- 257.Програма підготовки «Соціальна робота». Соціологічний факультет. Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна. URL: http://start.karazin.ua/uploads/files/files/socio_bak_socrobota.pdf
- 258.Про деякі заходи щодо виконання Національної програми планування сім'ї: Постанова КМУ від 14 квітня 1997 р.: URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/325-97-%D0%BF/sp:max10>.
- 259.Про деякі заходи щодо підтримки здоров'я сім'ї, безпечного материнства і відповідального батьківства: Постанова КМУ від 03 червня 1999 р.: URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/325-97-%D0%BF/sp:max10>.
- 260.Про затвердження Державної програми підтримки сім'ї на період до 2010 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/244-2007-n>.
- 261.Про Національну програму планування сім'ї: Постанова КМУ від 13 вересня 1995 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/main/j391y1991/sp:max10>.

262. Про Національну стратегію реформування інституційного догляду та виховання дітей на 2017 – 2026 роки та план заходів з реалізації її I етапу. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KR170526.html.
263. Про Програму «Українська родина»: Постанова КМУ 14 березня 2001 р.: URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/325-97-%D0%BF/sp:max10>.
264. Про Рекомендації парламентських слухань «Сімейна політика України – цілі та завдання»: Постанова ВР України від 08 грудня 2015 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/854-19>.
265. Профіль ОПП «Соціальна робота» зі спеціальності 231 «Соціальна робота» в Національному університеті біоресурсів і природокористування України. URL: https://nubip.edu.ua/sites/default/files/u284/231_socialna_robota.pdf
266. Профіль ОПП «Соціальна педагогіка» зі спеціальності 231 «Соціальна робота» в Київському університеті імені Бориса Грінченка. URL: <https://kubg.edu.ua/images/stories/.../+%20ОП%20бакалавр%20Соц.%20педагогіка.pdf>
267. Рекомендація N R (91) 9 Комітету міністрів державам-членам «Про невідкладні заходи у справах сім'ї» від 9 вересня 1991 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/main/j391y1991/sp:max10>.
268. Рекомендації парламентських слухань «Забезпечення прав дітей в Україні. Охорона материнства та дитинства». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2894-iv>.
269. Робоча програма навчальної дисципліни «Історія соціальної роботи». Східноєвропейський національний університет імені Лесі Українки. URL: http://eenu.edu.ua/sites/default/files/Files/istoriya_socialnoyi_roboti.pdf
270. Робоча програма навчальної дисципліни «Перинатальна психологія і психологія материнства». Івано-Франківськ. 2017. 15 с. URL: <http://old.pu.if.ua/depart/ExperimentalPsychology/resource/file>.
271. Робоча програма навчальної дисципліни «Технології соціальної роботи в Україні та світі». Львівський національний університет імені Івана Франка. URL: <http://pedagogy.lnu.edu.ua/wp-content/uploads/2017>.
272. Сімейний кодекс України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>.
273. Статут (Конституція) Всесвітньої організації охорони здоров'я. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_599.
274. Стежко З., Стежко Г. Проблеми методології історичних досліджень. Наукові записки. Вип. 11. С. 175 <http://dspace.kspu.kr.ua/jspui/bitstream>.

275. Типове положення про консультаційний пункт центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді у пологових стаціонарах, жіночих консультаціях та будинках дитини: Наказ Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту 23.10.2006 р.: URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/325-97-%D0%BF/sp:max10>.
276. Типове Положення про Службу соціальної підтримки сімей: Наказ Міністерство у справах молоді та спорту України 17.08.2005 р.: URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/325-97-%D0%BF/sp:max10>.
277. Тищенко О.М., Заборовський Г. І. Громадське здоров'я та охорона здоров'я : навчальний посібник для студентів факультету медичних сестер з вищою освітою, 2004. URL: <http://medu.pp.ua>.
278. Ткачова Ю. Г. Проблема формування готовності до материнства у вітчизняній педагогічній науці. URL: <https://nvd.luguniv.edu.ua/archiv/NN24/13tygvpn.pdf>
279. Троцук И. В. Наратив как междисциплинарный методологический конструкт в современных социальных науках. URL: <https://cyberleninka.ru>.
280. Факультет соціальної педагогіки та психології Запорізького національного університету. URL: <https://www.znu.edu.ua/ukr/university/departments/spp>.
281. Цільова комплексна програма генетичного моніторингу в Україні на 1999-2003 рр.» від 04 лютого 1999 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/118/99>.
282. Чорна О.О. Реалізація та сутність антропологічного підходу в освіті. URL: http://конференция.com.ua/files/image/konf%2011/doklad_11_3_1_16.pdf
283. Шаталович И.В. Понятие детерминизма к проблеме определения и классификации. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/.../cgiirbis_64.exe?..
284. Шацкий С. К вопросу о педагогике деревни [Електронний ресурс]. Сельская школа. URL: <http://ps.1september.ru/articlef.php?ID=200201205>.
285. Шмурак Ю. И. Воспитание до рождения. Теоретические размышления. Опыт развивающего пренатального воздействия. URL: www.goldbiblioteca.ru.
286. Щодо стану подолання та профілактики соціального сирітства в Україні. Аналітична записка. URL: <http://www.niss.gov.ua>.

РОЗДІЛ 2. ПРАКТИКА СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ МАТЕРИНСТВА Й ДИТИНСТВА В УКРАЇНІ (XX – ПОЧАТОК XXI СТ.)

2.1. Методичні рекомендації до авторського спецкурсу за вибором студента «Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства в Україні: історія й сучасність»

ПЕРЕДМОВА

Тривалий процес структурної перебудови, оновлення держави і суспільства сьогодні супроводжується об'єктивними труднощами, кризовими явищами, деформаціями суспільної свідомості, внаслідок яких постає проблема соціальної підтримки інституту материнства й дитинства. Ці обставини спонукають до нового бачення материнства – з позиції забезпечення прав матері, що актуалізує пошук нових форм соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.

Потреба науково осмислити уроки минулого, виробити ефективні заходи щодо імплементації історичного досвіду соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в сучасній Україні зумовили розробку авторського спецкурсу за вибором студента «Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства в Україні: історія й сучасність».

Основна **мета** спецкурсу полягає в комплексному розкритті генези, сутності соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні в XX ст. – на поч. XXI ст.

Завдання спецкурсу:

1. На основі аналізу наукової літератури схарактеризувати соціально-педагогічну підтримку материнства й дитинства в Україні у XX – на поч. XXI ст. як предмет історичних та соціально-педагогічних досліджень.
2. Обґрунтувати історичну періодизацію розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні в XX ст.
3. Проаналізувати зарубіжний досвід соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у XX ст.
4. Розглянути ідеї реалізації соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні в XX ст. – на початку XXI ст. у державному і недержавному секторі.

5. Простежити розвиток соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в умовах трансформації українського суспільства.

6. Визначити можливості використання історичного досвіду наукової проблеми на сучасному етапі.

У результаті вивчення спецкурсу студенти мають **знати**:

- теоретико-категоріальний інструментарій проблеми;
- законодавчу базу та напрямки державної політики у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства;
- історію становлення системи соціально-педагогічної підтримки в Україні та за рубежом;
- соціально-педагогічний аспект збереження здоров'я матері і дитини;
- особливості розвитку батьківського потенціалу через формування системи підтримки сім'ї;
- соціальні стандарти підтримки матері й дитини.

Студенти мають **вміти**:

а) загальна компетентність

- аналізувати, розмежовувати питання «педагогічна підтримка», «соціальна підтримка», «соціально-педагогічна підтримка»;
- працювати з нормативно-правовою документацією із забезпечення соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства;
- планувати соціально-педагогічну роботу.

б) предметна компетентність

- виконувати роль фасилітатора, консультанта, координатора, супервізора та аналітика з соціально-педагогічної роботи;
- координувати роботу з підтримки і захисту прав матері і дитини;
- надавати необхідні соціальні послуги шляхом проведення ефективної превентивної роботи;
- забезпечити соціальний супровід сімей, які опинились у складних життєвих обставинах, та сімей, які перебувають у зоні ризику щодо потрапляння у такі обставини, з метою збереження сім'ї, запобігання вилученню дітей із сім'ї, протидії насильству в сім'ї.

**СТРУКТУРА ПРОГРАМИ АВТОРСЬКОГО СПЕЦКУРСУ
ЗА ВИБОРОМ СТУДЕНТА**
*«Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства
в Україні: історія й сучасність»*

№ п/п	Назва теми	Кількість годин		
		Лекції	Практичні заняття	Самостійна робота
Змістовий модуль 1. Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства в Україні у XX – на поч. XXI ст. як предмет історичних й соціально-педагогічних досліджень				
1.	Стан розробленості проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у XX – на поч. XXI ст. у науковій літературі	1		5
2.	Поняттєво-категорійний апарат дослідження	2	2	5
3.	Методологічні підходи дослідження соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства	1	2	2
4.	Історична ретроспектива генезису педагогічних ідей як передумов зародження соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства		2	5
5.	Періодизація розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у XX ст.	2		3
Змістовий модуль 2. Зарубіжний досвід соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства				
6.	Тенденції соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в законодавстві України та зарубіжних країн		2	2
7.	Регулювання демографічних процесів в зарубіжних країнах		2	5

№ п/п	Назва теми	Кількість годин		
		Лекції	Практичні заняття	Самостійна робота
8.	Особливості соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в зарубіжних країнах	1	2	5
Змістовий модуль 3. Реалізація ідей соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у державному і недержавному секторі в Україні у XX ст. – поч. XXI ст.				
9.	Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства в сфері охорони здоров'я	1	2	5
10.	Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства в системі освіти	1	2	5
11.	Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства у діяльності соціальних служб, установ, організацій	1		5
Змістовий модуль 4. Перспективи теорії і практики соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в умовах трансформації українського суспільства				
12	Нове законодавче забезпечення розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства	1		3
13.	Інноваційні форми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства		2	5
14.	Імплементція історичного досвіду розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства на сучасному етапі	1		5
Разом:		12	18	60

РОЗДІЛ І.

ТЕОРЕТИЧНИЙ ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДТРИМКА МАТЕРИНСТВА Й ДИТИНСТВА В УКРАЇНІ У ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ. ЯК ПРЕДМЕТ ІСТОРИЧНИХ ТА СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

ТЕМА 1. СТАН РОЗРОБЛЕНОСТІ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ МАТЕРИНСТВА Й ДИТИНСТВА В УКРАЇНІ У ХХ – НА ПОЧ. ХХІ СТ. У НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Дослідження сучасних українських й зарубіжних науковців у царині соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства:

- а) дослідження з проблем материнства;
- б) праці з питань дитинства;
- в) доробки щодо соціально-педагогічної підтримки сім'ї:
 - 1) законодавчо-нормативна база досліджуваного періоду;
 - 2) праці сучасних вітчизняних та зарубіжних вчених у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства;
 - 3) ОПП підготовки студентів спеціальності 231 «Соціальна робота (соціальна педагогіка)» у ЗВО України.

ТЕМА 2. ПОНЯТТЄВО-КАТЕГОРІЙНИЙ АПАРАТ ДОСЛІДЖЕННЯ

Кваліфікація категорій «материнство», «дитинство», соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства» з позиції соціальної педагогіки:

- а) материнство як соціально-педагогічна катенорія: соціально-педагогічні напрями дослідження материнства; материнство як забезпечення прав матері – новий напрям вивчення материнства;
- б) дитинство як соціально-педагогічна категорія.
- в) соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства в Україні у ХХ – на поч. ХХІ ст. як напрям реалізації соціальної політики та як різновид соціально-педагогічної діяльності.

ТЕМА 3. МЕТОДОЛОГІЧНІ ПІДХОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ МАТЕРИНСТВА Й ДИТИНСТВА

Філософський методологічний рівень дослідження соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства. Загальнонауковий методологічний рівень дослідження соціально-педагогічної підтримки

материнства й дитинства. Конкретнонауковий методологічний рівень дослідження соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства. Наукові теорії дослідження соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства. Методи історико-соціально-педагогічного дослідження наукової проблеми. Матеріноцентричний підхід –ключовий підхід конкретнонаукового методологічного рівня у контексті дослідження проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.

ТЕМА 4. ПЕРІОДИЗАЦІЯ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ МАТЕРИНСТВА Й ДИТИНСТВА В УКРАЇНІ У ХХ СТ.

Становлення соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні (1905–1918 рр.). Державні ініціативи у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства (1918–1945 рр.). Державна політика у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства (1945–1991 рр.).

***ТЕОРЕТИЧНИЙ ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2.
ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ
ПІДТРИМКИ МАТЕРИНСТВА Й ДИТИНСТВА***

ТЕМА 5. ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ МАТЕРИНСТВА Й ДИТИНСТВА В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

Специфіка форм соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у політичному, економічному дискурсі зарубіжних країн. Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства в Німеччині. Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства в Бельгії. Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства у Великій Британії. Державні програми соціально-педагогічної підтримки материнства і дитинства в США. Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства у Франції.

ТЕОРЕТИЧНИЙ ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 3.
РЕАЛІЗАЦІЯ ІДЕЙ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ
ПІДТРИМКИ МАТЕРИНСТВА Й ДИТИНСТВА У ДЕРЖАВНОМУ
І НЕДЕРЖАВНОМУ СЕКТОРІ В УКРАЇНІ
У ХХ СТ. – ПОЧ. ХХІ СТ.

ТЕМА 6. СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДТРИМКА МАТЕРИНСТВА Й ДИТИНСТВА В СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Форми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у ХХ ст. в сфері охорони здоров'я:

а) діяльність закладів «Крапля молока» в зарубіжних країнах у першій половині ХХ ст. Етапи становлення закладів «Крапля молока» в Україні;

б) система закладів ОХМДу в Україні.

в) діяльність Інститутів ОХМДу в Україні.

ТЕМА 7. СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДТРИМКА МАТЕРИНСТВА Й ДИТИНСТВА В СИСТЕМІ ОСВІТИ

Форми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у ХХ ст. в системі освіти:

а) педагогічний всеобуч в загальноосвітніх школах;

б) педагогічна пропаганда;

в) діяльність шкіл матері;

г) кабінети педагогічної освіти батьків;

д) консультаційні пункти з питань сімейного виховання;

е) НУПД – вища форма реалізації завдань педагогізації соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у другій половині ХХ ст.

Надання соціально-педагогічних послуг вагітним і матерям з дітьми закладами освіти України.

ТЕМА 8. СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДТРИМКА МАТЕРИНСТВА Й ДИТИНСТВА У ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ, УСТАНОВ, ОРГАНІЗАЦІЙ

Діяльність Центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді у сфері соціальної роботи з жіночою молоддю. Роль Комітету у справах жінок, материнства і дитинства у розвитку державної політики у сфері охорони материнства і дитинства.

Розвиток системи закладів соціального спрямування з підтримки жінок, молоді та сімей, які перебувають у складних життєвих обставинах: соціальний центр матері та дитини, центр соціально-

психологічної реабілітації дітей, соціально-реабілітаційний центр (дитяче містечко), центр планування сім'ї. Громадська ініціатива у сфері розвитку соціальних центрів матері та дитини у регіонах України. Надання соціально-педагогічних послуг вагітним і матерям з дітьми соціальними службами, установами, організаціями України.

ТЕОРЕТИЧНИЙ ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 4.

ПЕРСПЕКТИВИ ТЕОРІЇ ПРАКТИКИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ МАТЕРИНСТВА Й ДИТИНСТВА В УМОВАХ ТРАНСФОРМАЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

ТЕМА 9. НОВЕ ЗАКОНОДАВЧЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ МАТЕРИНСТВА Й ДИТИНСТВА В НЕЗАЛЕЖНІЙ УКРАЇНІ

Законодавство у напрямку підвищення соціального статусу та охорону основних прав жінки-матері. Законодавство щодо забезпечення дотримання прав і свобод дітей у сфері сімейних стосунків. Законодавство у сфері охорони здоров'я матері й дитини. Законодавство з питання заохочення до материнства.

ТЕМА 10. ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ІСТОРИЧНОГО ДОСВІДУ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ МАТЕРИНСТВА Й ДИТИНСТВА НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Актуальні напрями соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні. Реформування медичної галузі – запорука розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у сфері охорони здоров'я. Проект Національної сімейної стратегії та його значення для подальшого розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні. Використання ідей теорії і практики соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в сучасному українському соціумі.

РОЗДІЛ II.

ПРАКТИЧНИЙ ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 1

Тема: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ МАТЕРИНСТВА Й ДИТИНСТВА В УКРАЇНІ У ХХ – НА ПОЧАТКУ ХХІ СТ ЯК ІСТОРИЧНОГО Й СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО ЯВИЩА

I. Питання для обговорення:

1. Мета та завдання спецкурсу.
2. Ступінь розробленості проблеми як соціально-педагогічної.
3. Методологічні підходи дослідження соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.
4. Поняттєво-категорійний апарат дослідження.

II. Запитання і завдання для самоконтролю:

1. Окресліть мету і завдання спецкурсу.
2. Окресліть стан розробленості наукової проблеми за напрямками: дослідження з проблем материнства; праці з питань дитинства; доробки щодо соціально-педагогічної підтримки сім'ї.
3. Розмежуйте поняття «педагогічна підтримка», «соціальна підтримка», «соціально-педагогічна підтримка» у міждисциплінарному контексті.
4. Обґрунтуйте тотожність поняття «охорона материнства й дитинства», що побутує у законодавстві та науковій літературі ХХ ст. з сучасним визначенням «соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства».
5. Дайте визначення категорій «дитинство», «материнство», «соціально-педагогічна підтримка» як соціально-педагогічних.
6. Які методологічні підходи використано в дослідженні проблеми теорії і практики соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у ХХ – на поч. ХХІ ст.?
7. Обґрунтуйте матеріноцентричний підхід як ключовий у контексті дослідження проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.

III. Пошукові та творчі завдання:

1. Визначити предметне поле проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.
2. Укласти кластер на тему: «Наукові підходи до проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в історичному контексті».
3. Законспектувати тези праць Е. Еріксона «Дитинство і суспільство», Дж. Баулбі «Материнство і психічне здоров'я», Д. Піллінга і М. Прінгл «Спірні питання в розвитку дитини».
4. Проаналізувати праці педагогів, філософів, психологів, істориків, культурологів з проблем дитинства, материнства й соціально-педагогічної підтримки.

5. Доберіть джерела інформації та підготуйте наукові доповіді чи повідомлення на тему: «Соціально-педагогічна діяльність соціального педагога у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства», «Феномени «материнство» й дитинства»: міждисциплінарне представлення», «Еволюція наукових напрямів дослідження материнства», «Дитинство у вітчизняній педагогіці ХХ століття», «Концепція материнства Г. Філіппової: психологічний аспект», «Гендерні дослідження соціально-педагогічної підтримки» та ін.

6. Підготувати та провести дискусію «Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства як соціально-педагогічна категорія».

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 2.

Тема: ІСТОРИЧНА РЕТРОСПЕКТИВА ГЕНЕЗИСУ ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ ЯК ПЕРЕДУМОВ ЗАРОДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ МАТЕРИНСТВА Й ДИТИНСТВА

I. Питання для обговорення:

1. Історичний розвиток педагогічних підходів до з'ясування соціально- та культуротворчих функцій материнства.

2. «Материнська школа» Яна Амоса Коменського та її значення для становлення соціально-педагогічної підтримки материнства і дитинства в Україні.

3. Соціально-педагогічна підтримка дитинства й материнства у концепції дитиноцентризму та «педагогіки серця» Януша Корчака.

4. Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства у концепції педагогічної освіти матері К. Ушинського.

5. Соціально-педагогічна підтримка дитинства й материнства у концепції «школи сердечності» Василя Сухомлинського.

6. Деякі аспекти соціально-педагогічної підтримки дитинства й материнства у концепції соціальної захищеності дитини в теорії колективу Антона Макаренка.

7. Концепція «школи-життя» як центру соціального середовища С. Шацького.

8. Феномен «материнство» у концепції фамілістики

М. Стельмаховича.

II. Запитання і завдання для самоконтролю

1. Окресліть еволюцію наукових поглядів на соціально- та культуротворчі функції материнства.

2. В чому суть програми материнського виховання Я.А.Коменського, описаної у творі «Материнська школа»?

3. В чому проявляється сутність концепції дитиноцентризму та «педагогіки серця» Я. Корчака?

4. Окресліть завдання концепції педагогічної освіти матері К. Ушинського.

5. Які завдання соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства окреслено в концепції соціальної захищеності дитини в теорії колективу А. Макаренка?

6. Окресліть сутність концепції «школи-життя» як центру соціального середовища С. Шацького.

7. Яка роль концепції «школи сердечності» В. Сухомлинського у розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства?

8. Як представлено феномен «материнство» у концепції фамілістики М. Стельмаховича?

III. Пошукові та творчі завдання:

1. Скласти список першоджерел репрезентативного представлення в історії світової педагогіки питання соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства (20–25 найменувань).

2. Напишіть наукову статтю на тему «Феномени «дитинство» й «материнство» очима українських письменників ХХІ ст.»

3. Підготувати наукові повідомлення на теми: «Ідеї соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у праці В. Зеньковського «Соціальне виховання, його завдання і шляхи»», «Батьківський університет В. Сухомлинського – перша модель НУПЗ для батьків в Україні», ««Дитина в дошкільні роки» Є. Аркіна та її значення для розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у сфері охорони здоров'я».

4. Укласти бібліографію теоретичних надбань Я.Корчака щодо проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 3.

Тема: ТЕНДЕНЦІ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ МАТЕРИНСТВА Й ДИТИНСТВА В ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН У ХХ СТ.

I. Питання для обговорення:

1. Законодавство щодо соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у зарубіжних країнах.
2. Нормативно-правове забезпечення охорони прав дитинства в Україні.
3. Законодавство з охорони материнства й дитинства України та окремих зарубіжних країнах.

II. Запитання і завдання для самоконтролю

1. Як було зреалізовано ідею охорони дитинства у законодавстві зарубіжних країн у першій половині ХХ ст.?
2. Який документ вважається основою для розробки Дитячої Хартії у країнах зарубіжжя у першій половині ХХ ст.?
3. Які ідеї відображено в законах та декретах з охорони дитинства в Англії, Бельгії, Греції, Іспанії, Німеччині, США, Франції, Чехословаччині?
4. Назвіть міжнародні документи з питання охорони материнства й дитинства.
5. Які тенденції соціально-правової підтримки виокремлено в Україні та зарубіжних країнах?

III. Пошукові та творчі завдання:

1. Підготуйте наукові доповіді на теми: «Декларація прав дитини 1923 р. – перший нормативний документ з охорони дитинства у Європі», «Вашингтонська конференція від 14 вересня 1923 р. про охорону дитячої праці та її вплив на оформлення сучасного законодавства».
2. Укладіть таблицю «Нормативно-правові засади соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у ХХ ст.».
3. Здійснити порівняльний аналіз законодавства щодо державної підтримки дитинства в Україні та зарубіжних країнах.
4. Підготувати та повести дискусію «Дитяча Хартія і Конвенція ООН про права дитини: за і проти».
5. Написати наукові статті на запропоновані теми: «Державна політика України в галузі сімейних відносин», «Державна політика в сфері соціального захисту населення», «Міжнародний механізм

захисту прав і свобод людини», «Основні етапи розвитку прав дітей у ХХ ст.», «Зародження і розвиток міжнародного захисту прав жінок і дітей».

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 4.

Тема: РЕГУЛЮВАННЯ ДЕМОГРАФІЧНИХ ПРОЦЕСІВ В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ

I. Питання для обговорення:

1. Цілі демографічних процесів на сучасному етапі.
2. Види державної допомоги сім'ям з дітьми як інструмент регулювання демографічних процесів за кордоном.
3. Індивідуальні моделі стимулювання народжуваності за кордоном.
4. Демографічна криза та шляхи її подолання за кордоном та в Україні.

II. Запитання і завдання для самоконтролю

1. Які цілі демографічного напрямку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства на сучасному етапі в Україні та за кордоном?
2. Які види державної допомоги сім'ям з дітьми регулюють демографічні процеси за кордоном?
3. Назвіть індивідуальні моделі стимулювання народжуваності за кордоном.
4. Проаналізуйте причини демографічної кризи в Україні та окресліть шляхи її подолання.

III. Пошукові та творчі завдання

1. Написати наукові статті на запропоновані теми: «Жінки і діти як демографічна група, що потребує особливої турботи суспільства», «Демографічна ситуація в Україні та здоров'я населення».
2. Підготувати наукове повідомлення на тему «Основні напрямки державної політики в Україні щодо реалізації політики стимулювання народжуваності».
3. Розробити бізнес-план з питання стимулювання народжуваності в Україні.
4. Підготувати творчий проект «Моє бачення подолання демографічної кризи на сучасному етапі розвитку держави».

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 5.

Тема: СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДТРИМКА МАТЕРИНСТВА
Й ДИТИНСТВА В ЗАРУБІЖНИХ КРАЇНАХ
(педагогічна конференція)

I. Питання для обговорення:

1. Підготувати презентації на тему: «Розвиток соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у зарубіжних країнах у другій половині ХХ ст.» (Кіпр, Ліхтенштейн, Туреччина, Хорватія, Австрія, Бельгія, Болгарія, Греція, Данія, Естонія, Ірландія, Ісландія, Латвія, Литва, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Португалія, Румунія, Словаччина, Словенія, Угорщина, Фінляндія, Чехія, Швейцарія, Швеція, Албанія, Андорра, Боснія і Герцеговина, Ватикан, Македонія (Сербія і Чорногорія та ін.).

II. Запитання і завдання для самоконтролю:

Розкрийте питання за таким планом:

- а) нормативна база щодо формування соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у зарубіжних країнах;
- б) форми реалізації соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у зарубіжних країнах;
- в) види сімейної допомоги у зарубіжних країнах.

III. Пошукові та творчі завдання:

1. Доберіть список статей (10 – 15 назв), у яких висвітлюється питання формування сімейної політики у зарубіжних країнах на початку ХХІ ст.
2. Проаналізуйте поезію В. Симоненка «Лебеді материнства».
3. Напишіть есе на тему: «Модель соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у контексті імплементації зарубіжного досвіду».

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 6.

Тема: СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНА ПІДТРИМКА МАТЕРИНСТВА
Й ДИТИНСТВА У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

I. Питання для обговорення:

1. Система закладів ОХМДу як форма соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у ХХ ст.:

1.1. Віхи діяльності закладів «Краплі молока» в зарубіжних країнах та Україні.

1.2. Розвиток мережі закладів ОХМДу.

1.3. Підготовка кадрів в Інститутах ОХМДу.

2. Кабінети відповідального батьківства та школи матері – нові форми педагогізації майбутніх матерів при закладах ОХМДу.

II. Запитання і завдання для самоконтролю

1. Які передумови виникнення закладів «Краплі молока» в зарубіжних країнах та Україні?

2. Коли з'явилися перші заклади Каплі молока» в Україні?

3. Чи прослідковувався педагогічний аспект у завданнях закладів «Краплі молока»?

4. Які етапи становлення виділяють в діяльності «Крапель молока» в Україні?

5. Яка мета діяльності Консультаційної Ради, Ради Соціальної Допомоги, Дому Одинокі Матері.

6. Які завдання вирішували заклади ОХМДу (антенатальні консультації, ясла і консультації для дітей, консультації для грудних дітей, жіночі консультації, пологові будинки, будинки матері і дитини, санітарно-педагогічні лабораторії) у ХХ ст.

7. Яка система підготовки була в Інститутах ОХМДу, що діяли в Україні у першій половині ХХ ст.

8. За допомогою яких форм реалізовувався педагогічний аспект у діяльності закладів ОХМДу?

9. Які соціально-педагогічні послуги надавали заклади ОХМДу матерям з дітьми та вагітним?

III. Пошукові та творчі завдання:

1. Підготувати наукове повідомлення на тему «Державний науковий Інститут охорони материнства і дитинства ім. В.П.Лебедевої – науково-медичний заклад всесоюзного значення».

2. Зробити порівняльну таблицю змісту, напрямів соціально-педагогічної роботи у закладах ОХМД.

3. Ознайомитися з фондами Івано-Франківського обласного державного архіву, зокрема з тими, що містять інформацію про діяльність закладів ОХМД у ХХ ст.

4. Проаналізувати структуру, напрями та зміст підготовки соціально-педагогічних кадрів в Інститутах ОХМДу.

5. Укласти таблицю основних соціально-педагогічних послуг, що надавалися у закладах ОХМДу матерям з дітьми та вагітним.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 7.

Тема: ДІЯЛЬНІСТЬ НАРОДНИХ УНІВЕРСИТЕТІВ ПЕДАГОГІЧНИХ ЗНАНЬ

I. Питання для обговорення:

1. Історія створення НУПЗ – вищої форми реалізації завдань педагогізації соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у другій половині ХХ ст.
2. Організаційна структура НУПЗ в Україні.
3. Основні компоненти процесу навчання в НУПЗ.
4. Форми організації навчання в НУПЗ.

II. Запитання і завдання для самоконтролю

1. Назвіть передумови створення НУПЗ в Україні?
2. На яких принципах ґрунтувалася діяльність НУПЗ?
3. Назвіть основні компоненти процесу навчання в НУПЗ.
4. Окресліть організаційну структуру НУПЗ.
5. Які форми організації навчання реалізовували в НУПЗ?

III. Пошукові та творчі завдання

1. Підготувати ділову гру «Діяльність народних університетів педагогічних знань в Україні».
2. Графічно показати кількісні показники діяльності НУПЗ у другій половині ХХ ст.
3. Провести круглий стіл «Використання в сучасних умовах досвіду діяльності НУПЗ».
4. Зробити порівняльну таблицю методів і форм організації навчання в НУПЗ.

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 8.

Тема: ІННОВАЦІЙНІ ФОРМИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ МАТЕРИНСТВА Й ДИТИНСТВА В УКРАЇНІ У ХХІ СТ.

I. Питання для обговорення:

1. Роль катехитичних шкіл у розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в незалежній Україні.
2. Родинні реколекції, родинні центри, родинні поради, школа сім'ї – різні форми реалізації соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в незалежній Україні.

II. Запитання і завдання для самоконтролю

1. Які передумови створення катехитичних шкіл в Україні?

2. Якими документами керуються у роботі катехитичні школи?
3. Назвіть мету й завдання катехитичних шкіл.
4. Які дисципліни вивчають у катехитичних школах відповідно до навчальної програми?
5. Які спеціалізовані гуртки діють в катехитичних школах?
6. Які форми дозвілля організовують катехитичні школи?
7. Яке завдання катехитичних реколекцій для родини, що організовуються при храмах?
8. Яка роль християнського табору у релігійному вихованні дітей?
9. Яка мета спільноти «Матері в молитві» УГКЦ?
10. Окресліть мету сімейного форуму «Україна за сім'ю» у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.
11. Окресліть напрями роботи родинних центрів, родинної поради, школи сім'ї, що діють при УГКЦ.
12. Назвіть соціально-педагогічні послуги, що надаються матерям з дітьми та вагітним родинними центрами, родинними порадами, школами сім'ї, що створюються при УГКЦ.

III. Пошукові та творчі завдання

1. Підготувати і провести тренінг на тему «Морально-духовний світ особистості».
2. Організувати практичну імітаційну гру «Яка я майбутня(ій) мама (тато)».

ПРАКТИЧНЕ ЗАНЯТТЯ № 9.

Тема: ЦЕНТРИ СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ ПІДТРИМКИ МАТЕРИНСТВА Й ДИТИНСТВА В УКРАЇНІ У ХХІ СТ.

I. Питання для обговорення:

1. Українсько-швейцарські програми підтримки материнства й дитинства у сфері охорони здоров'я.
2. Розвиток мережі сімейних Центрів в Україні.
3. Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства у діяльності Івано-Франківських Центрів підтримки материнства й дитинства.
4. Діяльність Центрів соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в регіонах України.

II. Запитання і завдання для самоконтролю

1. Окресліть сутність українсько-швейцарських програм

підтримки материнства й дитинства «Неонатологія», «Програма покращення перинатальних медичних послуг», «Здоров'я матері і дитини» у сфері охорони здоров'я щодо надання соціально-педагогічних послуг материнству й дитинству.

2. Яка мета проектів «Цвіт Карпат», «Цвіт Карпат-2, », «Сприяння покращенню догляду та розвитку дітей раннього віку в сільській місцевості шляхом навчання та консультування батьків», започаткованих Дитячим Фондом ООН ЮНІСЕФ та обласною дитячою клінічною лікарнею в Івано-Франківській області?

3. Окресліть завдання, напрями і форми діяльності Івано-Франківських Центру відповідального батьківства «Криниця», Центру раннього розвитку дитини «Дивоцвіт», Центру свідомого батьківства «Дівія», школи батьківської компетентності «Станіславський ТАТО» у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.

4. Мета та завдання Центрів соціально-психологічної реабілітації сім'ї на Івано-Франківщині (обласний Центр соціально-психологічної допомоги в селищі Верховина Верховинського району, міський соціально-реабілітаційний центр матері та дитини «Містечко милосердя Святого Миколая», Міжрегіональний центр соціально-психологічної реабілітації дітей в с. Мединя Галицького району) у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.

5. Окресліть зміст соціально-педагогічних послуг, що пропонує Навчально-науковий Центр «Університет обдарованої дитини».

III. Пошукові та творчі завдання

1. Розробити проекти на теми: «Мережа Центрів соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства у XXI ст. в Україні»; «Центр соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства нового покоління»

2. Розробити і провести гру-квест «Охорона здоров'я – основа соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства».

САМОСТІЙНА РОБОТА

Орієнтовна тематика рефератів

1. Методологічні засади дослідження проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у ХХ – початку ХХІ ст.
2. Понятійно-категоріальний апарат проблеми соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.

3. Погляди сучасних вчених на проблему соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.
4. Передумови розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у XX – початку XXI ст.
5. Становлення та розвиток законодавства про соціально-педагогічну підтримку материнства й дитинства в Україні.
6. Правовий аспект соціально-педагогічної підтримки жінки-матері в Україні.
7. Захист прав дітей та державна політика у сфері у сфері соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства.
8. Закон України «Про охорону дитинства» та його значення для розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні.
9. Вплив гендерних стереотипів на реалізацію гендерної політики в Україні.
10. Трудові права дітей та матерів: законодавство про працю.
11. Міжнародні стандарти в галузі охорони сім'ї, материнства й дитинства.
12. Основні напрями оптимізації системи соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні.
13. Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства у зарубіжних країнах на сучасному етапі (Австрія, Албанія, Андорра, Беларусь, Бельгія, Болгарія, Боснія і Герцеговина, Ватикан, Великобританія, Греція, Данія, Естонія, Ірландія, Ісландія, Кіпр, Латвія, Литва, Ліхтенштейн, Люксембург, Мальта, Нідерланди, Німеччина, Норвегія, Польща, Португалія, Румунія, Сербія і Чорногорія, Словаччина, Словенія, Туреччина, Угорщина, Фінляндія, Хорватія, Чехія, Швейцарія, Швеція та ін.).
14. Роль соціальних Центрів підтримки сім'ї у становленні соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в сучасній Україні у сфері охорони здоров'я (в Івано-Франківській області (Обласний центр соціально-психологічної допомоги в селищі Верховина Верховинського району, Міжрегіональний центр соціально-психологічної реабілітації дітей в с. Мединя Галицького району, Міський соціально-реабілітаційний центр матері та дитини «Містечко милосердя Святого Миколая», Обласний центр

відповідального батьківства «Криниця», Обласний центр підтримки грудного вигодовування, Обласний центр раннього розвитку дитини «Дивоцвіт», Школа батьківської компетентності «Станіславський тато», Центр усвідомленого батьківства «Дівія»), Тернопільській («Центр щасливого батьківства та материнства»), Київській (Центр матері та дитини «Тутті-Фрутті»), Київський обласний центр охорони здоров'я матері і дитини, ГО «Міжнародний Центр Батьківства», Дрогобицький соціальний центр матері та дитини, Чернігівський обласний соціальний центр матері та дитини «Батьки й дитина разом», Чернівецький Соціальний центр матері та дитини, Чернівецьку громадську організацію «Доля дітей в батьківських руках», Кременчуцький Центр інформаційної підтримки молодих батьків «Родина», Харківський сімейний клуб «Сім'я від А до Я», Центр матері та дитини в смт. Коротич Харківської області, Вінницьку громадську організацію «Олег», Сумську школу молодих батьків «Перші кроки», Ужгородський Центр розвитку родини «Калейдоскоп» та ін.).

15. Українські і зарубіжні письменники ХХ ст. про соціально-педагогічну підтримку материнства й дитинства.
16. Українська і зарубіжна література ХХІ ст.: новий погляд на соціально-педагогічну підтримку материнства й дитинства.
17. Педагогічний всеобуч – основа соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні у другій половині ХХ ст.
18. Зміст, методи і форми роботи з підвищення педагогічної освіти батьків в народних університетах педагогічних знань у другій половині ХХ ст.
19. Роль народних університетів педагогічних знань у становленні нових форм практичної реалізації соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в сучасній Україні.
20. Регулювання демографічних процесів в сучасній Україні та зарубіжних країнах: порівняльний аспект.
21. Роль релігійних конфесій у духовному зростанні дітей і педагогічній освіченості батьків.
22. Інноваційні форми роботи в ЗВО, Центрах соціальної підтримки сім'ї щодо творчого використання історичного

досвіду розвитку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства на сучасному етапі.

ІНДИВІДУАЛЬНА НАВЧАЛЬНА РОБОТА СТУДЕНТІВ

Індивідуальне завдання з навчальної дисципліни оформляється у вигляді плану-конспекту, індивідуального завдання навчального проекту чи групової технології.

Індивідуальні навчально-дослідні завдання

Завдання 1.

Проект 1. Есе «Модель соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні та в зарубіжних країнах на сучасному етапі: порівняльний аспект»

Обсяг – не менше 3 стор.

Кожен проект виконується на аркушах формату А4.

Опрацюйте джерельну базу з теми лекції та семінару.

Вимоги до виконання:

1.Зверніть увагу на складові моделі,

2.Дайте відповідь на наступні питання.

Що таке модель? Які напрями охоплює соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства? Які моделі, напрямки і технології соціальної роботи з сім'ями різних типів? Поясніть та обґрунтуйте свою відповідь.

Завдання 2

Анотація статті на педагогічну тематику

Обсяг – не менше 3-4 стор. (друкований текст, шрифт Times New Romans, інтервал 1,5)

1. Оберіть одну статтю на педагогічну тематику або запропонуйте свій варіант статті із фахових педагогічних видань щодо проблем викладання історії соціальної роботи у загальноосвітній школі, попередньо узгодивши з викладачем, та прочитайте її.

2. Напишіть анотацію цієї статті, користуючись зазначеними порадами, та обов'язково вкажіть її назву, назву та рік (число) фахового видання, кількість сторінок, долучіть до роботи ксерокопію анотованої статті.

Пам'ятайте, анотація – це критичний огляд, а не опис змісту статті. Висловіть своє ставлення до прочитаного, опишіть ключові моменти та зазначте, хто, на вашу думку, є цільовою аудиторією цієї

публікації, кому вона може бути корисною. Зазначте ключові ідеї, опишіть структуру та значущість змісту статті з історичної, культурної, педагогічної перспективи. Читаючи її, занотуйте цікаві думки та запитання, які виникли. Посилаючись на слова автора, не забудьте вказати сторінку. Перегляньте періодичні видання, які містять анотації на нові публікації чи книги. Це допоможе вам організувати свою роботу та обрати необхідний стиль.

Завдання 3. Фрагмент плану-конспекту навчального заняття (уроку) із запропонованої теми.

Складіть план уроку та опишіть детально один з етапів процесу навчання та методи, які Ви будете використовувати. Розкрийте зміст навчально-пізнавальної діяльності учнів, педагогічних дій під час реалізації конкретних навчальних методів.

Вимоги до виконання:

Визначте мету навчального заняття як результат, який Ви хочете досягнути; мета повинна охоплювати не тільки дидактичні, але й виховні, розвивальні завдання.

Виокремте етапи навчального заняття (складіть план) відповідно до його навчальної мети.

Оберіть один з етапів та уважно продумайте методи, засоби навчання відповідно до поставленої мети; вибір методів, їхнє застосування повинні забезпечувати активність усіх учнів на цьому етапі заняття.

Опишіть процедури застосування методів навчання, окремих видів навчально-пізнавальної діяльності учнів. Доцільно застосовувати різні форми навчально-пізнавальної діяльності учнів під час уроку (індивідуальну, парну, групову, колективну, коопероване навчання).

Методи навчання

Під час проведення лекційних та практичних занять використовуються такі методи навчання як: лекція, розповідь, пояснення, бесіда, дискусія, диспут, робота з нормативними документами про освіту, ілюстрування, відеометод, дидактична гра, практична робота тощо.

Проведення лекцій та семінарсько-практичних занять із застосуванням наочних методів навчання (комп'ютерних презентацій, структурно-логічних схем, узагальнюючих таблиць та

іншого роздаткового матеріалу, тематичних комплектів навчально-методичного забезпечення спецкурсу).

Застосування інтерактивних методів навчання під час навчальних занять («методу проєктів», «комунікативної атаки», «мозкового штурму», «снігової кулі», «техніки акваріуму», методу «Прес» тощо); проведення семінарських занять із застосуванням імітаційно-рольових ігор у формі наукової конференції, прес-конференції, наукового семінару, засідання дискусійного клубу.

Методи контролю

Контроль рівня знань студентів щодо засвоєння ними тем з навчальної дисципліни здійснюється на підставі таких методів як: метод усного контролю – здійснюється шляхом індивідуального і фронтального опитування студентів; метод письмового контролю – здійснюється за допомогою самостійних і контрольних робіт; метод тестового контролю – виконання спеціальних тестових завдань; метод самоконтролю та ін.

Розподіл балів, які отримують студенти

Поточне тестування та самостійна робота													Сума
ЗМ 1			ЗМ 2		ЗМ 3								
T1	T2	T3	T4	T5	T6	T7	T8	T9	T10	T11	T12	T13	
8	8	8	8	8	8	8	8	8	5	5	9	9	100

T1, T2 ... – теми змістових модулів.

Шкала оцінювання: національна та ECTS

Сума балів за всі види навчальної діяльності	Оцінка ECTS	Оцінка за національною шкалою	
		для екзамену, курсового проєкту (роботи), практики	для заліку
90 – 100	A	відмінно	зараховано
80 – 89	B	добре	
70 – 79	C		
60 – 69	D	задовільно	
50 – 59	E		
26 – 49	FX	незадовільно з можливістю повторного складання	не зараховано з можливістю повторного складання
0-25	F	незадовільно з обов'язковим повторним вивченням дисципліни	не зараховано з обов'язковим повторним вивченням дисципліни

Методичне забезпечення

1. Підручники, зазначені у списках рекомендованої літератури; нормативні документи; ілюстративні матеріали (комп'ютерні презентації; структурно-логічні схеми, інтегративні моделі, узагальнюючі таблиці та інший роздатковий матеріал, що використовується під час початкових занять); тематичні комплекти до вивчення спецкурсу.
2. Самостійні завдання з навчальної дисципліни.
3. Методичні вказівки для підготовки до практичних занять, контрольних робіт та самостійної роботи.

Рекомендована література

1. Бориченко К.В. Соціальний захист сімей з дітьми за законодавством України : монографія. Одеса, 2015. 302 с.
2. Горілий А. Г. Історія соціальної роботи в Україні : курс лекцій. Тернопіль, 2004. 174 с.
3. Гендерні дослідження: прикладні аспекти : монографія / [В. Кравець, Т. Говорун, О. Кікінежді та ін.]; за наук. ред. В. Кравця. Тернопіль, 2013. 448 с.
4. Декларація про загальні засади державної політики України стосовно сім'ї та жінок. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/475-14>
5. Державна сімейна політика в країнах Західної Європи. URL: <http://shev.gov.ua>.
6. Дитинство в Україні: права, гарантії, захист :збірник документів. Київ, 1998, част.1. 248с.
7. Добрянський А. Зарубіжний досвід вирішення проблем багатодітних сімей (на прикладі деяких країн ЄС). *Збірник наукових праць*, 2015. Вип. 44. С. 104 – 110.
8. Жаровцева Т. Г. Неблагополучна сім'я: своєрідність, проблеми, педагогічна підтримка. Одеса, 2004. 191 с.
9. Загальна Декларація прав людини. URL: <http://kr-admin.gov.ua/mol/molod/2.pdf>.
10. Запобігання інституціоналізації дітей раннього віку. Інноваційні технології соціальної роботи з профілактики відмов від новонароджених дітей: методичний посібник / Автори-упряд.: Алексеєнко Т.Ф., Безпалько О.В., Бервено Н.О. та ін.; заг. ред. Звереві І.Д., Петрович Ж.В. К., 2008. 224 с.
11. Зарубіжний досвід соціального захисту сім'ї. URL: <http://shev.gov.ua>.
12. Захист прав дитини в діяльності соціального педагога навчального закладу : метод. рек. /авт. кол. за ред.: Ю.А.Луценка, В.Г.Панка. К., 2016. 73 с.

13. Зобенько Н.А. Сучасний стан дитинства в Україні. *Науковий вісник Ужгородського університету. Педагогіка. Соціальна робота*, 2016. Вип. 2 (39). С. 77 – 80.
14. Історія соціальної педагогіки та соціальної роботи: Курс лекцій / Поліщук В. А., Янкович О. І. Тернопіль, 2009. 256 с.
15. Історія соціальної роботи : навч. посіб. / уклад. Кравченко О.О., Матрос О.О. Умань, 2017. 117 с.
16. Історія, теорія і практика соціальної роботи в Україні : наук.-навч.-метод. посібник / уклад. Харченко С. Я., Кратінов М. С., Ваховський Л. У. та ін. Луганськ, 2004. 321 с.
17. Капська А. Й., Олексюк Н.С., Калаур С. М., Фалинська З. З. Соціально-педагогічна робота з проблемними сім'ями : посібник. Тернопіль, 2010. 304 с.
18. Карпенко О.Г., Янченко Т. В. Соціально-педагогічна підтримка дітей в історичному контексті. Київ, 2006. 160 с.
19. Касицина Н. М., Михайлова Н. Н., Юсфин С. М., Миркес М. М. Педагогіка підтримки. СПб., 2005. 160 с.
20. Квас О. Дитиноцентризм у науках про виховання: історичний аспект : монографія. Дрогобич, 2011. 300 с.
21. Клименко О.Ю. Інституціоналізація соціального захисту дітей у кризових ситуаціях в сучасному українському суспільстві : монографія. Харків, 2015. 400 с.
22. Ковбас Б. І., Костів В.І. Родинна педагогіка: У 3-х т. Том 1. Основи родинних взаємовідносин. Івано-Франківськ, 2002. 288 с.
23. Ковчина І. М. Основи соціально-правового захисту особистості: навчально-методичний посібник / За заг ред. А.О.Ярошенко. Київ, 2011. 297 с.
24. Конвенція ООН про права дитини. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
25. Конвенція про охорону материнства. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_122.
26. Конституція України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
27. Концепція державної сімейної політики. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1063-14>.
28. Концепція Державної цільової соціальної програми підтримки сім'ї до 2016 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/325-2012-р>.
29. Концепція Загальнодержавної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини на період до 2021 року». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/230-2017-р>.
30. Костина Е. Ю. История социальной работы: учеб. пособие. Владивосток, 2003. 110 с.

31. Кравець В. Гендерна педагогіка : навчальний посібник для вищих педагогічних навчальних закладів освіти. Тернопіль, 2003. 416 с.
32. Кравець В. Психофізіологічні та психолого-педагогічні аспекти формування усвідомленого батьківства : монографія. К., 2001. 244 с.
33. Крамаренко Л. Соціальний захист населення в країнах європейського союзу (на прикладі категорії «багатодітна сім'я»). URL: <http://zavantag.com/docs/2324/index-432271.html>.
34. Кривачук Л.Ф. Державна політика у сфері охорони дитинства: формування та реалізація : монографія. Львів, 2012. 480 с.
35. Кример Б. Семейная политика в Украине. URL: <http://www.demoscope.ru/weekly/2010/0405/analit02.php>
36. Левченко К.Б. Права жінок: зміст, стан та перспективи розвитку : монографія. Харків, 2001. 348 с.
37. Литвиненко С. А. Основи соціально-педагогічної діяльності : навчальний посібник. Одеса, 2007. 187 с.
38. Лупаренко С. Є. Питання дитинства у вітчизняній педагогіці ХХ століття: теорія і практика : монографія. Харків, 2015. 370 с.
39. Моїсеєнко Р.О. Актуальні питання охорони материнства і дитинства в Україні. Здоровье женщины. 2008. № 4(36). С. 64 – 70.
40. Національна сімейна стратегія: проєкт. URL: <http://vsirazom.ua/poziciya/proekt-nacionalna-simejna-strategiya>.
41. Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012 – 2021 роки. URL: http://nats_strategia.pdf.
42. Нові умови призначення деяких видів державних допомог на дітей. URL: <http://www.lutskrada.gov.ua/actual/novi-umovy-pryznachennya-deyakyh-vydiv-derzhavnyh-dopomog-na-ditey>.
43. Олиференко Л. Я. Социально-педагогическая поддержка детства. Муниципальная система. Москва, 2002. 112 с.
44. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. Дата оновлення: 30.01.2018 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2801-12>.
45. Основні напрями соціальної політики на період до 2004 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/717/2000>.
46. Основы социальной работы : учебник / Отв. ред. П. Д. Павленок. 2-е изд., испр. и доп. Москва, 2001. 395 с.
47. Основы социальной работы : учебное пособие / Н. Ф. Басов, В. М. Басова, О. Н. Бессонова и др.; Басов Н. Ф., ред. 4-е изд., стер. Москва, 2008. 284 с.
48. Охорона дитинства: офіційні й методичні матеріали по питаннях соціально-правової охорони дитинства. Харків, 1922. 108 с.
49. Павлова Л. Реалізація природного права на шлюб, сім'ю, материнство та батьківство. *Право України*. 2004. № 11. С. 46 – 49

50. Петрович Ж. В. Дитина в складних життєвих обставинах: соціально-педагогічне забезпечення прав : монографія. Рівне, 2010. 368 с.
51. Пожарова О.В. Міжнародні трудові норми про охорону материнства. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція*, 2013. № 5. С. 347 – 350.
52. Поліщук В.А. Соціальна робота як феномен сучасної цивілізації. Соціальна робота : Підручник / За ред. Н. Г. Ничкало. Тернопіль, 2010. С.10-49.
53. Попович Г. Соціальна робота в Україні і за рубежом : навчально-методичний посібник. Ужгород, 2000. 134 с.
54. Порядок призначення і виплати допомоги при народженні дитини особам, застрахованим у системі загальнообов'язкового державного соціального страхування. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/315-2005-п>.
55. Постанова Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань «Забезпечення прав дітей в Україні. Охорона материнства та дитинства»». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2894-ів>.
56. Постанова Верховної Ради України «Про Рекомендації парламентських слухань «Сімейна політика України – цілі та завдання»». URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/854-19>.
57. Права жінок у сучасному світі / За заг ред. І.М.Пінчук, С.В. Толстоухової. Київ, 2000. 112 с.
58. Права дитини : Програми співпраці Уряду України та ЮНІСЕФ на 1998 – 1999р.р. Київ. 240с.
59. Про затвердження Державної програма підтримки сім'ї на період до 2010 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/244-2007-п>.
60. Про державну допомогу сім'ям з дітьми : Закон України від 21.11.1992 р. Дата оновлення: 20.01.2018 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2811-12>.
61. Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям» : Закон України від 1.06.2000 р. № 35. Дата оновлення: 20.01.2018 р. URL: zakon.rada.gov.ua/laws/show/1768-14
62. Про заходи щодо заохочення народжуваності в Україні. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5/2002>.
63. Про заходи щодо посилення охорони материнства та дитинства : Постанова Кабінету Міністрів України від 4 грудня 1998 р. № 1929. *Офіційний вісник України*, 1998/ № 49. С. 34.
64. Про запобігання та протидію домашньому насильству : Закон України від 07.12.2017 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/2229-19>.

65. Про Національну стратегію реформування інституційного догляду та виховання дітей на 2017 – 2026 роки та план заходів з реалізації її I етапу. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KR170526.html.
66. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>.
67. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2000 р. № 2402-III. Дата оновлення: 20.01.2018 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14>.
68. Про охорону праці : Закон України від 14 жовтня 1992 р. № 2695-XII. Дата оновлення: 20.01.2018 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2694-12>.
69. Про підтримку сімей при народженні дитини: URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5/2002>.
70. Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю : Закон України від 21.06.2001 р. № 42. Відомості Верховної Ради України. 2001. № 42. С. 213.
71. Програма «Українська родина». URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/243-2001-п>.
72. Проскурняк О. П. Материнство: феномен психології та об'єкт виховання : навчально-методичний посібник. Чернівці, 2011. 112 с.
73. Розпорядження «Про затвердження плану дій з реалізації Національної стратегії у сфері прав людини на період до 2020 року». URL: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=248740679>
74. Сімейний кодекс України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2947-14>
75. Словарь по социальной педагогике : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / авт.-сост. Л. В. Мардахаев. Москва, 2002. 368 с.
76. Словник-довідник для соціальних педагогів і соціальних працівників / [За заг.ред. А.Й. Капської, І.М. Пінчук, С.В. Толстоухової]. Київ, 2000. 260 с.
77. Сольский Я.П., Гойда Н.Г., Татарчук Т.Ф. Развитие охраны материнства и родовспоможения в Украине. Київ, 2008. 400 с.
78. Соціальна педагогіка: теорія і технології : підручник / ред. І.Д. Зверева]. Київ, 2006. 316 с.
79. Соціальна політика і соціальна робота: термінологічно-понятійний словник /Укл. М.Ф.Головатий, М.Б.Панасюк. Київ, 2005. 356 с.
80. Соціальна політика. Словник: поняття, категорії, терміни / М.А.Бучин, М.П.Гетьманчук, І.П.Карий. Львів, 2008. 274 с.
81. Соціально-педагогічний тезаурус. Житомир, 2006. 250 с.
82. Соціальна робота : підручник / [О.П. Бартош-Пічкарь, Н.М. Горішна, Г.В. Лещук, В.А. Поліщук, О.Ю. Пришляк / за ред. дійсного члена НАПН Н.Г. Ничкало]. Тернопіль, 2010. 330 с.

83. Стельмахович М. Г. Українська родинна педагогіка : навч. посіб. Київ, 1996. 288 с.
84. Стинская В. Особенности формирования социальной политики поддержки материнства и детства в зарубежных странах в XX веке. *GESJ : Education Science and Psychology*. 2015. # 4 (36). P. 87 – 92.
85. Стинская В. Роль научных учреждений у становлении социально-педагогической поддержки материнства и младенчества в России в начале XX в. «Новини на научния прогрес – 2013»: матеріали за Міжнародна научна практична конференція (м. Софія, 17 – 25 серпня 2013 р.). Софія, 2013. С. 92 – 95.
86. Стинська В. Соціальна підтримка материнства й дитинства в УРСР та зарубіжних країнах на початку XX століття: правовий аспект. *Освітнологічний дискурс*. Івано-Франківськ, 2015. № 4. С. 230 – 239.
87. Стинська В. «Соціально-педагогічна підтримка дитинства й материнства»: дефінітивно-понятійна сутність. *Освітній простір України : науковий журнал ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»*. Івано-Франківськ, 2014. С. 136 – 141.
88. Стинська В. «Батьківська педагогіка» Василя Сухомлинського та її значення для становлення соціально-педагогічної підтримки дитинства й материнства в Україні. *Педагогічна персоналістика: теорія, історія, освітня практика, посвяченій 160-річчю від дня народження С. Русової* : матеріали I Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (м. Івано-Франківськ, 25 лютого 2016 р.). Івано-Франківськ, 2016. С. 88 – 91.
89. Стинська В. «Батьківська педагогіка» Василя Сухомлинського. *Початкова освіта*. 2013. № 38 – 39. С. 25 – 28.
90. Стинська В. «Материнська школа» Яна Амоса Коменського та її значення для становлення соціально-педагогічної підтримки материнства і дитинства в Україні : *Збірник наукових праць Уманського державного університету імені Павла Тичини*. Умань, 2012. Ч. 3. С. 288 – 295.
91. Стинська В. Державна соціальна політика підтримки материнства і дитинства в Німеччині. *Освітній простір України: науковий журнал ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника»*. Івано-Франківськ, 2016. С. 27 – 32.
92. Стинська В. Державні програми соціальної підтримки материнства і дитинства в США. *Освітній простір України* : науковий журнал ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника». Івано-Франківськ, 2017. Вип. 9. С. 31 – 37.
93. Стинська В. Деякі аспекти соціально-педагогічної підтримки дитинства й материнства у творчій спадщині Антона Макаренка.

- Витоки педагогічної майстерності* : зб. наук. праць. Полтава, 2014. Вип. 13. С. 249 – 254.
94. Стинська В. Нормативно-правові засади соціально-педагогічної підтримки дитинства в сучасній Україні. *Вісник Чернівецького університету*. Педагогіка і психологія. 2015. Вип. 746. С. 186 – 193.
95. Стинська В. Організаційні форми навчання батьків у діяльності народних університетів педагогічних знань в Україні (друга половина ХХ ст.). *Гірська школа Українських Карпат*. 2013. № 8 – 9. С. 322 – 326.
96. Стинська В. Особливості становлення системи соціально-педагогічної підтримки дитинства й материнства в УРСР у 20-ті рр. ХХ ст. *Людинознавчі студії* : збірник наукових праць ДДПУ імені Івана Франка. Педагогіка. Дрогобич, 2013. Вип. 27. С. 124 – 139.
97. Стинська В. Педагогічна конференція батьків – активна форма поширення позитивного досвіду сімейного виховання в народних університетах педагогічних знань у ХХ ст. в Україні. *Підготовка майбутніх педагогів у контексті стандартизації початкової освіти* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Бердянськ, 14 вересня 2017). Бердянськ, 2017. С. 304 – 306.
98. Стинська В. Педагогічна пропаганда серед батьків як напрямок соціально-педагогічної підтримки дитинства й материнства в Україні (ХХ ст.). *Январские педагогические чтения*. Симферополь, 2012. Вип. 10. С. 90 – 93.
99. Стинська В. Педагогічний всеобуч батьків – основа соціально-педагогічної підтримки дитинства й материнства в УРСР у другій половині ХХ ст. «Дитинство без насилля: суспільство, школа і сім'я на захисті прав дітей»: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції /за заг. ред. проф. О.Кікінежді (м. Тернопіль, 29 – 30 квітня 2014 р.). Тернопіль, 2014. С. 735 – 738.
100. Стинська В. Підвищення рівня педагогічної освіти батьків – пріоритетний напрямок соціально-педагогічної підтримки сім'ї на сучасному етапі. *Інформаційний бюлетень кафедри педагогіки імені Богдана Ступарика*. Івано-Франківськ, 2013. № 17. С. 16 – 18.
101. Стинська В. Проблеми сімейного виховання у педагогічній спадщині Василя Сухомлинського. *Педагогічна персоналістика: теорія, історія, освітня практика*: матеріали І Всеукраїнської науково-практичної інтернет-конференції (м. Івано-Франківськ, 25 лютого 2016 р.). Івано-Франківськ, 2016. С. 88 – 91.
102. Стинська В. Релігійний напрям соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні. *Освітній простір України: науковий журнал ДВНЗ «Прикарпатський національний університет*

- імені Василя Стефаника». Івано-Франківськ, 2017. Вип. 11. С. 12 – 19.
103. Стинська В. Роль закладів «Каплі молока» у становленні здоров'язберігаючого напрямку соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства в Україні на початку ХХ ст. *Вісник Прикарпат. ун-ту. Педагогіка*. Івано-Франківськ, 2013. Вип. XLV. С. 17 – 22.
104. Стинська В. Роль народних університетів педагогічних знань у становленні системи соціально-педагогічної підтримки дитинства й материнства в Україні (ХХ ст.). *Гуманітарний вісник. Додаток 1 до Вип. 27. Т. VI (39): Тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору»*. Київ, 2012. С. 440 – 450.
105. Стинська В. Сім'я як соціально-педагогічне середовище розвитку, виховання і підтримки дитини. *Суспільні науки: невирішені питання* : матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції (м. Краматорськ, 22 квітня 2017 р.). Вінниця, 2017. С. 41 – 44.
106. Стинська В. Соціальна підтримка материнства й дитинства в Бельгії. *Людознавчі студії: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Педагогіка*. Дрогобич, 2016. Вип. 2/34. С. 228 – 235.
107. Стинська В. Соціальна політика підтримки материнства й дитинства в УРСР в 60 – 80 рр. ХХ ст. *Людознавчі студії : збірник наукових праць ДДПУ імені Івана Франка. Педагогіка*. Дрогобич, 2014. Вип. 29. Част. 2. С. 197 – 205.
108. Стинська В. Соціальна політика підтримки материнства й дитинства у Франції. *Людознавчі студії : збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Педагогіка*. Дрогобич, 2017. Вип. 5/37 (2017). С. 218 – 230.
109. Стинська В. Соціальна політика підтримки материнства й дитинства у Великій Британії. *Osobowości, społeczeństwo, polityka* : матеріали III Міжнародної наукової конференції» (Lublin, 15 – 16 luty 2016 r.). Люблін, 2016. Ч. 2. С. 63 – 65.
110. Стинська В. Соціально-педагогічна підтримка дитинства й материнства в УРСР у 20-30 рр. ХХ ст. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Соціальна робота. Соціальна педагогіка : збірник наукових праць*. Київ – Івано-Франківськ, 2013. Вип. 17. Ч. 3. С. 86 – 94.
111. Стинська В. Соціально-педагогічна підтримка дитинства й материнства в сільській місцевості УРСР у 20 рр. ХХ ст. *Карпати-Аппалачі: формування особистості в контексті сталого розвитку гірських регіонів* : матеріали II Міжнародної спільної українсько-

- американській науково-практичній конференції (м. Івано-Франківськ, 24 – 26 вересня 2013 р.). Івано-Франківськ, 2013. С. 194 – 197.
- 112.Стинська В. Соціально-педагогічна підтримка материнства в сучасній Україні: правовий аспект. *Обрії*. Івано-Франківськ, 2015. № 1 (40). С. 44 – 48.
- 113.Стинська В. Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства в Україні (XX – початок XXI ст.) : монографія. Івано-Франківськ, 2018. 320 с.
- 114.Стинська В. Соціально-педагогічна підтримка сім'ї у творчій спадщині Петра Лесгафта. *Osobowości, społeczeństwo, polityka* : матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції (Lublin, 11 – 12 marca 2017 r.). Люблін, 2017, ч. 1. С. 190 – 194.
- 115.Стинська В. Співпраця сім'ї та школи у системі галицького шкільництва початку XX століття. *Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка*. Івано-Франківськ, 2001. Вип. VI. С. 56 – 62.
- 116.Стинська В. Соціально-педагогічна підтримка материнства й дитинства в Україні (XX – початок XXI ст.) : монографія. Івано-Франківськ, 2018. 320 с.
- 117.Стинська В. Феномен «материнство» в історичній ретроспективі. *Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини*. Умань, 2015. Вип. 53. С. 313 – 319.
- 118.Стинська В. Центри соціальної підтримки материнства й дитинства в Україні: сучасні виклики суспільства (на прикладі Івано-Франківської області). *Обрії*. Івано-Франківськ, 2017. № 2 (45). С. 126 – 130.
- 119.Стинська В. Школа матері – важлива форма пропаганди педагогічних і медичних знань в УРСР у другій половині XX ст. *Гірська школа Українських Карпат*. Івано-Франківськ, 2017. № 16 – 9. С. 125 – 129.
- 120.Типове положення про Службу соціальної підтримки сімей від 17.08.2005 р. № 1658. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/z1259-05>.
- 121.Типове положення про соціально-реабілітаційний центр (дитяче містечко) від 27 грудня 2005 р. № 1291. Дата оновлення: 26.07.2016 р. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/1291-2005-п>.
- 122.Типове положення про центр соціально-психологічної реабілітації дітей від від 28 січня 2004 р. № 87. Дата оновлення: 26.07.2016 р. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/87-2004-п>.
- 123.Тюття Л. Г., Іванова І. Б. Соціальна робота: теорія і практика : навчальний посібник. 2-е вид., перероб. і доп. Київ, 2008. 575 с.

124. Филиппова Г.Г. Психология материнства. Москва, 2002. 340 с.
125. Фирсов М. В. История социальной работы : учеб. пособие для высшей школы. Москва, 2004. 684 с.
126. Фурман А.В., Підгурська М.В. Історія соціальної роботи : навч. посіб. Тернопіль, 2014. 174 с.
127. Халецька А.А. Соціальний захист населення в Україні: теорія та практика державного управління : монографія. Донецьк, 2010. 430 с.
128. Чанишева Г.І., Пожарова О.В. Охорона материнства за трудовим законодавством України : монографія. Одеса, 2015. 200 с.
129. Чеховська І. Державна матеріальна підтримка сімей в Україні: проблеми та напрями реформування. URL: http://sn-jurid.crimea.edu/arhiv/2012/25_1law/050_chex.pdf.
130. Щодо міжнародного досвіду стимулювання народжуваності та основних напрямів його використання в Україні. URL: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/Oktober/3.htm>.
131. Stynska V. Current Problems of Motherhood and Childhood Social Support in the Developed Countries. *Studies and Current Trends in Science of Education: 15th Edition of the International Conference on Sciences of Education, ICSED 2017, 9-10 June 2017, Suceava (Romania)*. P.395 – 403.
132. Stynska V. Medical and pedagogical aspects of maternity and childhood support in USSR in the second part of the 20-th century. *Virtus*. 2017. # 18. P. 132 – 136.
133. Stynska V. Medical and pedagogical support of maternity and childhood as a mainstream in the USSR at the beginning of the 20th century. *European applied sciences*. 2017. # 5. P. 27 – 30.
134. Stynska V. Social and pedagogical support of maternal and children's health care in foreign countries at the beginning of 20th century. *European applied sciences*. 2013. # 10. Vol. 1. P. 69 – 71.
135. Stynska V. Socio-pedagogical support of childhood and motherhood in the creative legacy of Vasyl Sukhomlynskiy. *Life and heart devoted to children. Janush Korczak (1878 – 1942) and Vasyl Sukhomlynsky (1918 – 1970) are unforgettable* / Edited by M. Chepil, O. Karpenko, V. Petryk. Warsawa, 2017. P. 201 – 210.
136. Styńska W. Społeczno-pedagogiczne wsparcie dzieciństwa i macierzyństwa w twórczości Janusza Korczaka. «*Janusz Korczak przyjaciel dzieci w nurcie rozważań pedagogicznych*»: monografia / Pod red. M. Czepil, R. Bednarz-Grzybek, M. Hajkowskiej. Lublin, 2015. P. 139 – 153.

2.2. ГРА-КВЕСТ «Охорона здоров'я – основа соціально-педагогічної підтримки материнства й дитинства»

Епіграф квесту :

*Головним скарбом життя є не землі, що ти їх завоював, не багатства, що їх маєш у скринях... Головним скарбом життя є здоров'я, і, щоб його зберегти, потрібно багато що знати.
(Авіцена)*

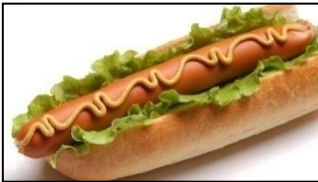
У ході квесту учасники, об'єднавшись у команди, відвідують 5 станцій.

СТАНЦІЯ «Здорове харчування».

1. Гра «Візит до супермаркету»

На столі перед учасниками картки із зображенням корисних і шкідливих продуктів, а також мініатюрна копія кошику для покупок і відерця для сміття. Команді пропонується здійснити похід до супермаркету і заповнити кошик покупками. Учасники повинні покласти в кошик тільки корисні товари, а шкідливі - в смітничок.

Приклади карток:

2. Гра «Реклама і Антиреклама»

Серед запропонованих зображень відібрати малюнки товарів, які рекламують по телевізору шкідливі продукти. Обираючи малюнки, учасники повинні самі називати чим ці продукти шкодять людині.

Творче завдання. Працюючи у парах, спробувати до кожного продукту створити як рекламу, так і антирекламу.

Приклади карток:

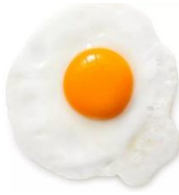

3. Гра «Меню здорової людини»

Із запропонованих продуктів скласти меню для сніданку, обіду і вечері. Для цього учням потрібно розкласти картки на три тарілки і пояснити, чому був здійснено саме такий вибір.

Приклади карток:

(За виконання завдання учасники отримують жетон і рушають далі.)

4. Інформаційне гроно.

«За» і «проти».

Вживання бананів, апельсинів, яблук тощо.

Вегетаріанство

Солодощі

Питна вода

«А чи знали ви?»

Якщо їсти сире яблуко, то....., а якщо пити яблучний сік, то... .

Якщо їсти білий хліб свіжий, то....., а якщо сухариками, то... .

Якщо їсти варену картоплю, то....., а якщо запечену, то... .

Якщо їсти апельсин, то....., а якщо нюхати, то... .

СТАНЦІЯ «Країна Чистоти»

Щоб у неї потрапити, учасники повинні у кросворді знайти ключові слова.

Знайди слова

К	Г	Г	И	Г	І	Г	І	Є	Н	А	Н	Д	Щ	Я
Є	Ч	Я	Й	Ц	Ш	У	Щ	Н	І	Г	Т	І	Ц	У
Д	Б	Р	О	Ь	В	О	Л	О	С	С	Я	В	Е	Ц
Ш	У	Ц	Н	О	Ж	И	Ц	І	І	Ж	Б	Б	Й	Й
О	Ч	И	С	Т	О	Т	А	О	В	К	О	Ь	З	Ч
С	Є	К	К	Х	Ї	О	Ч	О	П	О	С	У	Д	І
С	С	Г	И	Й	Х	У	С	Т	И	Н	К	А	Ц	Ї
З	У	Б	И	Ж	Я	А	З	Ж	Й	Х	Х	М	А	Г
З	В	О	Д	А	З	Ь	Ш	З	Е	Г	І	Д	Т	Ф
Т	П	Ж	Г	У	П	Н	М	И	Л	О	Й	О	У	Е
О	Р	У	К	И	Ю	М	Ч	С	Б	Д	Т	Е	М	Щ
Р	У	Ш	Н	И	К	П	А	С	Т	А	Є	Д	Б	Е
З	Г	Р	Е	Б	І	Н	Е	Ц	Ь	Ї	Й	Ь	У	Я
Й	Щ	А	Я	Р	О	Т	И	Н	Ж	Ц	Б	М	Д	І
Ш	Я	О	Ь	Ш	А	М	П	У	Н	Ь	Б	Б	Є	Н

СТАНЦІЯ «Фізкультура»

1. Виконання нескладних вправ зі скакалкою, м'ячем та обручем, які сприяють кращому самопочуттю, підтримці хорошого фізичного стану
2. Виконання вправ для покращення зору.
3. Виконання вправ при болі у спині.
4. Виконання вправ для правильної постави.
5. Пальчикова гімнастика.

СТАНЦІЯ «Фітотерапія»

1. Гра «Аптека природи»

Із аптечки, що стоїть на столі по черзі дістають картки із зображеннями натуральних ліків і корисних рослин. Команди відповідають, для чого і коли люди використовують ці рослинні ліки.

В аптечці: калина, ромашка, мед, липа, березовий сік, часник, малина, гірчиця, цибуля та ін.

2. Гра «Користь-отрута»

Серед зображень трав і квітів знайти отруйні рослини. *Приклади карток:*

Корисні рослини:

Малина

Ромашка лікарська

Подорожник

Калина

Мати й мачуха

Липа

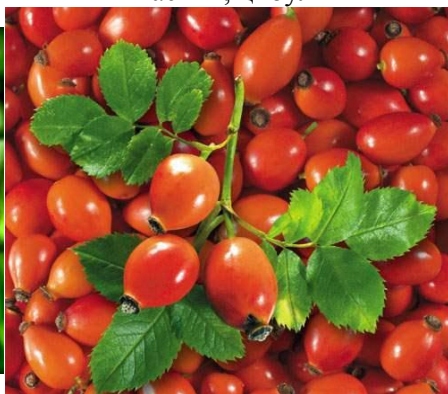
Календула

Часник, цибуля

М'ята

Шипшина

Отруйні рослини:

Беладона

Блекота

Вовче лико

Вех звичайний

Болиголов

Конвалія

Золотарник

Дурман (суцвіття)

Дурман (насіння)

Вороняче око

СТАНЦІЯ «Кольоротерапія»

Це ефективний метод впливу кольору на наш організм з метою відновлення та підтримки його нормальної життєдіяльності. Вченими доведено, що колір викликає певні біохімічні реакції в людських тканинах, стимулює різні залози і деякі відділи головного мозку, в тому числі і гіпофіз. Останній стимулює вироблення цілого ряду гормонів, які відповідають за обмін речовин, сон, апетит, наш емоційний стан.

Пошуково-творче завдання.

Оформіть кольоровий інтер'єр спальні, дитячої, кухні, приймальної та ванни.

Одягніть свою дитину, якщо ви йдете на прогулянку, до лікаря, у театр, у гості.

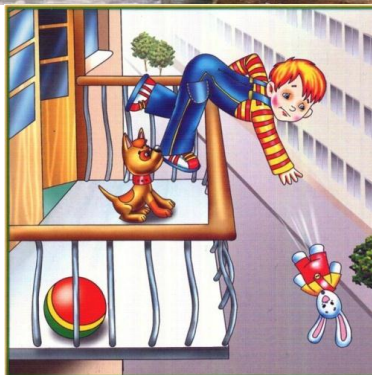
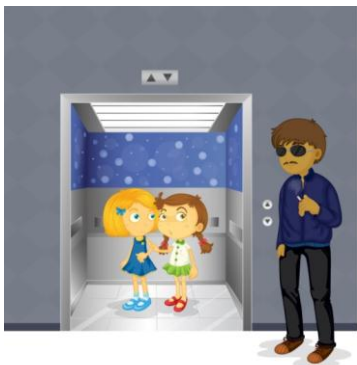
Перефарбуйте фасад свого будинку. Поясніть, чому ви обрали саме цей колір?

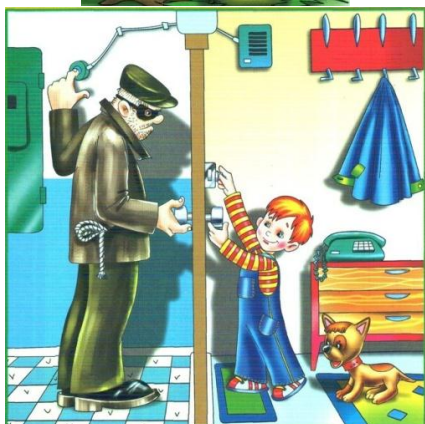
СТАНЦІЯ «Допоможи собі сам»

1. Гра «Небезпечні забавки»

У конверті знаходяться картки із зображенням небезпечних ситуацій. Завдання гравців, назвати, яка небезпека очікує дітей, які можуть бути наслідки і що слід робити, щоб уберегти своє життя і здоров'я.

Приклади карток:

2. Гра «Алло, рятуйте!»

Учасникам необхідно записати на картці із зображенням пожежної охорони, міліції, швидкої допомоги та служби газу номери телефонів екстремальних служб.

3. Гра «Перша допомога»

Учням пропонується уявити, що біля них немає дорослих, а ситуація потребує невідкладних дій, якими будуть їхні дії в разі:

- *Ви сильно порізали руку, що слід одразу зробити?*
- *Уявіть, що ви залишились вдома самі, і раптом отримали опік, ваші дії?*
- *Уявіть, що впали, і в результаті отримали великий синець, що необхідно зробити?*
- *Дорослих вдома немає, а у вас сильно розболілась голова, як можна себе полікувати? Чи можна самому вживати ліки?*
- *Під час прогулянки ви знайшли незнайомий підозрілий предмет, який може виявитись вибухівкою. Ваші дії?*

СТАНЦІЯ «Казкотерапія»

Казкотерапія – це метод пізнання і впливу на внутрішній світ і дитини, і дорослого. Казкотерапія більше зорієнтована на дітей дошкільного віку тому, що вони ще не здатні оцінити події, які відбуваються в реальному житті, та проаналізувати їх для прийняття самостійних рішень. Тому казка – це те середовище, яке допомагає малюкові пізнати світ, сформувані моделі поведінки, виховати моральні почуття, розвинути уявлення та спрямувати бажання і мрії дитини і дорослого у правильне русло.

Під час гри, перевтілюючись у казкового героя, малюк може спокійно розповісти про свої почуття, думки, аналізуючи вчинки героя і сюжет казки, дитина розвивається, вчиться реагувати на життєві ситуації, підвищує рівень знань про себе й оточуючих. Кожна дитина саме з казок дізнається, що добро майже завжди перемагає зло і негативні герої будуть покарані за свої вчинки. Це сприяє вихованню відповідальності і віри у краще майбутнє, що сьогодні є актуально у суспільстві.

Завдання

1. Інформацію про які базові життєві цінності допомагають донести до свідомості дитини такі казки?

«Золота рибка», «Русалонька», «Попелюшка», «Кіт у чоботях», «Троє поросят», « Колобок»

2. Пригадайте казки, які обов'язково зміцнюють віру дитини у власні сили, несуть позитивну життєву програму.

3. Моя казка.

За такою схемою:

Введіть нового персонажа у будь-яку з казок.

Виженіть якогось героя.

Змініть вчинки, характер одного з героїв.

Додайте чарівний елемент, перевтілення.

Об'єднайте героїв з різних казок

Змініть хід казки

А) початок

Б) середину

В) кінцівку

Намалюйте сучасного, нетрадиційного Колобка, Кота у Чоботях, Золоту Рибку, Червону Шапочку чи Попелюшку.

4. Яка роль Чарівника часу у казках, який має ім'я: Чарівник 5-ти хвилин, Зупинки часу, Викрадач часу, Зворотного часу, Переплутування часу, Повільних хвилин, Швидких хвилин, Повернутих годин, Подарованих секунд. У яких казках Ви б хотіли зустріти такого чарівника?

5. Складіть казку, де головним героєм буде простий побутовий предмет: голка, ваза, ніж, крісло, подушка, за методикою Володимира Проппа.

КАРТА КАЗКИ

1	Наказ або заборона.
2	Порушення наказу або заборони.
3	Шкода.
4	Від'їзд героя.
5	Завдання.
6	Зустріч із дарувальником.
7	Чарівні дарунки.
8	Поява героя.
9	Поява лиходія.
10	Боротьба героя і лиходія.
11	Перемога героя.

12	Повернення героя.
13	Прибуття додому.
14	Несправжній герой.
15	Тяжкі випробування.
16	Лихо минає.
17	Упізнавання героя.
18	Несправжнього героя викривають.
19	Покарання лиходія.
20	Весілля.Перемога.

СТАНЦІЯ «Мій дім – моя фортеця»

Був у старовину звичай – зображувати на воротах замка, на щиті лицаря родовий герб і девіз, тобто короткий вислів, що виражає керівну ідею або ціль діяльності власника. Ми будемо малювати не тільки герб, а й складатимемо до нього девіз. Проте одні в групі малюють, а інші – складають до малюнка девіз, що відбиває його життєве кредо, відношення до світу в цілому і до себе зокрема.

Етап III – «Фінал»

Команди, що відвідали всі станції, підраховують жетони.

Ведучий проголошує слово про процес квесту, оцінює активність і настрої учасників гри. Наголошує на тому, що гра не мала характеру змагання за перше місце, найголовнішим для всіх, було отримання нових знань.

2.3. ТРЕНІНГ «Морально-духовний світ особистості»

Мета тренінгу:

- ознайомити студентів, майбутніх матерів із поняттями духовність, духовні і моральні цінності, мораль;
- розвивати й формувати духовний світ особистості, її свідомість, характер, вольові риси;
- усвідомити траєкторію особистісного розвитку;
- виховувати духовні цінності особистості, вміння керувати собою, проявляти силу характеру.

Обладнання: мультимедійний проектор, музика, презентація.
Обладнання: бейджики; стікери; ручки; папір (формат А-4), фломастери, папір (формат А-3) і акварельні фарби.

Під поглядом зірок, в обіймах долі,

У Всесвіту усього на виду
Приходимо в життя ми для любові,
Щоб радість дарувати, а не біду.

Ввібравши дух землі, усього роду,
Долаючи тернистий шлях,
Плекаймо пам'ять материнську
В соборах душ, в їх люблячих серцях.
Наталія Левицька

1. Повідомлення мети і теми заняття.

Наскільки важливо те, що є у цьому світі є добрі люди?
Скільки радості дарує іншим наша привітна щира усмішка?
Яким добром для інших є чуйність і милосердя?
Є люди, які не здогадуються, що саме вони дарунок небес?
Але могли б знати, якби їм про це розповіли.

Сьогодні ми з Вами з'ясуємо, як же пізнає людина сама себе, чи є простим шлях до власного морально-духовного розвитку.

Людина не тільки мікрочастинка космосу, але й багатогранний невідомий нам світ. Внутрішній або духовний світ людини – це безмір найрізноманітніших почуттів і емоцій, настроїв і переживань, задумів та ідей, понять і образів, фантазій та ідеалів, цінностей і теорій. Тому пізнання внутрішнього світу людини не менш необхідне й важливе, ніж пізнання навколишньої дійсності.

Сьогодні ми поговоримо про те, що таке духовність і моральність у розумінні сучасної молоді? Що лежить в основі морально-духовного світу молоді матері? Чи вміємо ми керувати собою, своєю свідомістю, характером, вольовими рисами?

1 етап організаційний

1. «Правила роботи у групі»

Правило «Тут і зараз»: головним є те, що відбувається зараз, які почуття кожний з учасників має у цей момент, бо тільки через активне переживання і через груповий досвід може пізнати себе. Принцип емоційної відкритості: якщо учасник думає або відчуває щось важливе, то йому можна сказати про це, висловити свої почуття, щоб вони стали надбанням групового досвіду.

Правило «Стоп»: кожний має право сказати: «У мене є почуття, але я не хочу про нього говорити, мені це болісно». Це переживання також стає частиною групового досвіду, що викликає нові почуття і нові перспективи групової роботи.

Правило відвертості: говорити слід лише про реальні почуття, а не про ті, які б заспокоїли, виправдали або, навпаки, образили. Якщо під спілкування існуватиме викривлений зворотний зв'язок, то це може призвести до формування помилкової думки як про себе, так і про інших.

Правило «Мое висловлювання»: у групі важливим є те, що кожний учасник говорить будь-яку фразу тільки від свого імені, бо тільки говорячи щось від себе, можна говорити про власне свої думки і почуття.

Правило конфіденційності: розповідати про те, що було на тренінгу, як поведився той чи інший член групи, які проблеми вирішував, неприйнятно з точки зору етики. Крім цього, групові процеси повинні обговорюватися у групі, а не за її межами, оскільки розмови про групові процеси поза роботою призводять до зниження напруження, необхідного під час групової роботи.

Принцип єдності: на заняттях немає спостерігачів, оцінювачів.

2.Очікування. Вправа «Скриня»

На підготовлених стікерах, які знаходяться в кожного на спинці крісла, учасники формують свої очікування від тренінгового заняття. Після озвучування кожний стікер розміщують на верхній кришці скрині. Після закінчення тренінгу учасники повинні проаналізувати, які сподівання справдилися, і перенести їх всередину скрині, що символізуватиме досвід, який вони здобули під час заняття.

3.Знайомство. Вправа «Барбарис»

Тренер пригощає учасників цукерками «Барбарис». Завданнями для кожного учасника є розповідь фактів про себе в ключі: «Що таке духовність?», «Для чого потрібне моральне виховання?», «Морально-духовні цінності для мене це...». Обговорення:

- Що було незвичним при виконанні вправи?
- Що нового Ви змогли дізнатись?
- Чи складно було відкривати себе для навколишніх? Якщо складно, тоді чому?

Інформаційне гроно. Морально-духовні цінності особистості: віра в Бога; пошана батьків, старших людей; повага; наполегливість;

альтруїзм; гуманність; турбота; доброта; чесність; поміркованість; старанність; працьовитість; радість; щирість; відповідальність; любов; милосердя; совість; мужність; людяність; сила волі; свобода; гідність; честь.

Чим внутрішньо красивіша людина, тим більшим буде перелік духовних цінностей. Необхідно запам'ятати таку психологічну закономірність: цінності нав'язані ззовні, не стають внутрішнім надбанням особистості.

II етап. Активні форми роботи.

1. Вправа «Особистісне дерево»

Розпочинаючи шлях до самопізнання, пропоную намалювати символічне дерево. Згадаймо, як росте дерево, чим живиться його коріння. Про що може мріяти? Проводячи паралель із деревом, особистість також має своєрідну опору в житті. Звичайно, за дітьми доглядають та піклуються. Однак, їх думки, вчинки, прагнення, цінності – це надбання спілкування.

Тренер пропонує учням намалювати дерево, на якому:

Коріння – позитивні риси дитини, які закладають і намагаються розвивати у ній батьки

Стовбур – уміння і навички спілкування, поведінки, уміння регулювати свої емоції, почуття тощо)

Гілки – чого дитина хоче досягти.

Листочки – риси, які хотіли у собі розвинути.

Презентація індивідуальної роботи.

Обговорення:

- Що ви для себе з'ясували?
- Чи складно було робити вибір?

2. Вправа «Емоція»

Діти найкраще розкривають свої здібності, характер, почуття, цінності під час гри. Адже гра – це завжди зміни. Це вихід за межі звичайних взаємостосунків. А готовність змінити мислення – це основа відкриття, пізнання. Спробуємо трохи погратися.

Кожному учаснику пропонується вимовити слова: «так», «ні» (якусь фразу, наприклад: «Сьогодні у нас незвичайна зустріч») голосно, тихо, коротко, запинаючись, ствердно, здивовано, захоплено, задумливо, з викликом, тужливо, ніжно, іронічно, злісно, урочисто.

Обговорення:

- Чи складно імітувати різні інтонації?

Підсумок тренера. Це тільки гра, але можливо ви відкрили саме зараз у собі здібності керувати власними емоціями?

3. Вправа «Нова роль».

Дуже часто під час гри діти імітують поведінку старших членів сім'ї, знайомих або героїв казок, мультфільмів. Спробуйте і ви обрати для себе роль героя казки, мультфільму, кінофільму і пояснити, чому ви обрали саме його. Які риси хотіли б у нього запозичити, а які змінити?

Обговорення:

- Чи важко було обрати героя? Якщо так, то чому?

Підсумок тренера. Це тільки гра, але можливо ви відкрили саме зараз у собі артистичні здібності, уміння перевтілюватися, подивитися на себе збоку? Розвинули прагнення до самоаналізу та самовдосконалення?

4. Енерджайзер «Хто я?»

Присутні стають у коло і виконують таке завдання: слід визначитися і вибрати з трьох позицій ту, яка чомусь найближча. Для цього слід ототожнити себе із вибраним словом, а потім зобразити його.

Ви: м'яч, рослина чи лялька?

Ви: вітер, гора чи сонце?

Ви: море, річка чи струмок?

Ви: поїзд, авто чи кінь?

Ви: урок, перерва чи канікули?

Ви: табличка з написом «Вхід заборонено», «Відкрито для відвідування» чи «Будь ласка, хвилинку зачекайте»?

Обговорення: Чому були спільні позиції? Від чого залежали відповіді?

Підсумок тренера. Незважаючи на те, що у вас свої прагнення і сподівання, мрії і бажання, різні вміння і здібності, але є речі, які нас об'єднують. Незважаючи на власну самоцінність, на нашому шляху зустрічаються люди, які чимось схожі на нас. Тому наступна наша вправа буде спрямована на пізнання інших.

5. Вправа «Карта життєвої дороги»

До уваги тренера: поетична метафора життєвого шляху надихає дорослих споглядати їхній розвиток до сьогодення (і навіть трохи зазирати в майбутнє). Вони можуть ідентифікувати корисні та важливі обставини і дедалі глибше усвідомлювати свою

компетентність, що зростає. Формується уміння передати досвід своїм дітям.

Хід вправи

Що старші ми стаємо, то впевненіше маємо керувати власним життям і шукати шляхи його організації. Час від часу ми будемо зупинятися, щоб зорієнтуватися, де перебуваємо.

Можете намалювати ваше життя як карту доріг. Намалюйте спершу дорогу, якою ви йшли дотепер. Можливо, вона була на початку вузька, а потім ставала дедалі ширшою чи навпаки. Позначте найважливіші місця, які ви проходили; місця, де вивчили щось важливе, були щасливими, успішними. Намалюйте також перешкоди, місця, де ви боялися, мусили боротися, де шлях був вузький, важким, тернистим.

Де ви сьогодні опинилися на дорозі вашого життя? Куди хочете дійти найближчим часом? Які місця манять вас? Позначте ці місця на карту.

На виконання вправи 20 хвилин.

Тепер об'єднайтеся у пари і покажіть один одному ваші карти доріг, а також позначте «плюсиками» ті місця, де ви хотіли б бачити свою дитину, мінусами – де б ви її зупинили, обрали інший шлях. Домалюйте, якщо у цьому є необхідність, її життєву дорогу. Поясніть обрані шляхи і зазначені місця.

До уваги тренера: виділіть до 10 хвилин на обмін інформацією, потім – загальне обговорення.

6. Вправа «Ниточка історії життя».

Тренер розказує історію, а кожен з учасників на місці пропуску записує свій варіант відповіді.

Народилося дитя у великій (заможній, бідній) родині. Усі члени сім'ї ставилися до дитини з повагою та розумінням. Дитина знала, що таке справжня любов, турбота, повага. Сім'я дитини жила в (великому і світлому) будинку. Дитина вчилася в школі (спеціалізованій школі, приватній школі, гімназії), одного з найкращих міст (сіл) вона отримала якісну освіту. Дитина з вірою і надією дивилась у майбутнє. Але сталося так, що майже в один рік батько і старший брат дитини загинули в автокатастрофі. Мама не впоравшись із нестерпним горем, почала дедалі частіше заглядати в чарку, шукаючи там порятунку, а бабуся й дідусь, не витримавши нещастя, померли одне за одним. Так у дитини не стало сім'ї (тренер

входить у коло і перерізає ножицями ниточку «дитина – сім'я»), а разом з рідними поступово зникла любов, турбота, повага (тренер розрізає нитку «дитина – любов»). Згодом не стало в дитини й дому, оскільки мати змушена була його продати, щоб розрахуватися з боргами. Дитина разом з мамою опинилася на вулиці. Вона перестала ходити до навчального закладу (тренер перерізає ниточку «дитина – освіта»). Згодом вони переїхали і рідні вулички не тишили дитину. Права дитини не дотримувалися, тому що дорослі перестали про неї піклуватися (перерізається нитка «дитина - право»). Лише світлий промінчик Віри і Надії давав дитині сили та сподівання. Час минав, і одного разу дитину привели небайдужі люди до притулку. Фахівці знайшли дитині прийомну сім'ю, де вже виховували двох хлопчиків і двох дівчаток. Поряд з дитиною з'явилися чоловік і жінка, яких дитина називає мамою і татом, у неї з'явилися брати і сестри (тренер зв'язує нитку «дитина – сім'я»). Дитина відчуває, що її люблять (тренер зв'язує нитку «дитина – любов»). У Дитини з'явився дід, в якому вона почувалася затишно і комфортно (зв'язується нитка). Дитина знову почала вчитися (зв'язується нитка «дитина – освіта»). Дитина знову могла висловити свою думку, до якої прислухалися, дитині допомагали вийти із складної ситуації, раділи її успіхам. Тому вона могла вже сказати: «Я – людина, нехай маленька, але я маю права (пов'язується нитка «дитина – право»). Як чудово, коли на світі є добрі люди, і як важливо, щоб у серці залишалися «Віра і Надія»!

Питання для обговорення:

- Чи відрізнявся ваш сюжет життя дитини із запропонованим?
- Що важче: дописувати своє чи йти за готовим сюжетом?
- Які емоції ви переживали коли всі ниточки було розірвано та які – коли зв'язки почали поновлюватися?
- Які емоції у вас виникали під час подальшого виконання вправи та як вони змінювалися?
- Що ж необхідно дитині, щоб вижити в сучасному світі?

7. Вправа «Обери позицію»

Зараз спробуємо визначити чи розумієте Ви дітей. Тренер зачитує твердження, а учасники повинні вибрати для себе варіант: «ні», «так» або «не знаю» – і стати у відповідний куток з написом. Після кожного твердження відбувається обговорення, чому саме було обрано такий варіант відповіді.

Твердження:

1. Сучасні діти всі зіпсовані. Раніше діти не мали такого комфортного життя.

2. Дорослі мають самі вирішувати за дітей, а не прислухатися до їх бажань.

3. Дорослі краще знають, що потрібно дитині.

4. Хлопці повинні отримувати кращу освіту, ніж дівчата, оскільки вони довше працюватимуть та зароблятимуть кошти на утримання родини.

5. Дітей слід виховувати у повноцінній сім'ї

6. Діти повинні завжди робити те, що їм скажуть дорослі.

7. Діти люблять брехати, щоб захистити себе.

8. Батьки мають право покарати дітей на свій розсуд.

9. Батько є носієм морального виховання дитини.

10. Надмірна опіка шкодить дитині.

11. Працетерапія має бути на першому місці у вихованні.

12. Особистий приклад обох батьків є основою морально-духовного виховання дитини.

13. Навчальний заклад повинен дитину не тільки навчати, а й виховувати, а батьки одягати і годувати дитину.

14. Поведінка дитини залежить від її характеру.

8. Вправа « Поранене серце »

Сила уяви дуже велика, але сила спогадів – ще сильніша. Тому сьогодні ми спробуємо повернутися у минуле і згадати всі образи, які нам завдавали близькі. Наприклад: звинувачували у брехні, хоч ми казали правду; не підтримали, коли ви хотіли щось змінити у житті; порівнювали вас із сусідським хлопчиком, ставили його вам у приклад і т.п. Учасникам роздано гарні серветки, коли учасник згадає образу, він загинає серветку у будь-якому напрямку. Виконання вправи до 5 хв. Після того, як всі учасники виконали інструкцію тренер пояснює їм, що дана серветка символізує душу дитини, а процедура скомкування – її травмування під впливом негативних вчинків і висловів у її бік. Під час загинання втрачається не тільки гладкість серветки, а й модифікується зображення красивого малюнка, а у деяких місцях серветка може навіть порватися.

Питання для обговорення:

- Що було легше зробити: скомкати чи розпрямити серветку?-

- На яку дію було затрачено більше сил?

- Чи вдалося комусь повернути серветку до попереднього гладкого вигляду?

Тренер підводить учасників заняття до думки, що кожне сказане слово дитині має вплив на її душу, навіть якщо вона цього і не показує. Тому слід бути дуже тактовним у спілкуванні з учнями і не говорити з опалу ті слова, про які потім пожалкуєте, але слід свій вони залишати.

9. Вправа «Нове серце»

Мета: показати шляхи щоденної психологічної підтримки дитини.

Роздані червоні клаптики. Напишіть на них слова пробачення, підтримки, поради. Коли об'єднаєтеся у групи з чотирьох осіб, спробуйте створити із клаптиків серце таке, яке подано як зразок.

Після того як «серце» буде відновлено і вправа завершена, тренер пропанує поглянути чи виглядає воно так само, як на зразку?

Питання для обговорення:

- Які емоції ви відчували під час проведення вправи?
- Яким чином дії та слова людей впливали на дитину?
- Чи можливе повторення подібної ситуації в житті?
- Яку вправу вам було виконувати легше, першу чи другу, і чому?

10. Вправа «Нове життя»

Уявіть, що ви можете прожити нове життя, намальовавши його. Але для цього вам потрібно опинитися на безлюдному острові після того, як корабель, на якому ви подорожували, потрапив у аварію.

Намалюйте на ватмані це життя на острові, працюючи у групі.

Ця гра з елементами діагностики. У ході її проведення виділяються одразу малі групи, які обирають для себе частину острова; лідери, які керують, що, як і де малювати на острові; і спостерігачі, яким або не знайшлося місця на острові, або вони самі вважають за краще не втручатися у процес.

З'ясовуємо, що ж намальовано на ватмані. Будинки? Чудово! Дороги, машини – теж непогано. А чи є на нашому острові театр, церква, школа?

Інформація для роздумів.

Вибір тих чи інших предметів характеризує систему цінностей учасників гри.

11. Вправа «Подарунок для щасливого життя».

Учасники об'єднуються у групи. Одні на аркуші паперу записують цінності, які вони дарують своїм дітям для щасливого життя, і

кидають у скриньку. Інші згодом у ролі дитини витягують папірець із записом і коментують, що вони будуть в подальшому робити із цією цінністю і чи погоджуються, що саме вона їх зробить щасливою людиною.

III етап завершальний

Вправа «Очікування»

«Я з'ясував (ла) для себе, що»

«Я навчився (лась)»

« У майбутньому я»

«Найбільше мені сподобалося (чи не сподобалося)...»

Підсумок тренера.

У формуванні морально-духовних цінностей важливу роль відіграє не тільки соціальне середовище, а й сім'я, адже саме вона має чи не найбільший вплив на розвиток дитини. Від сім'ї значною мірою залежить не тільки те, чи буде людина здоровою, але й те, як зможуть розкритися її задатки, здібності, який у неї характер, як вона ставитиметься до інших людей, нарешті, чи зможе бути щасливою. Лише цілеспрямований вплив сім'ї, суспільства, різних установ може виробити в людині певні риси й властивості.

Багато батьків скаржаться, що при однаковому вихованні, діти в них вирости різні. Інакше і не може бути! Адже генний набір у дітей різний! У результаті виховання формується характер, який можна вважати вектором виконання й генного набору. Не слід забувати, що на характер впливає оточення. Доля людини залежить як від характеру, так і від оточення, вчинків. Відоме прислів'я учить: «Посієш випадок – пожнеш звичку. Посієш звичку – пожнеш характер. Посієш характер – пожнеш долю».

НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНЕ ВИДАННЯ

Вікторія Стинська

**ЕКСПЛІКАЦІЯ
ДО НАУКОВОЇ ПРОБЛЕМИ
«ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОЇ
ПІДТРИМКИ МАТЕРИНСТВА Й ДИТИНСТВА В УКРАЇНІ
(XX – ПОЧАТОК XXI СТ.)»**

Навчально-методичний посібник

Підписано до друку 05.03.2018 р. Формат друку 60x90_{1/16}. Ум. друк.
арк. – 14,6. Замовлення № ____ . Наклад 100 прим.

Друкарня «Фоліант» (СПДФО «Віконська О.В.»),
м. Івано-Франківськ, вул. Старозамкова, 2, тел. (0342) 50-21-65,
e-mail: Foliant.drukarnja@gmail.com,
www.foliant.if.ua